

BANHAR DEITU SALBAIAK

Jean Elizalde «Zerbitzari»

Klasikoen Gordailuan:

<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/Z/ZerbitzariBanhar.htm>

Klasikoen Gordailuak egindako lanak oro dominio publikokoak dira, eta, Jabetze Intelektualaren Legearen arabera jatorrizko idazlanak bestelako eskubiderik ez baleuka, nahi bezala erreproduzi daitezke.

IRAKURTZALEERI

Laket zauku eskuara. Biziki laket. Bainan, nun dira eskuarazko liburuak? Nun?

Lehen ezagutuak, gordeak dira orai eta ez berriz agertzekoak.
Zonbat aldi ez dituzue erran edo entzun solas horiek!
Eskuarazko libururik ez da!

* * *

Huna bat, dena eskuaraz. Eskuara ederrean moldatua. Zerbitzari idazlari aiphatuak dauku frantsesetik eskuaralat itzuli. Eta zer eskuaran! Bixkoxa bezen goxoa, arno xaharra bezen gustukoa.

Liburu hortan, misionesten harat hunatak, oroz gainetik, Aita Dourisboure misionest eskualdunaren bizitze, eder, bethe, saildua. Zer apezaren bihotza eta sua! Apez horren laneri jarraitzeak berak, bihotzean, on egiten dautzu. On eta biziki on.

* * *

Kaseta *Eskualduna*-k agertarazi du lehenik. Ainhitzek irakurtu dute. Gisa huntan denek esku-menean ukanen dute. Zati bat irakur egun eta bihar bertze bat.

Etxekoek haurren eskuetan ezarriko dute, nagusi etxekanderek sehien eskuetan, xaharrek gazten eskuetan, apezek, fededunen eskuetan.

Arbasoen mintzaira irakurtuz, heien ohidureri jarraituz, gauden gu eskualdun, gogoz, solasez eta urhatsez fededun.

* * *

Eskualdun guzientzat egina da liburua.
 Bainan, oroz gaintik gogoan ditugu misionest eskualdun maiteak.
 Heien eskuetan dugu ezartzen liburua. Ikus dezatela beren herritarra,
 Aita Dourisboure, irakur ditzatela haren egintzak.

Ordainez, Jaun misionest maitek, bakhotxak bere xokoan, eskualdu-
 nentzat ukan dezatela, beren othoitzetan, orhoitzapen bat. Beren izerdi,
 neke eta pairamenetarik, guretzat atxik dezatela zati bat.

Sinhestearen hedamenari ari dira azkarki basa tokietan. Lagun gitza-
 tela gu hemen sinhestearen atxikitzen, barnatzen, hedatzen, gure
 Eskualherria maitean.

* * *

Eskualduna astekariak, eskuarazko liburuen agertarazteko xedea du.
 Huna lehena.

AINTZIN SOLASA

Iguzkaldeko Cochinchineko misionerat heldu zen Eskual Herritik
 1849-eko azaroan, misionest gazte bat, Piarre Dourisboure. Zinez boztu
 ziren haren lagunak ikusiz langile gaztearen bihotz kartsua eta 24 urthe-
 ko gorputz lerden eta zaila, osagarri on batek ontsa lagundua. Dohain
 horiek guziak ondoko urthetan ontsa baliatu behar zituen.

Zonbait ilhabethez Annam-eko mintzairearen ikasten atxiki ondoan,
 igorri zuten Bahnars deitu basa gizon batzueri fedearen predikatzerat.
 Bizi ziren Annam eta Laos-en artean dauden mendi handi batzuetan,
 mugarik gabeko oihan batzuen erdian. Gero fedearentzat odola ixuri
 behar zuen Cuenot apezpikuak igorriarik, lehen ere eskualde hetan ibiliak
 ziren zonbait apez, nunbait misionest baten egoitza kokatu nahiz. Batzuk
 bertzen ondotik, denek ukho egin behar izan zuten. Alainan ere osaga-
 rriarentzat zen leku bat izan ahala tzarra; sukar itsusi batek denak garbi-
 tzen zituen; bizitzeko, jende basa hek bezala jan behar; basa hek arrotza-
 rentzat jeloskor; nehon pausa leku goxorik ezin aurki. Hala ere lekuko
 apezpikuak ez ditu basa dohakabe hek hortan bazterrerat utzi nahi.

Igortzen deie Dourisboure. Mendi gain hetarat heldu bezen laster,
 hunek ere han ditu aintzinekoen nekeak eta etsayak. Bainan Eskualdun
 gaztea ez dago gibelerat. Deusek izitu gabe, deusek haren bihotz suharra
 garhaitu gabe, 35 urthe han ariko da gure Bezkoiztarra. Zonbat aldiz ez
 du hango sukar izigarriak bere kamaintzan etzanik atxiko gorputz guzia
 daldaran! Zonbat aldiz egon beharko da funtsik gabe edo zer nahi porros-
 ka zikinez kontent! Zonbat aldiz hango sorgin eta aztiekin egiten dituzte
 beren ahalak hari mendekatzeko! Alferretan ariko dira denak.
 Dourisboure khartsuki egonen da Jesusen baithan eta haren laguntzare-
 kin garhaituko ditu Jainko legearen etsaiak. Basa leku hetan erainen du
 ebanjelio sailduaren azia, eta hil aintzinean izanen du atsegina uztaren
 handitzen ikusteko.

Hain eskuara pollitean Elissalde apezak eman daukun liburutto hun-
 tan, Dourisbourek berak kondatuko dauzkigu hango haren gora beherak
 eta harat hunatak. Ikusiko dugu gure herritar maitea oyhan beltz hetan,
 batean sendo eta bozkarioan, bertzean eri eta zorigaitzean, bainan bethi
 kontent Jesusentzat jasaiten dituenek. Ikusiko dugu nola moldatu zuen
 hango lehen giristino herria. Ikusiko dugu nola bermatu behar izan zuen
 hiru urthez lehen bi salbayak balaiatzeko. Lanez ela eritasunez ebaindurik

hil zenean, uzten zituen bere ondokoer 1000 giristino eta geroko esperantza ederrak.

Haren ondokoetan aipatuena izan da Guerlach, sortzez Metz hiriko. Hunek ere 30 urtez segituko du Dourisbourek hasi saila eta 1912-an hilen denean utziko ditu Bahnars-etan 11.650 giristino 120 elizattoetan barriatuak! Balio othe zuen Dourisbouren Eskual Herritik basa hetarat joaiteak! Zer zoriona holako uzta eskuetan Jesusen aintzinerai agertzea! Zer dira orduan mundu huntako nekeak! Zer ongi-ethorria egiten ahal deien holako gizoneri gure Ama Zerukoak!!

Duela hiru urthe iduritu zaiko Aita Sainduari Dourisbourek hasi eliza xumea aski handitua zela bere apezpikuaren ukaiteko. Quinhoneko apezpikuaren eskutik ekendurik eman dio Jannin, apezpiku berriari, eliza berria, hango hiri nausiaren izenez, Kontum-eko eliza deitzen duelarik.

Aurthen 85 urthe ditu Dourisboure maitearen mendi gain hetarat lehen aldiko ikaiteak, eta nahi duzue jakin zer ondorio izan duten haren urhatsek? Goazen Kontum-erat. Duela bi urthe oraino han aurkituko gintuen bi apez eskualdun, Irigoyen Montory-koa eta Iroz Esterençuby-koa. Hek ere hegaldatu dire Dourisbouren ondotik Jinkoaren ganat. Ez dugu orai bertze Eskualdunik han ikusiko; bainan aurkituko ditugu 14 misio-nest frantses, 16 apez sortzez hango bereko semeak, 134 eliza-ttupi, eta 20.000 giristino pasa. Horra Dourisbourek egin ildoan 85 urtez sortu den uzta! Zer bihotz altxagarria holako lanaren ikustea! Eskermila zuri, Elissalde, eskuetan emaiten daukuzun liburuz. Gure herritar handiak merexi zuen eskualdunek jakin dezaten nor zen eta zer egin duen.

Baina Kontum-eko apezpikuak baditu oraino bere gomenduko 600.000 pagano Bahnars 40.000 kilometra karretan barrayatuak. Alo Eskualdun maiteak bada oraino zuentzat lan Aita Zerukoaren alhorrean! Ez othe da bada izanen zuen baitan zombait aski bihotzdunik Dourisbouren urhatseri jarraikitzeke!!!? Agian ba, Jinko Maitearen grazia-rekin! Badaitekea mundu huntan Jesusen ezagutarazten, haren sakramen-duen paganoeri eremaiten pasatzen den baino bizi ederragorik?

Parisen, 1935-eko urriaren 22-an.
Joanes CHABAGNO, Misionesta.

LEHEN KAPITULUA

Hastapenak

Do diakrea tokien ikusterat badoa

Jainkoa lehenik, nere Jaun Cuenot, Metellopolis derizan hiriko aphezpikua gero, horra Cochinchinako eskualde salbai batetan misionek sor-arazi eta finkatu dituzten bi langile handiak. Ez dago niri jaun aphezpiku horren espantuen egitea eta ez ditut eginen, bainan ez naiteke hitz batzu erran gabe egon, gero errateko ditudanen aditzeko baizik ez balitz ere. Nahi zuena *nahi* zuen nere Jaun Cuenotek eta etzen aise lotsatzen direnetarik. Zerbeit ongi pisatu eta kaskoan hartu zuelarik, etzen trabarik ez bertzerik hura gibela zezakenik; handik edo hemendik bururatu behar zuen. Denik ere, bururatzeko errabia gehiago ematen zioten trabek bihotzean !

Lauzapabortz aldiz hasi lana utzi behar izatu zuen: etzuen ukho egin halere. Bide bat hetsi-eta, bertze hat hartzen zuen. Hau ez bazen ona, hirugarren bat hartuko zuen urrunago. Etzen gelditzen, buru-bururat heldu-eta baizik.

Haatik, errex da asmatzea zoin den Nere Jaun Cuenotek han gaindi kausitu duen trabarik handi-handiena: sinhestearen hedatzaileeri Annam-eko buruzagiek egiten zioten gerla ikaragarria. Erresumaren erditsuko eskualdetan hango buruzagi eta buruzagixkek etzioten epherik uzten Jainkoaren langile eta mandatarieri. Are gutiago bakerik. Misionestak etzitzakzen ager: gauaz eta gordeka ibili behar zuten beren ardien ondotik. Atxeman orduko, bazakiten zeri zagotzin: hiltzea segur zuten. Bada, Annam-eko erresumari kontra, mendietan bizi ziren segurki salbaiak, bainan, bi egun bidetan bederen herriraino heldu zitzaizkoten Cochinchinako merkatariek, eta mendi horiek Annam-eko erresumarekin ikustekorik ez izanagatik, ez baitziren haren meneko, hanbat gaixto han gaindi zabilzan kanpotarrentzat: etzuten Annamen berean baino irrisku gutiago. Huna zertako.

Europar, erresuma batetik kanpo denak sortzez hartakoa izanik ere, ez du hango legeekin gehiago ikustekorik: ez du hango jujeen beldurrik. Asiako eskualde basa edo erdi basetan, ez dire lege berak. Misionest bat atxeman dezatela nun-nahi eta Annam-eko lurretarat ereman, harenak egin du: jujatu (?) eta hilaraziko dute lastersko, hiri-nausiko karriketari atxeman balute bezen segurki. Salbaietarari joan ziren lehen misionestek

etzuten beraz ongi eta ongi gordetzea baizik muga ondoetan: bainan barnagoko mendietan ere guti agertu behar zuten, delako merkatariak berek ezagutzen etzituzten eskualdetaraino. Erran nahi baita, Annam-etik lauzpabartz egun bidetan heriotzea bethi gainean zutela...

Nere Jaun Cuenot horien guzieren jakintsun zen, bainan etzen horren gutiz lotsatua, eta 1842-an bi Misionest bihotzduneri manatu zioten, nihundik ahal bazuten, zoazin salbaitarat. Bainan, Phu-Yen derizan eskualdean muga iraganik, jadanik harasko ziren Aita Michel eta Aita Duclos, merkatari batzuek ohartu zitzaizkotelarik eta estekatu, Annameko buruzagixka bati eremateko. Jainkoak ez bazituen bi Aita horiek beren xedearen bururatzera utzi eta ez bazen orduan misionetegi bat Bahnarren eskualdean sortu, bederen Aita Michel eta Aita Duclosek etzuten beren denbora galdu, ezen Jainkoarentzat ederki eta ederki pairatu zuten presondegi beltz batzuetarat joanik, hetako zaintzale basekin. Hue, Annam-eko hiri-nausirat ereman zituzten herrestaka, auzitegi auzitegi ibili, kaiola batzuetan ere preso atxiki, zume ukaldika phorroskatu eta azkenean hiltzerat kondenatu. Heriotzearen beha zagotzin bi Aita dohakabeak, *Heroine* frantses untziko soldadoek salbaien aztaparretarik aheratu zituztelarik: 1843garren urthea zen eta martxoa.

Ondoko urtheetan Kuangai eta Kuangrameko eskualdetarik sartzerat lehiatu zirenek, debaldetan egin zuten urhatsik, eta ez netzazke ere entseu horiek aipha, ez balute oraino hobeki ezagutarazi Nere Jaun Cuenoten bihotz kartsua. Ez da dudarik Jainkoak kondu atxikiko diola zeruan.

Bindinheko eskualdean bizi zen, gordea, jaun aphezpikua. Hortik aski hurbil da An-Son. Herrixka huntan batetaraten dire salbai eta Annamitak beren sal-erospenetako. 1848garren urthean jaun aphezpikuak hor gaindi hobeki sartuko zirela menturaz egin zuen bere baitan. Bada, Annam-eko buruzagiek arrazoin bereziak bazituzten An-Son ez begi onez ikusteko, lehentxago Gualaong erregearen kontra han phiztu asaldura baten gatik. Errege horrenak egin zukeen, Frantzia alde eman ez balitzaio. Dena dela, geroztik debekatua zaiote alde batetik Annamiteri salbaien artean bizitzea, eta bertzetik salbaiteri An-Sonetik haratago joaita Anman-eko alderat.

Horrengatik Annamitak aski gurutzatzen dire salbaiekin beren tratuak eta salbaiek noiz-nahi, beren egitekoentzat, An-Soneraino jausten.

Sinhestearen hedatzaileeri gerla egiten zioten denboran misionestik etzitaken mentura An-Soneko bidean. Deus onik egitekotz Annamita bati

behar zitzaion beraz lehenik bidea zabal-arazi, merkatariak zabiltzan bideetarik urrun, eta urrun-urrungo salbaien berriak hola ikasi. Guzieren buruan urrungo salbaiek iduri zuten hurbil errexenak misionestentzat. Horra zer ibilia zuen buruan jaun aphezpikuak.

Hain uxen iguzkialdeko Cochinchinan orduan bazen aphezgei bat hango berekoa: Do zuen izena. Gain-gainetik dohatua zuen aphezgei hori Jainkoak eta iduri zuen irriskuan ibiltzeko sortua. Pulo-Pinangeko apheztegitik ethorria zen, zazpi urthe ikasten arizan ondoan, gero bi urthez irakasle-lagun egonik. Nausi ohiek etzioten espanturik baizik egiten jaun aphezpikuari beren aphezgeiaz, arras Jainkoari zagoela orotan alde bate-tik, eta ezin lotsatua zela bertzetik. Nere begiz irrisku ikaragarrietan ikusi dut geroztik eta etzuen ohean baino gehiago bururik galtzen.

Nere Jaun Cuenotek Do hautatu zuen beraz bihotzean zuen lan haren eginarazteko. Goiz batez deithu zuen eta, zart eta zart huna zer erran zion.

—Salbaitan lehenbailehen sinhestea heda dezagun, behar daukuk An-Sonen gaindi hetaraino bide bat ideki.

—Eginen dautzut, jauna.

—Nola jokatuko haiz, bada?

—Eginen naiz tratulari, eta, tratuan bezala, joanen bertze tratulari guziak joaiten diren baino urrunago! Oro ongi ikusi eta ikasi ondoan, berriz itzuliko naiz hunat, Aita bat hartuko dut, eta bidea irakutsiko diot...

—Ederki duk, Do. Orai hiri nagok osoki. Bainan hire laneko indar hainitz beharko baituk, nik emanen daiat, diakregoarekin. Hoa, egizak othoitz eta bildutasun handienean ago zenbeit egunez, Jainkoak egiten daikan grazia handi eta ezin erranezkoaren beha.

Handik zortzi egunen buruan, Do, diakre berria, An-Soni buruz zoan zanpa-zanpa jauntzi tzar batzu soinean. Tratuan nahiko zuen ari segurki, bainan hortako, etzuen zerbeit, behar eta eskas: Annam-eko buruzagien baimena. Niholaz etzuela baimen hori ukhanen bere baitan eginik, tratulari handi baten muthil sartu zen berehala. Xerriak eman ziozkaten zaintzeko eta arthatzeko, bertze orduz haur prodigoari bezala. Bertze bati gaitzituko zitzaion: hari batere. Loria handi bat bihotzean eta kantuz ari zen xerrien phazkatzen. Nausiak etzuen segurki amesten zer muthil zuen: etzakien Do girixtinoa zela ere. Bainan bere lanak hain ongi eta halako amodioarekin egiten zituen gure diakreak, nun arras begi onez behatzen baitzion nausiak eta laster kargutan goratu baitzuen: xerrien

phazkatzeko orde nausiaren hazteko, kozinari ezarri zuen, eta hola, gero-xago salbaiekin gurutzatzeko sasoina ethorri zelarik, Do nausiari jarraiki zitzaion herriz herri saski handi bat bizkarrean eta saski hortan tupina, zenbeit gophor eta sukalde batean behar diren gaineratekoak.

Hainbertze lagunuen jatekoaren egiteko, etzuen lo egon behar Dok: bainan eskuak ari zitzaizkon, ez gogoa. Hau eltzekari eta bertzetarik urrun zuen. Alegia-eta deus ez, salbaieri mila galde egiten ziozkaten beren mintzaira eta oiturez, mendeal-aldeko lurrez, hango bizitzaleez, eta bereziki hango mintzairako hitz batzuen buruan kokatzen ari zen ahal bezenbat, baitzakien egun batez mintzaira hortan beharko ziozkatela salbaieri Jesu-Krixtoaren erakaspenak eman... eta salbaiek etzuten segurki amesten zer xedek zabilkan!

Sei ilhabeteren buruko aski jakintsun zen Do, norat-nahi bakharrrik menturatzeko. Etzuen beraz gehiago muthil egoterik eta nausiari agur erranik itzuli zen jaun aphezpikuaren ganat. Bere gain tratuan has zitakeela iduritzen zitzaion nihundik eta nola, bere nausi, ikusi etzituen salbaietaraino hel baitzitaken aiseago, baimena galdetu nahi zion jaun aphezpikuari. Baimena ukhan zuen... eta sal-erospenetako laur lagun.

Hasteen gauaz ibili ziren bortz tratulari berri hauk, traba handirik kausitu gabe, eta nihor ohartu gabe nihun Ha-Drong direlako jende base-tarat heldu. Etzen gehiago kozinari ttipi Do, bainan tratulari handi bere meneko eta guziekin. Bainan ez da bethi hobe handitzea! Kozinari zeno, nihork etzion behatzen: orai dirua sendi diotelakotz, hil nahi dute. Behin zenbeit salbaiek hitzartu zuten gau hartan berean garbituko zutela, zituen guzien ebasteko eta lagunak esklabo bezala Laostarrerri saltzeko. Jainkoa ez dago behinere lo: zerbeit gisaz tratulari gaixoeri xede gaixto horiek jakinarazi ziozkaten, eta gauerd alderat salbaiek ixilka ethorri zirelarik Do hil beharrez, hau eta hunen lagunak, phuska guziak han utzirik arinago izaiteko, harasko joanak ziren ihesi.

Etzen guti salbatzea, bainan gaixoek ederrrik ikusi behar zuten bidean lauzpabortz egunez. Alabainan jatekorik etzuten ez-eta jateko zerbeitekin truka zezaketen deusik! Beren aingeru begiraleek etzituzten utzi uruski: nolazpeit aphezpikutegiraino heldu ziren bizirik eta osorik. Eta han badakizue zer galdetu zuten lehen-lehenik? Berritz lekhu beretarit itzultzea.

Do etzen denbora nola-nahi galtzen dutenatarik segurki eta halere. Salbaien artean iragana zuen denbora puxkan, jadanik guti edo aski hango mintzaira ikasia zuen... eta bereziki mendiz mendi bidexka bat atxemana

zuen nihor ohartu gabe ibil zitakeena. Egia erran bide hori bortitza zen arras bortitza, eta bertzeak baino luzeago, mendealalderat itzuli luze bat egin behar baitzen, bainan nihungo tratularirik etzelakotz hartan egundaino menturatzen, etzuen irriskurik. Guzien buruan bide hura hautatu zuen beraz Nere Jaun Cuenotek bere misionesten salbaietarat igortzeko...

BIGARREN KAPITULUA

Aita Combes eta Aita Fontaine

«Banharr» deithu salbaietan egiazko sinhestearen hedatzerat abiatu ziren lehen-lehen bi misionestek Combes eta Fontaine zituzten izenak.

Albi-ko diosesakoa zen sortzez Aita Combes. Gazterik oraino Pariseko misionestegian apheztua, 1849garren urthean Cochinchinan hasi zituen misionest lanak: salbaietarat joaiteko hautatua zen haatik jada. Gazte izanagatik, edozoin zaharrek bezenbat zuhurtzia bazuen. Etzen bethi ametsetan bizi diren hetarik eta deusik etzuen ongi eta ongi pisaturik baizik egiten. Esku-lanetako ere arras artexa, zerbeit hasten zuenean, iduri zuen etzuela egundaino bertzerik egin. Kartsuenetarik bertzalde. Eta nola alegrantzia othoitzaren amodioak lagun baitu, bethi irria ezpainetan zuen, harekin bizi zirenak kutsatzeko heineraino. Oro ilhun eta beltz zirelarik, hura irriz ari zen oraino, bethi oihi hau ezpainen puntan: «Alegera gaitezen... halere!» Bainan zertako behar dut gehiago mintzatu Aita on eta lagun maite horren alde: ikusiko duzue nola mintzatzuko zauzkitzuen horren egintza eta urhats guziak...

Debruak etzuen begi onez ikusten Aita Combes eta salbaietaraino heltzerat ez uzteko hameka traba eman zion bidean. Beha. Singapour derizan hiri handian atxemanik Aita Fontaine, hau ere salbaietarat zoana, untzian sartu zen Aita Combes lagun horrekin. Ondikotz, untziaz bidean jabetu ziren Chinako itsas-ohoin batzue! Angles bat iduri zuen Aita Combesek bere ile zuriskarekin eta Chinatarrek ez dituzte Anglesak begiko zikhina baino gehiago ikusi nahi. Ohoinetarik batek ezpatakaldi bat berehala eman zion beraz Aita dohakabeari, eta hil arte joko zuen, Aitak ez balio erran Frantsesa zela. Bizirik utzi zuen orduan, bainan soinekoe-taraino zituen guziak ebatsi. Eta hitz dauzuet geroxago, Nere Jaun Cuenoten aintzinean agertu zirelarik, etzutela erasia handirik aditu bi Aitek soineko ederregiak zituztela! Erdi biluz ziren!! Horra nola hasi zuten beren bizi berria gaixoe...

Doidoia zenbeit ilhabete zuen Cochinchinan zirela Aita Combes eta Aita Fontaine, lehen kapituluari aipatu ibilaldi hartarik itzuli zelarik Do. Badakizue nola hunen erranetarik ipharraldetako bidea errexago iduritu zitzaion jaun aphezpikuari, hango harroka, leze eta basa-abere mota gazuzien gatik. Dok zion bezala: «Misionestentzat hobeak dire munduko basa-gathu eta elefant guziak... gizonak baino!»

Annam-eko azken herrixka Tramgo da. Ez da mugatik hain urrun. Herrixka hortan baitezpada etxe bat behar ginuela orok baginakien, bethi gordeka ibili beharko baiginuen salbaietarat joaitean. Etxe bat erosi ginuen beraz eta han ezarri adixkide leial batzue. Alabainan Tramgon etzen paganorik baizik eta ez gintazken bat bakharrari fida: laster salduko gintuzten.

Delako etxerat jaun aphezpikuak igorri zituen lehen adixkideetan sendagile bat bazen arras jakintsun eta trebea. Sendagile horren jakitate eta bihotz onak herri guzia laster adixkidetu zaukuten, eta geroztik Tramgoko etxe horri gerla egin badiote zenbeitetan paganoek, Tramgotarrek behinere ez diote pagano horieri eskurik eman!

Denbora hortan Do etzagon lo: Bahnarretarako bidean ziren herri eta herrixka guzietan bere sal-erospenen egiteko baimenaren ondotik zabilan. Zerbeit gisaz eskuratu zuen azkenean.

Oro prest ziren beraz lanari lotzeko. Nere Jaun Cuenotek manatu zioten Aita Combes eta Do diakreari abia ziten berehala. Aita Fontaine berekin atxiki zuen behin, zer gerta ere. Gothi derizan herrixkan zuen bere egoitza Nere Jaun Cuenotek. Handik Tramgi-rat bi egunen bidea da. Nahi-eta ez gauaz ibili behar zuten Aita Combes eta Dok, han gaidiko jendea laster harrituko baitzen arrotz bat, guziz xuria, ikusi-eta.

Nahi izanik ere lehen itzuli hortaz ez dezaket xehetasun andirik eman. Alde-batetik etzuen ondorio handirik ukhan, eta bertzetik guti mintzatu zauzkit hortaz Aita Combes eta bertzeak. Hau erran dezaket bakharrak *beldurtien itzulia* deitzen zuela itzuli hori gero eta gero Aita Combesek. Ilhunaren ilhunak ez omen zituen gau batez utzi zenbeit elefanten ikusterat, bainan elefante ikusi zituzten gizonak eta batek mut-hil gazteetarik bati muthur ukaldi batez sabel hezur bat hautsi zion. Aita Combesek ez omen zuen xapela baizik galdu. Horrengatik aintzino joanen ziren segurki, bainan denbora tzarra sartu zitzaioten, errekek loditu ziren, eta nola nihun ez baitzen oraino zubirik, gibelat itzultzea zuten hoberena: hala egiten zuten.

Egia hau omen da: batzuek eta bertzeek etzutela espantu handirik, jaun aphezpikuari horiek kondatzean, eta, izan balute, laster sartuko zitzaizkoten haren kopeta zimurtzen ikusi-eta. —«Jaunak, jada ez ba linbadakizue nahi dut hemen ikas dezazuen munduan ez dela trabarik misionest bat bere bidean gelditu behar duenik! Bainan aro tzarra denaz geroz oraino, eta zuek aro tzarrak lotsatzen baitzaituzte, hamabortz egun ematen dauzkitzuet pausatzeke. Bainan bigarren aldian ez duzue hola ukho egin beharko!» Eta hortaz segurago izaiteko, Aita Fontaine ere heyekin igorriko zuela aldi huntan hitzeman zioten.

Hamabortz egunen buruan bide berari lothu ziren beraz Aita Combes, Aita Fontaine, Do eta zenbeit gazte. Dok gauak ez duela deus onik adiarazirik, egunaz ibiliko zirela egin zuten guziek; bainan bi Aiten larru xuriari paganoak ohart etziten, zerbeitekin belztu zituzten, xapel berezi batzuekin buruak gorde ziozkaten eta eskezale batzu bezala jauntzarazi. Gisa hortan bide gaixtoena egin zuten nihor ohartu gabe. Elefantik ere etzitzaioten agertu. Nekhe eta gaineratekoak ez dire konda holakoetan. Misionestak badaki askoren berri.

Lehen geldialdia Baham delako baten herrian egin zuten. Eremu hetako nausi baxharra zen Baham hori. Herritar eta Annamitak, oro lotsatzen zituen. Ohoin hutsa, biphildu eta larrutuak zaduzkan oro. Bizpahirur emazteekin josia bizi zen bertzalde. Erran gabe dola misionest gaixok mila aldiz nahiagoko zutela holako xori baten menean gelditu gabe aintzinago joan: bainan Bahamen herria bide-bidean zen eta nihundik etzitzen huts egin. Halere gaitz guziek badute beren ona: Bahamen beldurak Annamitak handik urrun atxikitzen zituen eta horrek etzuen guti balio Misionestentzat.

Aita Combes eta Aita Fontainek batere etzuten bururik galdu ohoin baten gatik. Bertzerik ezin eginez, harekin adixkidetzea bilhatu zuten. Ilhabete bat oso-oso iragan zuten haren etxean... eta etziozkaten Bahamek oro ebatsi. Ordu arte etzuen Annamitik baizik ikusi han gaindi: bi Aita misionesten larru zuri eta bizar handiek lotsatu zuten guti edo aski eta etzuen heyekin espantu handirik. Ikusten ziotenatarik zerbeiten gutizia zuenean, etzioten ebasten, bainan polliki galdetzen. Beraz, ilhabete baten buruan handik joan zirelarik, Bahamek etzitzen bertzeak bezala larrutuak! Hainitz aldiz Bahamen eremuetan iragan dire misionestak edo misionesten laguntzaileak geroztik... eta ohoinak ez ditu bethi hoin guti khendurik aintzinat utzi. Zenbat aldiz ez ditu gure saski guziak azpikoz gora itzuli, barnean zer zen ikusteko... eta hetarik gustuko zituen guziak hartzeko!

Baham dagon herritik Bo-Lu deithu herrirat egun baten bidea da. Bigarren geldialdia han egin-zuten gure bidekariek eta han ere ilhabete bat egon ziren. Bainan Bahamen herritarrak Baham idurikoak balinbaziren, gutiz gehienak, Bo-Luko jendea arras ezta da, begitarte onekoa eta maitagarria. Urtheak eta urtheak baditu misionestik ez dela gehiago Bo-Lutik iragaiten, bainan ez naiteke orai ere egon zoin onak izatu diren guretzat erran eta errepikatu gabe! Gaixo jendeak! Jainkoak lagunt detzala segurki.

Ez dut uste aiphatzea merezi duenik bidekarieri Bo-Lun gertatu zitzaizaien: egia erran, ni ez nintzen han gogoan hartzeko. Dena dela han-

dik bi egunez joan ziren Konpharrerat. Etzen Annamitik urrunago joaiten. Beraz hatsa aisexago har zezaketen. Akhabo kasik nekhe eta buruhausteak! Alabainan erran zitaken bururatuak zirela eta bihotzak jauzika ari zitzaizkoten, laster sinhestearen hedatzen hasten ahalko zirela! Ondikotz, zerbeit gertatu zitzaizaien orduantxe ederki lotsatu zituena. Bai, uste izan zuten heyenak egin zuela aldi hartan!

HIRUGARREN KAPITULUA

Kiem buruz-buru egiten dute bidekariek

Misionesteri bidean gerta zaizkioketen guzietz jakintsun zen Nere Jaun Cuenot eta errana zioten, nihundik ahal bazen, huts egin zezatela Kiem zelako bat. Fama handiko bahnar bat zen Kiem hori. Norat-nahi zoan, etzen agurrik baizik harentzat. Egia erran, etzen nor-nahi: Annam-eko mintzaira errotik bazakien eta inguru hetan etzen tratulari handiagorik. Bertzalde bahnar eta annamitek beren tratuetan makhurrik balinbazuten, Kiem deithuko zuten bethi auziaren trenkatzeko. Annam-eko buruzagixkek berek holako gizon baten beharra egun batez ez bada bertzean ukhan baitzezaketen, beren erregeari paper bat eginarazia zioten bahnar guzien nausitzat ezagutzeko. Bihotza arras atxemana zuten beraz Kiem Annamitek. Horra zertako mila aldiz Kiem huts egitea hobe zuten misionestek, eta, jaun aphezpikuak ipharraldeko bidea manatu ziotelarik misionesteri, bazakien zer ari zen! Jainkoaren nahia! Ko-Lun sartu orduko nor atxematen dute? Kiem. Bainan hainbertze kalte egin zezoketen gizonak, ez diote ongirik baizik egingen misionesteri eta misionesten laguneri. Ez baita froga hoberik Jainkoak ongi eta ongi nahi zuela eskualde hetan sinhestea hedatzea!

Kiemek esklaboak bazituen eta zenbeit egun lehentxago ihesi joana zitzaion bat Bo-Lurat. Haren bilha ethorria zen beraz herri hortarat hirur egun bide eginik. Bainan bertze orduz Kis, bere aitaren astagnen ondotik zabilalarik, profetaren aintzinerat ereman zuen Jainko berak ekharri zuen Kiem misionesten aintzinerat, heyen gidatzeko eta laguntzeko. Nola lotsatu ziren haatik bi Aitak buruz-buru agertu zitzaioletarik! Lehentxago jakin balute han zela!

Behinere Kiemek etzuen holako gizonik ikusi. Holako bideetan ibiltzeko etzirela segurki nor-nahi egin zuen bere baitan. Bainan nor othe ziren? Beren herritik ihesi zoazin gizon handi eta botheretsu batzu menturaz! Misionesten begitarreak halako bat egin zion barnean eta galdeka hasi zitzaioleten nor ziren, norat zoazin: «Ez duzue nor-nahi iduri! Dudarik gabe urrundik, arras urrundik heldu zaizte? Ez dut behinere zuek bezen gizon xuririk ikusi! Zerbeit egiten daut holako herrialde itsusi eta galduan zuen ikusteak! Mintza zakizkitet lañoki; jada maite zaituztet, eta hitzemai-tan dautzuet Bahnarren artean ongi ikusiak izanen zaiztela. Hemen erre-

ge bezala naiz: Annamitek berek ez dautzue deusik egingen, ni alde nau-zueno...»

Misionestek etzezaketan orai gibelat egin. Zenbat aldiz ez dire heldu direnak heldu diren bezala hartu behar! Bi Aitek etzuten beraz Kiem ihes egiterik buruan iragan: othoitzean hasi ziren.

—«Hameka egin-ahalak egin ditugu Kiem nihun ez ikusteko», zioen aphezpikuari igorri guthun batean Aita Combeseke, «bainan, iheska gina-biltzalarik, xori batzu bezala ederki eskuetarar erori gitzaio. Nork daki haatik ez daukun Jainkoak berak biderat igorri?»

Berriak ederki lotsatu zuen Nere Jaun Cuenot eta odol gaixto fran-go egin zuen zenbeit egunez. Hain xuxen ni haren ondoan nintzen orduan. Guthuna irakurtu orduko, nola zuritu zen! Bainan Jainkoaren ganat itzuli zen berehala: «Guzien buruan, Jainkoak bere egitekoa du eta nahi badu, deus ez da galdurik! Nik halako gutizia nuen haatik nere Misionestak Banharren erdian ikusteko, nun hil arte lothuko nauen botu bat xede hortarat egina baitut...»

Horiek hola, itzul gaiten gure bi Aiten ganat. Kiemen laster ohartu zen lan handitan emanak zituela eta batere etzuen hori bilhatzen. Onez onean mintzatu zitzaioleten. Berritz itzuli zitzaioleten: «Ez duzue zeren lotsa: ni zuen zerbitzuko naiz: galdetuko dauzkidatzuen guziak egingen ditut gogo onez... eta uste izan ez dezazuen gezurrez mintzo naizela, adixkidantzak egun berean nahi ditut egin zuenkin...»

Bada, toki hautan huna zer den adixkidantzen egitea: hitzimatea ez dela elgarri gerlarik egingen ez-eta deusetan kalterik ekharriko. Hitz hori emanez geroz jatea, zorigaitzaren ondotik ibiltzea da. Bi adixkideek egiazko kontratu bat egiten dute. Huna nola.

Adixkidetzeko solasetan direneri ararteko batzu joaiten zaizkote beren etxetarar, ez behin, bainan gehiagotan, eian egiazki bihotzetik mintzo diren eta ez ezpainen puntatik bakharrik. Baietz ihardesten badute, bakhotxari galdetzen zaio, oilo batekin, untzi handi baten bethe arno. Oilo horietarik bat erretzen da berehala eta bi adixkide beharrerik partitzen. Ez ditake jan, edan gabe. Bi seska muthur arnoan pulunpatzen dire, bi adixkideek batean edateko. Bainan lehen xorta ahoratu duten baino lehenago, arartekoetarik bat predikuan hasten zaio: «Bethi orhoitu beharko duzue egundik goiti adixkide zaiztela. Baten adixkideak ere bertzearen adixkide izan ditela: baten jendeak, bertzearen jende. Eta egun batez bigetarik batek hitza jaten badu, ortziak erre dezala... edo esklabo ereman dezatela nunbeitko tzarrek! Behar gorrian leher egin dezala eta haren gorputza jan dezatela urean arrainek edo oihanean belee!...»

Bertze ahopaldi frango ere atheratzen dute holakoetan: predikaria nola-koa den! Orduan hasten dire edaten bi adixkide berriak. Bainan hau ere ez dut ahantzi behar: bigarren oiloa eta bertze arno untzia... arartekoen-tzat dire...

Badire oraino handizkiago adixkidetzen direnak: hauk basurde baten hortz handiak, burdinazko bi ezpata eta zenbeit saeta pulunpatzen dituzte arnoan, paretan dilindan ezarririk pozoiniki zerbeit, sokak eta... suge buru bat. Eta orduan... oro predikari, ederrik atheratzen dute!

Behin edo bertze hau ere egiten dute adixkidantzaren hobeki finkatzeko: adixkidegei bati besotik zenbeit odol xorta khentzen diozkate arnoarekin nahasteko. Horrek erran nahi du bi adixkideak haurridetu direla osoki eta deusek, deusek eta deusek ez dezakela hauts adixkidantza hori.

Kiemi sobera ohore handia zitzaion bi Aitekin adixkidantzak egitea. Dorekin adixkidetzea galdetu zuen: «Bi aitatxi horiek nere aitak izanen dire; Do eta ni adixkideak».

Aitek jakin balute adixkidantza horrek zer ondorio onak ekharri behar zituen, etzuten hainitz dudatuko. Duda guzien gatik, Do eta Kiemek egin zuten beren kontratua. Eta hau erran behar da: Kiem bethi leial egon dela, egundaino deusetan ez duela hitza jan. Kenka gaixtoetan nihork ez gaitu hobeki lagundu. Erran dezakegu harek utzarazi daukula ipharraldeko bidea, harek atheratu gaituela beraz Bahamen aztaparretarik. Hura izan dugu bethi bitartekorik hoberena Annamerat zerbeit eremateko ginuelarik edo Cochinchinatik zerbeit ekartzeko.

Zenbeit denboren buruan Annamitek nunbeitik ikasi baitzuten gure berri, nihundik nahiko gintuzten bildu eta Kiemi zer-nahi eskaini zioten gure saltzeko. Debaldetan: Kiemek ez gintuen saldu!

Geroztik, ahalak joantxerik, Kiem herri hautarik urrundua da. Ez du guretzat deus egiten ahal den lekuan: gure bihotzetan xokho bot atxikitzen diogu halere, sekulan ez baitugu aski erranen zer diogun zor.

Zer diren haatik Jainkoaren xedeak! Nola artha hartzen duen sinhestearen hedatzen dabiltzanez! Horra beraz gizon bat ikusi nahi ere ez ginuena: uste gabean biderat agertzen zauku. Adixkidantzak egiten ditugu, adixkidantza horren behar gorri-gorrienean ginelarik! Hura bere beharrak bertze norapeit erematen duelarik, jada ez dugu gehiago haren behar handirik, Annamen ez baitiote gerla handirik egiten orai sinhestearen hedatzaileeri eta nihor gabe edozoin bidetan ibil baigintazke!!!

Ez da dudarik Jainkoak berak igorria zuela Kiem misionesten biderat. Hura gabe nihundik eta nihundik etziren urrunago joaiten ahalko,

bertze nihork ez baitzuten gidatu nahiko. Misionestekin ziren muthil gazteen begitarreak jada han gaindiko salbaia guziak harritzen bazituen, erran ditake misionestenak arrunt eta arrunt lotsatzen zituela! Liburu huntan behin baino gehiagotan ikusiko duzue debruak zer amarrua duen eta nola baliatu den gure larru zuriaz gutarik salbaia urruntzeko.

Annamitetarik hurbilegi zirela oraino han iduriturik, Doren adixkide berriari galdetu zioten eia urrunago gidatuko zituen eta gizagaizoak, berak asti hainitz etzuelakotz, Kolangeko bere adixkide bati fidatu zituen harek nahi zuten tokiraino bidea erakutsi zezoten...

Kiemen adixkide horrek Bliou zuen izena. Nola hoinbertze lagun ez baitzezazken aise gorde bere etxean, oihan batetarat joanarazi zituen, bertze egoitza bat urrunago atxeman arte. Etxitazken kanpoan bizi bi Aitak eta bertzeak: lanean hasi ziren beraz berehala eta arratsaldeko bazuten, ez segurki jauregi bat ez eta ere etxe bat, bainan... zerbeit. Zerbeit, eskuaraz etxola erraiten zaiona. Ur eder bat kantuz bazoan etxolaren aintzinean. Eskuin eta ezker, aintzinean eta gibelean, oihan beltzaren beltz ederra. Urrunean mendiak. Horra nun bizi ziren Aita Combes, Aita Fontaine, Do eta bertze lagunak, goiz batez tapa-tapa Aita Desgouts eta ni bizkarrerat erori ginitzaizkiotelarik.

LAUGARREN KAPITULUA

Aita Desgouts eta Aita Dourisboure bidean

Nere Jaun Cuenotekin nintzela badakizue Aita Combesek jakinarazi ziolarik nola buruz-buru egin zuten Kiem Etzen guti harritu jaun aphez-pikual!

Parisen apheztu orduko nunbeitik ikasi nuen ni ere naski salbaietarat igorriko nindutela egun batez eta jada maite nituen beraz salbaiak. Untzian nindoalarik, hameka aldiz othoitz egin dut heyentzat!

1849garreneko urrian Nantesen untzian sartua, zortzi ilhabeteren buruan heldu nintzen bakharrik Nere Jaun Cuenoten egoitzarat. Jondoni Joani Batixtaren phesta bezpera zen. Jaun aphezpikuak berehala erran zautan, nahiz Bahnarretarat nere igortzeko xedea zuen, etzakiela ez othe ninduen egun batez, zerbeit arrazoinez, Annamerat deithu beharko, beraz zer gerta ere hobe nuela berehala Annamiten mintzaira ikastea. Hortzez eta haginez lanari emanik, hirur ilhabeteren buruko kofesatzen hasteko gei nintzen. Bainan bihotzez igurikatzen nuen manua aski laster ethorri zitzautan: Aita Desgouts lagun, joan nadin Aita Combes eta Aita Fontainen ganat. Zer zorional!

Hitz bat Iehenik nere bideko lagunaz. On da sainduekin bizitzea: hetaz orhoitzea ere ba. Sainduz orhoitzen denak ez othe du San Agustinen boza hura bera laster bihotzean adituko: «Eta ez othe duk hik bertze batzuek egiten dutena egiten ahal?» Sinhesten ahal duzue deus ez dela hoberik norbeiti berehala saindutasuneko bidea har-arazteko...

Aita Desgouts saindu bat zela erran ditake. Etzen jada gazte-gaztea, ez-eta ere Frantziatik ethorri berri-berria ni bezala, ezen itsasoa iragan baino lehen urtheak lanean iraganak zituen Frantzian Auch-eko diosesan. Bainan martirigoaren gutiziak bere diosesa utz-arazirik, Cochinchinan zen aspaldi. Gaixo Aita Desgouts! Bethi orho tuko naiz nola erran zautan behin: «Ni, ez naiz bekhatos handi-hand bat baizik! Beraz nola nahi nuken nere sinhestearantzat ezpatakaldi batez lephoa mozten balautet hemen gaindi!» Berrogoita hamar urtheren ganean zitaken jada orduan. Nik baino hogoi bat urthe gehiago bazuen beraz, bainan zaharrago iduri zuen oraino: jada kraskatua zen eta gutien-gutienetik hiruetan hogoi urthe emanen ziniozkaten orok.

Ona zen Aita Desgouts eta etzen ona baizik. Gure artean ez dugu egundaino «Aita Desgouts» erran, bainan bethi «Aita Desgouts ona». Etzitzen aipha, ona zela erran gabe.

Zoin ixil eta gordea, bertzalde! Eta bethi bertze guziak baino behe-rago nahi! Gaixoa! Bahnarretan bortz Aita baginen elgarrekin: hura zaharrena... eta halere hura, gure muthila kasik! Behinere etzuen hitz bat bertzea baino gorago erranen. Etzakien kexatzea zer zen, zenbeit eta zenbeit aldiz khexatzekoa izan duelarik segurki gurekin eta bert ekin! Haren lañotasuna orok maite ginuen bai-eta haren zuzentasuna. Bainan aski erranik badut hola, geroak ere zerbeit erranen baitu Aita Desgouts onaren alde.

Misionetako lanak Kuangaieko eskualdean hasi zituen nere lagunak eta han zen oraino jaun aphezpikuak manua igorri ziolarik Gothirainoko bat berehala egin zezan, zerbeit baziola errateko. Eta badakizue zer erran zion: nerekin salbaietarat joan behar zuela. Salbaitan guk sinhestearen hedatzen ari behar ginuen, Aita Desgouts ona aldiz ikastegi berri batean aphezgeien plegatzen! Ikastegi hori etzen haatik zabaltzeko heinean oraino...

Gothirat hazilaren lehen egunetan heldu zen Aita Desgouts. Bideari lothu baino lehentxago Aita Combes eta Aita Fontainek hitz bat hel-arazi zaukuten: nola atseginekin, atsegin handirekin ikasi zuten heyen ganat baginoazila. Denbora berean xehe-xeheki ematen zauzkuten Kolangeko berri guziak. Etziren haatik oro hoberenatarik. Hala nola hau: bat eta bertzea sukhar gaixto batek lurrari josiak zauzkala aspaldiskoan, eta lagun-tzaile guziak bardin eri zituztela! Horrengatik Aita Combes etzen arras lotsatua, ezen, hitza bururatzeko, bethiko oihua egiten zaukun! «Alegera gaitezen... halere!» Jainkoak nola dakien noiz zer egin! Misionestak azkartu nahi dituelarik, beharrietarat berri tzarrenak hel-arazten diozkate: han gerla dela, hemen izurritea, haratzago irrisku handi bat, nunbeit hotza edo bero edo gosetea edo bertze zer-nahi. Eta lotsatzeko orde, holako berriek errabia on bat bihotzean ematen diote misionest guzietan... Su berri bat lotzen zaiote...

Ongi orhoit naiz oraino neroni Larresoroko ikastegi maitean iragan ditudan urtheez. Haur hotz bat baizik ez nintzen. Eguerdi batez oro jaten ari ginen denboran, lagun bat gora-gora irakurtzen ari zen. Misionest baten berriak emaiten zituen liburuak, eta gehiago dena preso zagon misionest gaixo batenak. Gosea ahantzia, irakurtzaileari nindagon nere begi eta beharri guziez. Lehen aldikotz orduantxe aditu dut Jainkoaren deia: «Hik ere egun batez misionest egin beharko duk!» Hogoit urthe badu ixtorio horrek, eta egungo egunetan oraino, orhoitzean, nigarra heldu zaut

begirat! Oi, benedikatua izan bedi segurki Jainko Ona! Jesu-Krixtok gurutzea bizkarrean hartu duelakotz, gure gurutzeak arinago dire. Gure min guzieren beren kirestasuna khentzen diote zeruko Aita onak, eta zorrigaitzaren aldean bethi hantxe da zoriona...

Ilhuntze batez lothu ginen bideari Aita Desgouts eta ni. Hazilaren hameka zen. Bi gau luze urez ibilirik, —alabainan egunaz ez ginuen agertu ere behar— untzitik mendi handi baten ondoan atheratu ginen. Baginakien irrisku frango kausituko ginuela, bainan untzitik atheratu orduko urruntxago zenbeit gizon elheketa entzunik, nola harritu ginen! Lotsa baino atsegin gehiago zuen haatik nere lagunak eta amets gozoena berehala egin zuen: «Aldi huntan nahi nuena badut! Martir hilen naiz oraikoan bederen!» Baduk hoberik: mintzatzaileak, gure biderat heldu ziren! Geroztik zenbeit aldiz irri egin dut Aita Desgouts onarekin huts egin ginuen martirgo hortaz, bainan egia aithortu behar dut: denboraren buruan ere halako urriki bat bazuen gaixoak ahoko xoria hola eskapaturik.

Mendiz etzen biderik eta gauerdi arte ederki pekatu ginuen hango patarretan goiti. Orduan pausatu ginen lehen aldikotz eta pokado bana jan, egundaino bezala mendiari lotzeko berritz. Urruntxago elefanten orroak entzun gintuen, etziren arras gure bidean. Ardi eta ahuntzen ondotik haurrean ibilia, nere hogoita hamar urthe ederrak zamari, ni erdi aise banindoa patar guzien gatik: bainan ikusi bazinute nere lagun gaixoa! Zer kalbarioa iragan zuen gau hartan! Gurekin gintuen lagunetarik bat bidean erori zitzaukun, indar guziak joanik. Egunak ez atxemateko, hantxe berean utzi ginuen gizagaizoa bi lagunekin, ahal zuen bezala eta ahal zuenean jarraik zakigun. Tramgon, ederki izerturik, jo ginuen argiko eta hango adixkide baten etxean gorde, nihork ikusi gabe. Egun bat baginuen loz eta jatekoz asetzeko. Hitz dautzuet ederki baliatu ginuela. Bainan iguzkia mendi giblean gorde orduko, makhilak eskuan eta zakuak bizkarrean ginauden aintzinago joaiteko.

Hamabortz ginen orotarat. Do diakrearen anaia zoan aintzin-aintzinean. Ezpata bat bazuen traba guzien baztertzeko. Gau hartan deusek ez gintuen gelditu behar: basa-gathu eta gainerateko guziak norapeit joanak zitazken! Doidoia zenbeit basa-ahuntz eta orkatz entzun gintuen hantxemenka... bainan guk lotsatu gintuen hek.

Gurutze handirik ez duenak, ttipiak bederen behar ditu edo lokhartuko da. Guk ez ginuen lokhartu behar: zer-nahi ikusi ginuen beraz gau hartan xinaurri larri batzuelin: *Ko-tu* deitzen dituzte han gaindi. Zamarra bezala lotzen dire xinaurri horiek larruari eta, khendu nahi balinbadire,

eztena larruan sartua uzten dute oraino. Mixteriozki bada horietarik eskualde zenbeitetan eta bideko deus ez da okhaztagarriarik...

Gauerdi gabe Annameko muga iragana ginuen halere: beldur gutiagorekin egin ginuen beraz goizaldeko bidea. Eguna zabaldu gabe, berritz gordeak ginen haatik oihan beltz batean, salbu gure lagunetarik bizpahirur. Hauk eskuin eta ezkerreko herrixketaraino segitu zuten, nun zer ageri zen ikusteko, guziz han ga ndi bazen Annamitik jakiteko.

Sasipean ginaudelarik nere lagunak izpiritua nunbeit zuen eta huna zer erraiten zautan ahapetik: «Zer bizi ezin sinhetsia deramagun, adixkidea Jainkoak egin ditu manamenduak eta guk manamendu horiek ez ditugu segitzen! Gauak egin zituen lotzeko, egunak ibiltzeko... eta beha zazu zer egiten dugun! Milaka aldiz zuk eta nik errepikatu ditugu Dabiden hitzak: «Jauna, ilhuna igorri duzu, gaua ethorri da eta orai abere gaixtoak atheratuko dire Jainkoak bidean ezarriko dioten jatekoaren bilha. Gero jeikiko da iguzkia, orduan gordeko dire abereak, eta atheratuko da gizona bere egitekoetarat berritz ilhundu arte!» Hitz horiek zer erran nahi duten ikusten ez duena itsua da eta bizkitartean iduri luke guk ez dugula ikusten, abereak bezala gauaz gabiltza, Annameko jauntto bihotzgabe baten gatik...»

Arte hortan, urrunago joan lagun hek itzuli zitzauzken, nihun Annamita baten itzalik ikusi gabe. Bulharrak zabalik hatsa hartzen ahal ginuen beraz eta berritz bideari lotzen: ez ginuen haintz luzatu.

Arratsari buruz zer harritzea haatik bidearen erdian Annamita bat agertu zitzaukularik betbetan! Lurraren barnean gordeko ginen, ahal izatu baginu. Arras gainerat ethorri zitzaukularik ezagutu ginuen bakharrik: Do diakrea ginuen. Lau egun bazuen bidean zela gure atxemateko. Lorietan jauzika hasiko ginen hura ezagutzearekin, bainan irriak laster sartu zauz kun nola eta nun bizi ziren erran zaukularik. Bainan misionest guziek badakigu gurutzearen garhaitzeko egiten dela misionest eta bihotzak Jainkoari altxatu giniozkan, Fiat! erranik.

Ondoko bi egunak Bocham lotsagarri haren etxean iragan gintuen. Aski gizonen zen eta gure saskiak etzauzkun arras hustu. Handik Bolurat egun baten bidea da. Zer bidea haatik! Mirakuilu da Aita Desgouts ez bazitzaukun hamarretan hil! Mendiak hain xutak dire nun elgar lagundu behar baiginuen eta noiz-nahi, elgar utzirik, zuhaitzen erroeri aztaparka lothurik aintzinatu! Bainan gero punta batzuetarat heldu eta berritz beheiti abiatu behar zelarik, bizkar hezurra hausteko leze batzuetan barna! Jainko maitea! Oraino begietan dut nere lagun xahar gaixoa, bi makiletan finkatua belhaunak noiz nahi huts egiten ziolakotz! Herrestan eginen

zituen hamar metra, gero hogoi gibelka irriskua ikusi nahi izan ez balu bezala! Eta gero behererat heldu orduko berritz egundaino bezala haste! Zainik etzuen gehiago arratsean eta tiroka ere ez ginión urhats bat egina-raziko. Egiazki urratua zen Aita Desgouts. Salbai batzuek bizkarrean hartu ez balute, etzen helduko. Ni aldiz ez nintzen hala nekatur. Oi gauza ederra da gaztetasuna!

Bolun ginen. Hango jendea ez da aberatsa, bainan ederki lagundu gintuen halere arrats hartan. Eguberri zen biharamunean. Gau hartako nere ametsak eta ametsak: «Mundu guzian zer alegantzia gaur! Aphezek hiruna meza emanen dute, eta nik bat bakharra ezin eman! Hiruetan Jesus maitea bihotzetar jautsiko zaiote, eta niri behinere! Ezen ni salbaien erdian naiz orai! Duela urthea untzian nintzen oraino! Agian egun hobeak ethorriko ahal zaizkit noizbeit? Zeruan bederen!...» Aita Desgouts nekaturgia baitzen berehala bidean emateko, hirur egun handi egon ginen Bolun.

Handik Konpharrerat joateko berrogoita zortzi oren behar dire. Izerdi ederrik igorri ginuen bidean, negua izanagatik, bideak lerra baitziren. Elhurra egin zuen eguberri. Irina erori zela erran zaukuten han gaundiko salbaiek.

Abendoaren hogoi hamekan oihan bethean atxeman gintuen gauak. Gidariek, abar batzuan han eta hemen bildurik, etxola txar bat egin zaukuten berehala eta su handi bat erdian phiztu. Nekhearen nekhez Aita Desgouts etzitzen gehiago mintza. Zabal zabala lurrean etzan zitzautan beraz eta lokhartu. Tiraka iratzar-arazi nuen biharamunean «urthe on» errateko: «Aita, altxa bihotza! Bi egunen buruan ikusiko eta besarkatuko ditugu Aita Combes eta Aita Fontaine!»

Do gidari, bidea hartu ginuen aski goiz, bainan ez gintuen ehun urhats eginak, orro bat ikaragarria egin zaukularik Dok: «Kolpatua naiz! Bainan laudate Dominum!» Kanabera punta zorrotz bat ondoraino zangoan sartua zuen.

Hauxe erran behar dautzuet, orai eta gero jakin dezazuen: han gaindi etsaien kontra herri bat zaindu nahi dutelarik, kanabera puntak landatzen dituzte inguruz-inguru, ongi zorrotzurik. Badire zehe bat luze direnak, eta itzea baino xorrotxago. Zenbat salbai ez da hiltzen, horiek zango kolpaturik! Do hirur ilhabete handi egon zitzaukun kolpe hortarik gelditua...

Urthea ongi hasten ginuen segurki... baliatzekotz, urtheak hola hasi behar baitu!

Odol hainitz bazoakion diakre dohakabeari eta mihise bat bezen xuri egin zen. Etzen lotsatua halere, eta erdi irriz erraiten zaukun: «Benedikaturia izan bedi segurki Jainkoa! Urthea ez nezaken hobeki has...»

Laguntzailetarik bizpahirur Iasterka joan ziren lehen herrixkarat hango jendeari erraterat zer gertatu zitzaukun heyen eremuetan eta zatorzkigun laguntzerat. Herri guzia han ginuen ondoan geroxago. Oro ikharan zauden haatik. Gu bezalako gizonik egundaino etzuten ikusi eta azkarrak izan gintazken alde batetik, eta Do kolpatu bazen, heyen gatik egin zen, bertzetik. Gogo onez lagundu gintuzten beraz: «Ez gintuen segurki zuen kontra landatuak punta horiek! Hortik iraganen zinetela jakin baginu, ez ginuen biderik hetsiko. Ez gaitzatzuela beraz madarika!» Do beren herrirat airean ereman zaukuten, han arthatzeko...

Gertakari horren gatik ilhuneko Pharrerat helduak ginen. Handik Kolang zenbeit orenen bidean da bakharrik. Freskoan kolpeak etzian halako mina egin diakreari eta aski aise jasan zituen bizkarrean zabilkateneke bide tzar hetan eginarazten ziozkaten jauziak. Bainan biharamunean deus etzezaken jasan eta Pharren gelditu zitzaukun. Gizagaizoa etzen beraz gurekin Aita Combes eta Aita Fontaine eguerdi alderat besarkatu gintuelarik! Zenbeit egunen buruan ethorri zitzaukun bakharrik, Pharreko salbai baten bizkarrean istapeka.

BORTZGARREN KAPITULUA

Kolangen

Nihork ez du ahantzia Aita Combes eta Aita Fontainen egoitza zer zen: oihanaren erdian etxola txar bat. Gizonik etzitzaio ten usu heldu ikusterat, ba haatik Jesu Krixto gure Jauna. Egun guziz ez bada, bederen aski maiz. Sukharrak etzituen ordu arte bethi utzi meza sainduaren erra iterat. Misionesten etsai handia sukhar hori da: indarrak laster khentzen ditu eta urinak urtzen. Gu harat heltzean, Aita Combes etxolatik agertu zaukularik, ez nuen ezagutu. Bizkitartean aski denbora elgarrekin egonak ginen Parisen eta etzuen urthe bat baino gehiago ikusia nuela! «Zu zarela Aita Combes? Ez dezaket kasik sinhets!» Hitz horiek erra itean, jauzi batez etxe aintzineko erreka iraganik, bi besoak zabalduak niozkan gizagaizoari. Irriz ihardetsi zautan: «Zaude, adixkidea: ikusiko dugu eia sei ilhabeteren buruan horren aise eginen duzun oraino jauzi zuk ere! Bainan alegera gaitezen halere! Eta benedikatua izan bedi egun hemen biltzen gaituen Nausi Onal!»

Nun othe zen Aita Fontaine nindagon, barnetik oihuka hasi zaukularik: «Ni jaun handiegia naiz zuen biderat ethortzeko: zuek zatozte hunaraino!» Aita gaixoa! Aintzineko egun batez kolpatua hura ere, etzana zagon, ixter guzia belztua. Minak laster gaixtatzen dire toki hetan.

Horra beraz lau misionest elgarrekin etxola txar batean, gizonen egoitzetarik urrun, eta Jondoni Batixta bezala abere gaixtoen erdian!

Oihaneko aireak etzion on egin Aita Desgouts maiteari, berehala eritu zitzaunkun. Nik ez nuen luzamen puxka bat baizik, Aita Combesek lehen egunean errana frogatzeko. Hamabortz egunen buruko sukharra hartu ninduen! Ez nakien oraino horren berri: ez nion beraz amor eman nahi izan berehala. Orduan ikaragarritzko su batek burutik zango puntetarar hartua, eta nere laguneri deus erran gabe, mainhatzerat joan nintzen. Zer haurkeria! Ure at orduko, odol guzia hormatu zitzauntan eta ez nintzen aise atheratu uretik ez eta etxolan sartu, zabal-zabala etzateko. Azkarrari gaitza oraino azkarkiago lotzen baita, ez da sukharrekin nik ikusi ez nuenik. Sendatuxe eta ere, nere meza ez nuen hasi-eta bethi segitzen ahal, hala ahuldua bainintzen!

Guzien gatik, nork erran etxola hartako zoriona! Jainkoak berak harat bilduak, han ginauden bertze orduz Jesus Betlemeko etxolan bezala. Mihise beraren gainean etzanak, lauak su berari so, kantuz eta othoi-

tzean gineraman denbora, artetan pipa on batzu errez, goiz edo berant Jainkoa urrikalduko zaukula. Bertzeak baino hobeki zena, oihanerat joanen zen jateko zerbeiten bilha. Oro on dire bertzerik ez denean. Iratze erro edo belhar batzu bildurik, ekharriko zituen, egosiko... eta, irrisarekin nahasirik, janen zituzten etxolako eriek, bertze batzuek bertze nunbeit epherrak jaten dituzten bezen gogotik.

Egunak hola zoazin. Behin sekulako phesta bat egin ginuen haatik. Beha. Gutarik batek errekan arrain bat atxeman zuen... xardinaren heinekoa, eta, Aita Combes baiginuen nausi, xardinaren heineko arrain hori lau parte egin zuen... eta bakotzak gure partea jan ginuen! Zer phesta guretzat! Bainan gertatu zauku ederki barur egitea ere, eriegi izanez oro jatekoaren bilha joateko!

Osagarri onean delarik eta apetitua xorrotx, aski errex da irrisaren irestea, idorrik ere. Sukharrak hartzen zaituenean, irrisaren usainak berak lotsatzen zaitu. Eta bertzalde haste hetan bederen ez ginakien bethi jatekorik ukhanen ginuen ere. Bainan Jainkoak adixkide batzu igorri zauzkun lastersko: Konkomo derizan herriko jende gaixoa. Kolangeko oihanen iragan dugun denboran, hek ekharri daukute gure irrisa guzia.

Gu han kokatu eta laster, badakizue nor ethorri zitzaunkun ikusterat? Kiem. Eguerditan bazkaltzeko gintuen iratze erroak ikusi zituelarik, nigarrrez hasi zitzaunkun... eta handik bi egunen buruan haren muthilek etxolarat ekharri zauzkuten bi basaidi, xerri eder bat eta zenbeit oilo.

Sukharrak uzten gintuelarik, ez ginen lo egoten: inguruetakoa herriketarat joaiten ginen lasterka. Aita Fontainek bere ixterreko mina etzuen arras sendatua: horrengatik itzuli horietan guzietan gurekin zabilan, jada. Behin Aita Combesek ere minhartu zaukun, kanabera punta bat zangoan sarturik Dok bezala: zauria etzitzaion haatik gaixtatu eta hamabortz egunen buruko sendo zen.

Asteak bazoazin anhartean, ilhabeteak ere ba, eta Bliou dakizuenari debaldetan galdetzen ginion urrunago xokho bat atxeman zezan nunbeit guretzat. Itzul zadien eskuin, itzul zadien ezker, orok beltzuri gaixtoa egiten omen zioten: nihork nihun ez gintuen gu nahi! Ez gintazken bizkitartean bethi etxola hartan egon: hurbilegitik zabiltzan tratulari annamitak. Bliouk berak errana zaukun, goiz edo berant, azkenean ohartuko zauzkula. Eta egin ziren! Zenbeit Kolangeraino ethorri ziren, beren begiz frogatzeko, bainan nihork ez gintuen saldu. Ethorri bidetik itzuli ziren beraz Annamitak.

Begiak ez ginetzazken gehiago hets: lehen aldian ez bagintuzten atxeman, atxematen ahal gintuzten bigarrenean. Bertzalde gure oihana

etzen osagarriarentzat hoberenatarik bere umidura eta aire eskasarekin. Jada muthil bat burutik joana baginuen: noiz-nahi biluz gorri-gorria oiha-naren erdian atxematen ginuen, soinekoak zuhaitz baten puntan. Aldi batez hirur egunen buruan atxeman ginuen bakharrik, nunbeit: belhar jaten ari zen gosearekin. Geroztik hobekitu da segurki, bainan oraino xilo bat badu buruan. Sukharrek ez baigaituzte geroni hortaratu, eskerrak zor ditugu segurki Jainko Onari!

Nigarrak begietarat heldu zauzkit Kolangeko berriak hemen ematean. Atsegin eta zorionezko nigarrak dire haatik! Baginuen segurki hainitz jasaiteko, hala da, bainan Jainkoak ez othe daki zer-nahi landareri usain onaren ematen? Gaua baizik ez baginuen begien aintzinean eta ez baginakien norat joanen eta zer bilhakatuko ginen oraino, bederen hau ez ginuen ahanzten: Jainkoarena dela lur guzia eta beraz, nunnahi izanik ere, bethi Haren gerizan ginela! Zertako lotsa beraz? Apostoluak lotsatu ziren eta berehala Jesusek larderiatu zituen...

Oren beltzak bagintuela horrengatik ezin ukatua da. Halako batez huna zer erraten zautan Aita Combese: «Oi, hil baino lehenago lauzpabortz paganoren bathaiatzeko zoriona banu, edo bederen haur batzueri katixima puxka bat irakusten ahal baniote, zoin aise joan nintaken mundu huntarik! Eta zoin gogotik kanta nezaken Nunc Dimittis!»

Jainkoak hitz horiek aditu zituela iduri du, ezen Aita Combes hola mintzo zitzaularik, jada bidean bazen gizon bat, Bliouren jendekitik. Hura izanen da gure lehen-lehen ikaslea: Hemur zuen izena eta Koxam deithu herrikoa zen. Nihork ez gaitu eskualde hetan sinhestearen hedatzen gehiago lagundu Hemurrek baino. Bainan Jainkoak ederki saristatu du: Bahnarrrik ez da bathaioko urak lehenago garbitu duenik...

SEIGARRIN KAPITULUA

Koxamen.

Debrua sinhestearen hedatzaileen kontra

Hemur Kolangen ikusi ginuelarik nungoa zen erran zaukun berak, eta guk berehala galdetu ginion, Koxamerat joaiten baginen egoterat egun batez, zer begitarte eginen zaukun hango jendeak. Etzakiela ihardetsi zaukun, bainan, bere herritarrak mintzaturik, hek errana helaraziko zaukula: «Nola nahi, Koxamerat Bliourekin itzuli bat egin nahi baduzue, atherbea eta jana lorietan emanen dauzkitzuet, nik». Etzen gaizki, eta berehala hitzeman ginion ondoko egun batez joanen ginetzaiola ikusterat.

Hemurren herritarrek behinere etzuten kanpotarrrik ikusi. Behar gabe ez lotsatzeko Koxamarrak Aita Fontaine eta Aita Desgouts gure etxolan utzi gintuen lagunzaile gehientsuekin, eta Aita Combes, Do, ni eta bi erakasle lothu bakharrrik bideari.

Kolangetik Koxamerat egun baten bidea da, zazpi zortzi herrixketan barna. Herrixka horietan gu ez ginen sartu. Bainan horietan ez sartzeko, gure bidea sasiz-sasi egin behar ginuen. Zer izerdiak igorri gintuen! Bainan ilhutzeko Koxametik oren erdi baten bidean ginen, Bonang deithu bertze herrixka baten alde-aldean. Hain xuxen phestak zituzten Ponangen eta herriko jende guzia, plazarat bildua, asean eta bethean zagon. Norbeitek ikusi gintuen halere eta bertzeak ohart-arazi. Ustez etsaiak ginen, orroaz hasi ziren oro. Bainan ez giniotela behatzen ere eta aintzinat ginoazila ikusirik, ixildu ziren eta... dudarik gabe, berritz phestari lothu.

Gau ilhuna zen Koxameko lehen etxetarat heldu ginelarik. Bliou hasi zen Hemurri oihuka. Bainan hunek ez gintuen herritarren baimenik gabe sar-arazi nahi. Bildu zituen barne batetarat, erran zioten nor ginen eta nola haren etxerat ginoazin. Hemur herriko gizon handiskoenetarik baitzen, nihork etzion deusik ihardetsi, eta Hemurrek lerro-lerro ereman gintuen bere etxerat. Han egin ginuen lo gau hartan.

Koxamerat sartu gabe bada ibai bat jada aski maiz aipatu duguna: Bla deitzen da. Ipharraldetik heldu da, bainan Koxamen betbetan mendal alderat hartzen du. Aski zabala da, eta guziz oldar handian doa. Udan ur guti dabilka haatik.

Nere Jaun Cuenotek nunbeitik bazakien Bahnarren eskualdetan ibai handisko bat bazela, Laoseko ibai handirat bere urak zeramazkana: Bla

hori da delako ibaia. Aita Combes Bahnarrekin egotekoa zen: Aita Desgouts ere ba, geroxago aphezgeitegi bat idekitzeko. Bainan Aita Fontaine eta ni, ibai hori atxeman orduko, horri segi urrunago joaitekoak ginen. Aphezpikuak hala manatua zaukun eta liburu bat emana hango mintzairari ohartzeko.

Bainan xedeak ez dire bethi bururatzen. Behinik behin, hori ez dugu behinere bururatu. Eritasunak sobera langile janen ziola ikusirik, jaun aphezpikuak jakinarazi zaukun etzuela balio urrunegi joaitea: «Ibaia atxemanen duzuelarik, urrunago joan gabe, koka zaitze aldeko herrietarik batean, eta han berean loth lanari...»

Lantegirat helduxeak ginen beraz. Denik ere beheraxago jautsi behar othe ginuen, eskualde aranago baten bilha? Dena dela, ez ginuen gehiago buru-hauste handi handirik...

Biharamunean gure begitarte xuriak Koxameko salbaieri agertu giniozkatararik, nola eman zauzkun beha! Zorigaitzez bat bakharra etzaukun ondorat menturatu eta inguru herriez ez ginuen xehetasun bat ere ukhan. Funtsean bat ethorri balitzauku ere alderat, nola adituko ginuen elgar? Heyen mintzaira ez ginakien, salbu Dok zenbeit hitz, eta erran gabe doa berena baizik etzakitela. Ez ginioten beraz urruntxago joaiteko lagun-tzarik galdetzen ahal izan.

Ibaiaren ezkerretik da Koxam. Ezkerrean mendi handi bat oro gordetzen zauzkuna. Beharra eragile handi: puntaraino joan nintzen ahuntz bat bezen zalhu, Aita Combes behean utzirik, nunbeit zerbeit ikusiko othe zen handik. Puntaren puntan zuhaitz bat bazen hain xuxen. Urrunago ikusteko, hartarat igan nintzen aztaparka. Bainan igan banintzen igan, gutik egin zuen ez banuen hantxe bizkar hezurra hautsi. Alabainan izerdi uretan nintzen. Zuhaitz haren puntan hotzak berehala hartu ninduen eta indar guziak betbetan joan zauzkitan. Ezagutza ere ba naski. Arras nere baitaratu nintzelarik, zuhaitzari bi besoz lothua nindagon, hortzak karraskan. Nola eskerrak bihurtu niozkan berehala Jainko Onari!

Hala lehertu, halako irriskuan izan... eta deusik ikusi gabe abiatu nintzen beheiti, ezen nere mendiaren aintzinean bertze mendi batzuek oro gordetzen zituzten. Aita Combes nere beha zagon. Ondikotz, ez nion berri onik emateko!

Horrengatik Koxameko itzuli hori ez ginuen arras debaldetan egin: Hemur etzela nor-nahi baginakien orai, bai-eta ondoko egunetan haren gainean kondatzen ahalko ginuela. Koxamen lehen bai lehen etxe baten

egiteko xedea hartu ginuen beraz, etxolan utziak gintuen bi lagunekin hortaz mintzatu-eta.

Oihaneko etxola hortan maiz eta maiz gure ikusten ibilia baginuen gizon bat: Diong-Dia zuen izena. Lan eginarekin adixkide, bi besoak gurutzaturik noiz-nahi orenak egonen zen gurekin. Mandatu batzu eginarazten giniozkan noizetik noizerat, eta hortan truk ogi phuska bat edo bertze ematen. Etzuen bizitzeko bertze irabazpiderik.

Koxamerat joaiteko xedea ginuela aditu zuelarik, lotsatu zen, eta badakizue, zer egin zuen gure gibelatzeko? Herriz herri berria hedatu, ginabiltzan toki guzietan emazteak ebasten gintuela, eta nahi gintuen guzien hilarazteko mila eta mila sorginkeria bagintuela! Eta ondikotz, salbu Hemur gure adixkideak, orok gezur horiek sinhetsi ziozkaten! Hemurrek, ba, gure alderdia hartu zuen goraki, eta oihuka ari zen nahi zuten guzietan: «Diong-Dia ez da gezurti handi bat baizik. Gizon xuriak, harek dion bezalakoak balire, etziren Bliou famatuarekin adixkidetuko!» Bainan gezurrak laster egiten ditu erroak eta handik goiti aski begi gaixtoa egiten zaukuten salbaiek.

Hamar urthe joan dire gutienetik guk gezur horiek hedatu zirela ikasi arte. Ordukotz ezagutuak ginen han gaindi ere. Bainan ez baginakien gezurrik gure kontra hedatu zutela, aise ohartzen ginen bederen jendeak arras ihes egiten zaukula, legena ukhan baginu bezala. Gizon edo emazte, nor-nahi kausi zadiela gure bidean, hiru debruek hausteko lasterka abiatuko zen gu ikus orduko, oihanak oihanari. Herri edo herrixka batetarat hurbiltzen baginen, laster athe eta leiho guziak hetsiko ziren. Norbeiti barnerat oihu egin ginezola, *dieng* zela ihardetsiko zaukun. *Dieng* horrek «ezin hurbildua» erran nahi du, eta «dieng» izan ditake edo eriz edo bertze zerbeiten gatik. Ez da hemen gaindi haizu «dieng» denari mintzatzea ere. Eta hola herri osoak «dieng» gintuen!

Ez baginakien Diong-Diak gutaz deusik erran zuela, Do Koxamerat igorri ginuen etxe baten han egiterat. Zenbeit lagun ereman zituen berekin. Hemurrek begitarte ona egin zioten, bainan laster ohartu ziren bertze salbaiek etzituztela begi beraz ikusiko. Gure Annamiten jauntziak ikusi zituzteneko, herriko emazte guziak gorde ziren, eta gizonak etzuten onhartu Do has zadien herri hartan etxe baten egiten, Hemurren bortz egin-ahalen gatik. Hunek erran zion Dori zer xedetan ziren salbaiek, bainan etzadin Kolangerat deus egin gabe itzul, xokho bat erakutsi zion oren erdi baten bidean, Bla ibaiari hurbil: «Hau nere-nerea da: zuretzat ematen dautzut. Etxe bat egiten baduzu eta hortarat heldu badire xuriak, errozute nik zainduko ditudala». Beha Hemur zoin atxikia zen guri, eta halere

egundaino ez dauku Diong-Dia gure kontra mintzatua zela salatu! Zer den haatik!

Delako etxea xutitu orduko hartan egoterat joan ginen Aita Combes eta ni. Mementoan etziren nihorat higitzeko on Aita Fontaine eta Aita Desgouts. Ondoko egun batez ethorri zitzaukun Aita Desgouts. Bidean norbeitek lagundu ez balu, ez omen zen haatik sekulan Koxamerat helduko! Aita Fontainek etzuen hain aise deliberratu bere etxola txarretik atheratzea, bainan baxharrik unhatu zen... eta egun batez makhil batean finkatuz ethorri zitzaukun hura ere. Zer atsegina egoitza berrian egun hartan!

ZAZPIGARREN KAPITULUA

Koxamarrekin.— Sua.— Hil nahi gaituzte

Huna lau Aitak egoitza berrian. Oro ikus, zoin urrikaltzekoak diren haatik! Sinhestea hedatuz, debruari eta haren mandatarari guzieren gerla egiteko hunat ethorriak, geroni debruaren mandataritzat hartu nahi gaituzte orai! Gaizkiaren erakasterat heldu gitzaioleta derasate bazter guzietan! Oi, zer zimikoa gure bihotzetan gizon bat, emazte bat gu ikus orduko ihesari ematen zaukularik! «Gaixoa, bahaki Jainkoaren dohaina! Bahaki edaterat emateko erraten daukana nor den! Bahaki, hik galde hezoke ur bizia!» Horra zer gogoratzen zitzautan, norbeit ihesi abiatzen zautalarik, eta gibeletik oihera egiten nion bihotzaren barne barnenetik: «Norat hoa, dohakabea? Oi, ez dakik, ez dakik zoin maite hautan! Ez dakik hire gatik zer egin nezaken! Itsasoak iraganik, mila irrisku garhaiturik, sort-herria utzirik, ama gaixo bati bethikotz adio erranik, hunat ethorri nauk hire gatik... eta hi, ihesi hoa? Neretzat lotsa haiz? Bada, ez duk munduan ni baino adixkide hoberik!»

Bainan bihotzeko zimiko guzieren gatik, ez ginen ukho egiteko heinean. Sinhestea duena ez da lotsatzen: ez du ukho egiten. Bertzerik ikusi zuen Jesu-Kristok! Eta, guzieren buruan, salbaiek holako begitartea egiteak zer erran nahi zuen? Jainkoak benedikatzeko gintuela! Alabainan, Aita Combesek erraiten zaukun bezala: «Egundainokoa da, eta orotakoa: sinhestearen hedatzen hasi diren guzieren trabak kausitu dituzte beren bidean. Debrua oihera ari bada, zalapartaka ibilki bada, froga lotsa dela oro ez doazkiola nahi luken bezala! Bainan ez da debrurik ez bertzerik, Jainkoari fidatzen dena bururaino heltzerat gibelatuko duenik! Ez, ez da! Guk ere beraz, gure bekatu guzieren gatik, heldu behar dugu bururaino!»

Koxamen nihor etzen haste hartan gutarik hurbildu ere nahi zuenik, salbu Hemur. Hura arrats guzieren heldu zitzaukun ikusterat eta berrien galdezkatuz, eta gaua ere noiz-nahi gure etxean iragaiten zuen. Lehen gaua gurekin iragan zuenean, ederki lotsatu zen haatik, ilhun ondoan gure laguntzaile guzieren, kantuz bezala, gora-gora othoitzean hasirik! Zainetako ikhara lothu zitzaion, zer othe ziren oihera horiek, eta ihes joaitekotan zen othoitza bururatu zelarik. Orduan aditu zituen elhe eta irriek ez omen zioten segurki karga txarra khendu bizkarretik!

Hemur izan dugu zenbeit ilhabetez jateko guzieren eskuratzaile. Irrisa gutisko bildurik urthe hartan herriko landetan, Koxamarrek nihun-

dik etzaukuten gure doia saltzen ahalko. Urrunago bilhatu behar ginuen beraz. Eta frangotan aski urrun. Alabainan hogoi bat lagunuen hazteko ez da guti behar. Bainan Hemur gaizoa norat-nahi joaiten zitzaukun lorietan! Artetan bertze zerbeit ere ekhartzen zuen, edo oilo batzu, edo zenbeit sagu gazitu, edo holako zer-nahi goxokeria! Deus handirik etzuen berak... eta halere egundaino ez du bilhatu gure bizkarrean aberastea! Saririk ez du behinere galdetu egin dauzkun mandatuentzat, eta zerbeit eskaini diogunean, bethi sobera zitzaion!

Arreba alharguntsa bat bazuen Hemurrek, bera bezen ona: harek lehertzen zuen guretzat anaiak ekharri irrisa: harek ditu azkenean gure ganat herriko emazte beldurtiak bildu. Anaiak arreba itsutuki maite zuen, eta nola berak ez baitzuen haurrik, arrebarena bere gain hartua zuen. Laur ziren beraz orotarat Hemurren etxean: Hemur bera, emaztea, arreba eta hunen haurra. Jieng zuen emazteak izena, Hemon arreba eta Teot haurrak. Horra, bada, gure bathaioko liburu handian irakur ditazken lehen-lehen bahnar izenak. Jada horiek ziren gure adixkiderik hoberenak, bathaiatu aintzinean: hameka othoitz Jainkoari egiten ginion lehenbailehen argi eta bil zetzan bere arthalde handirat.

Han gairi ez ginuela bethi irrisarik atxemanen naski, geroni hasi ginen etxe ondoan eraiten eta ez ginen segurki debaldetan izertu: Jainkoak ederki lagundu gintuen eta lehen urthean berean sei ilhabeteren irrisa selhauruan sartu ginuen. Bainan uzta aiphatu baino lehen ez othe nuen erran beharko oihanaren errotik atheratzen hasi ginelarik zer gertatu zitzaukun? Ba, ezen aski lotsatu ginen. Zenbeit zuhaitz bagintuen jada bospasei egun hartan lurrean etzanak. Su eman ginioten. Bainan sua eman eta gelditzen jakin behar da, eta guk ez ginakien. Sua nausitu zitzaukun beraz: gureak eta gure etxearenak egin zuen, Koxameko jende guzia laguntzerat ethorri ez balitzauku eta kontra-su bat eginik gure sua gelditu ez balu...

Ni bederen egundaino ez naiz hala izitu! Jainkoak egun hartan Koxamen sua lotzerat utzi balu, hilen gintuzten salbaiek xori batzu bezala. Bertzalde ere Aita Combes eta ni ederreterarik eskapatu ginen. Landaren erdian ginen, sua nausitu zelarik, harrituak, eta ez ginen ohar-tzen gero eta hurbilago heldu zaukula. Noizbeit begiak ideki zituen, beharrik, nere lagunak. —«Bainan bidea hetsia dugu, Aita Dourisboure! Ibaierat jauzi egin dezagun!» Eta hala egin ginuen, lasterka joanik. Oi, Jainkoak ez balauku hori gogoratu! Ez dut uste egundaino *Te Deum* orduan bezen gogotik kantatu dutan!

Erran gabe doa debrua etzela lo egon bere aldetik: gaizki-egile batzu baizik ez ginela mar-mar-mar orotarat hedatu zuen.

Berenaz ez da Bahnarrak baino jende ezti eta baketiarragorik. Bada, aldi huntan orok hitzartu zuten gure etxolan kalitu behar gintuztela! Bai, debrua zabilzkan. Alabainan bere eremuetan nundik onhetsiko zituen misionestak, Jesu-Krixto beraren mandataria!

Huna xehe-xeheki gertakari guzia. Egun batez auzo-herritar batzuekin edaten ari ziren Koxamarrak. Hemurrek emana zuen arnoa. Hunen kariaz, han ginen Aita Combes eta ni ere phesta hortan. Jada zalhutzen hasiak ziren mihiak eta berotzen buruak. Gau hartan kalitzekoak gintuzten salbaiek. Bazakien nunbeitik hori gure adixkideak. Berea gogoan joanaraziak gintuen beraz bere phestarat. Azkarra zen alde batetik, oihulari gaitza bertzetik: ez da beraz harritzeko zerbeit balinbazen Hemur bere herrian. Xutitu zen beraz betbetan eta orroaz hasi lau bazterretarat: «Herritarrak, ongi adi nezazue: norbeitik erran dautanaz, gaizki atxematzen omen duzue ni Annamitekin adixkide izatea! Zenbeitik ez omen dute ongi hartu egun nik horiek hunat ekhar-araztea! Zertako nahi diote zenbeitik Annamita horieri? Zer gaizki egin dute hemen gairi? Zuen irrisa jan dutenean, ez othe dautzue ederki ordaindu? Eta funtsean, saldu badiozue, ez othe diozue zuen nahitarat egin? Ba othe da hemen nihor, handi ala ttipi, behar ez den zerbeit aditu diotela finka dezakenik? Xuti hortik, ixilkaria! Eia zer ihardesten ahal duzuen nere solaseri? Ni, ez naiz lotsa goraki eta goraki aithortzeko. Ba, maite ditut kanpotar horiek, onak eta onak baitire! Zorigaitzez ez da bertzerik hemen hori aithortu nahi duenik!»

Eta orduan, jautsian joanik, sutik itxindi bat hartu zuen Hemurrek, zintzurreraino sartu, eta berritz, gure etsaien buruzagiari begietarat so, egundaino baino orro handiagotan hasi: «Hik uste baduk ni bezenbat bahaizela, ausikian itxindi hau harturik erradak, bai erradak higuintzen naukala nik higuintzen hautan bezenbat!»

Bai, bazterrak ixilsko zaudela barne hartan orduantxe! Nihor etzen atrebitzen ahoaren idekitzerat. Gure etsaia bera ikharan zagon bere xokhoan! Geroxago barkamendu galdetu zion Hemurri, hura bere uliekian uztea hobeki zuela iduritirik.

Hango mintzaira ez baiginakien oraino hitzik ez ginuen Hemurrek erranetarik aditu. Bizpahirur urtheren buruan ikasi gintuen beraz horiek, gure kontra zirenen buruzagia... bathaiatu ginuen goizean. Belhauniko Aita Combesen aintzinean, nigarrez eman zauzkun xehetasun guziak: «Zer dohakabea, ni! Gutik egin du ez baitzaituztek gau hartan hilarazi! Hemendik goiti ez duzue haatik ni baino laguntzaile handiagorik nihun ukhanen! Lorietan hil nintake zuentzat!»

ZORTZIGARREN KAPITULUA

Aita Desgouts eta Aita Fontaine ithotzer.

Mintzairaren ikasten

Koxametik Kolangerat, Motongen barna

Ondoko egun batez Aita Desgouts eta Aita Fontaine ez baigintuen galdu! Aita Desgoutsek nunbeit ezkabia atxemana zaukun eta sukharrarekin etzezaken lo xortarik egin. Mainhoek baizik etzioten on egiten. Hain xuxen Aita Fontainek ere mainhoak behar zituen bere zauriarentzat. Goiz batez bigak joan zitzaizkuz beraz eta urruntxago baitzen ur handisko bat, han errekan sartu. Ez batek eta ez bertzeak etzakiten iherika. Untziska bat hartua zuten urez bertzalderat joaiteko, han ondo hobeki unkituko zutela, noiz-eta-ere geiak hartu baitzituen eta, Aita Fontainen mariñel jakitate guziaren gatik, harroka batzuetarat firrindan eremanik han pausatu... bizkar hezurak hautsi gabe! Jainkoak lagundu zituen hale-re, eta harritik harrirat, kuskako batzuen gatik, urak berak ereman zituen leihorrerat: Aita Desgouts ezkerreko alderat, Aita Fontaine eskuinekorat. Hau atxeman ginuen lehenik, eta zer gertatu zitzaizoten oraino ikharan erraiten ari zaukularik, guk jada ithoa uste ginuen Aita Desgouts bertzaldetik oihuka hasi zaukun: «Ethorri gogo duzue ala ez zaharraren bilha?» Zer eskerrak bihurtu gintuen orduan ere Jainkoari!

Hartzten ari gintuzten anhartean Koxamarrek. Ez gintuen gehiago hainbertze lotsatzen eta dudatzen hasiak ziren gure kontra erran ziozkaten gezurrez. Zerbeit saltzeko zutelarik, bakhar batzu baziren jada gure egoitzaraino menturatuko zirenak. Beraz hetarik gehixago hurbiltzeko eguna ethorria zitakeela eginik, Hemurri galdetu ginion bere etxean bizpahirur hartuko gintuen, mintzaira ez ginuela han baizik ikasten ahal. Gure galdea gogotik onhartu zuen gaizo gizonak.

Deusik ez da munduan hain gaitz nola mintzaira baten libururik gabe ikastea... guziz salbaiak balinbadituztu bakharrrik haren irakasle. Ba, salbaia batek nor-nahik bezen ongi erranen dautzu begien aintzinean duen zerbeiten izena, bainan bertze deusik!

Zuhaurek behar duzu azkenean mintzaira guzia moldatu. Eta prediku bat nunbeitko mintzairan egin behar duenak, hango mintzaira behar du lehenik errotik ikasi! Badakit: predikari bat ahal den bezala mintzaturik ere, Jainkoak egia sar-araz dezake aditzailearen bihotzean: bainan ez da holakorik ikusten egundainotik: alabainan Jainkoak baditu bere xedeak.

Misionestari dago beraz ongi bermatzea eta izertzea mintzairaren lehenbailehen ikasteko...

Aita Fontaine, Aita Combes eta ni joan ginen Hemurren etxerat. Koxam guzia lotsatuko ginuen, oro batean joan bagine! Ilhuntze guziez herri guzia etxe batetarat biltzen baitzen, guk ere agerraldi bat egiten ginuen eta han, lapitza eskuan, zer adituko ginioten beharriak luzatuak egonen ginen batzu eta bertzeeri. Hemurri ere hainitz galde egiten ginion. Gauaz ikasiak biharamunean berritz gogoan ibiliz, hitz lerro pollit bat laster buruan kokatu ginuen. Bainan, ondikotz, prediku bati lotzeko beharren-beharrenak diren hitzak ez ginetzazken hola ikas!

Ez bide duzue ahantzia Kolangetik joaiten zenbeit lagun han utzi gintuela hango egoitzaren zaintzeko. Gure berrikerari eta mandatarien pausa-lekhua han zen, bertzalde. Noizetik noizerat geronek ere agerraldi bat egiten ginuen haradino. Holako batez Aita Combes eta neroniri gertatu zitzaizkuz gain-gainetik ohore egiten baitio Ama Birjinari, ez nago-ke hemen erran gabe. Bigak ginen bakhar-bakharrrik aldi hartan. Gurekin eremanik gintuen gure othoitzeko liburuak eta bazkaltzeko irrisa.

Ez da ostaturik han gaindi: bidekari bat ez da beraz behinere bere bidetik baztertuko eta herri batean sartuko aphairen tenoretan, nun-eta ez duen bertze egiteko zerbeit herri hartan. Erreka txar bat atxematen denean, aldean jar eta jan. Horra hango moldea! Eta gero aho onarentzat, pipatto bat edo biga erre...

Koxametik Kolangerat bada bide bat baino gehiago: ez ginuen behiko bera hartua, Motongen baiginuen zerbeit egiteko. Ur hegi batean bazkaldurik eta gure othoitz guziak erranik, eguerdi ondoxean bideari lotuak ginen berritz. Horra nun artholanda batean bidea galtzen dugun. Jo eskuin, jo ezker, nihun xendrarik ez gehiago! Urruntxago zenbeit neskatxa ikusten ditugu. Bidea badakiketela, hurbiltzen gitzaioite, ondolik jarraitzeko xedearekin. Aditu bazintuzte gaixoen izkiritu eta karrasiak! Larrutu nahi izan bagintu, elgarri besarka lothuak etzuten oihu eta orro gehiago eginen! Lastersko hetarik urrundu ginen beraz, zer gerta ere, eta, gehiago galtzeko irriskuaren gatik, bertze alderat itzuli!

Zorigaitzez, handik laster hotzak hartu ninduen burutik zango puntetaraino, eta urrun ginen oraino. Gogor egin nion minari hastean, bainan laster nausitu zitzaun: «Aita Combes, ez da haratik ez hunatik, hotza sartua dut!» — «Nun nahi duzu bada atxeman atherberik, hortxet heldu zaukun horren kontra?»

Galerna bat heldu zitzaizkuz gainerat, burrunban. Jada zerua belzten ari zen alde guzietarik. Ortzia hasi ziren laster. Eta ni ez ninduten gehia-

go xutik atxiki nahi nere zangoek! Zabal zabala erori nintzen bide bazterean! Urruntxago irrisa landa batean etxola bat ikusirik, Aita Combesek oiuhu egin zautan harat joaiteko: «Egizu oraino indar bat: sukhar horrekin etzaitzke bustian etzanik egon! Menturaz etxola hortan geriza bat badukezu...» Abiatu nintzen hortzak tinkaturik, bainan hirur urhats egin gabe berritz erori: «Jainkoaren nahia egin bedi, nik ez dezaket urhatsik egin gehiago, Aita Combes!» Jauts-ahala euria hasia ginuen arte hortan... Orduan hauxe ethorri zitzaudan gogorat: ba-eta zeruko Ama Onari ez niola bere laguntza galdetu! Oihuka hasi nintzaion bihotzaren erditik, berehala: «Ama, ez naiz dohakabe eta eskergabe bat baizik, ni! Hainbertze eta hainbertzetan lagundu nauzu jada eta ahantzi dut! Barka, Ama! Bainan ez dute zure bothere neurrigabeak eta zure bihotz guziz onak nere esker-gabetasunari behatuko: orai ere lagunduko nauzu, eta gaitz hunen azta-parretarik atheraturik, emanen dautazu berritz bideari lotzeko indarra!» Othoitza bururatu orduko, xutik nintzen sendo baino sendoago. Eskerrak nola bihurtu nituen orduantxe! Nere lagunak ederrik ikusi zuen neri ezin jarraikiz, handik harat. Euria ere gelditu zen hainbertzenarekin eta zeru gaina egundaino bezala edertu. Larruraino bustiak ginen haatik, eta sukharra berritz ez lotzeko, soinekoak hantxet berean bi eskuz bihurtu gintuen, idortzeko. Alabainan bertze soinekorik ez ginuen eremanik! Zoin aise ibili nintzen haatik gero, othoitzean eta kantuz!

Mokongen ginen ilhuneko. Han ere ederretarik eskapatu ginen haatik! Bezperan hango gizonak auzo herrikoen kontra gerlan arizanik, herri-tar bat garbitua zioten. Hango gerletan ez da maiz holakorik gertatzen, artean errateko. Mokongeko gerlariak doidoia itzuliak ziren herrirat, etsaia ondotik jarraikiko zitzaioketelakoan herriaren inguru guzian daki-zuen punta zorrotzak landaturik. Punta horieri oharturik eta horietan kolpa beldurrez, oihuka hasi ginitzaioten. Jada oro herriko-etxerat bilduak ziren, gerlako Jainkoari ohiko eskaintzen egiteko, eta arnoak berotzen hasiak zituen buru gehientsuak. Beraz gure oihuak aditu zituztelarik, uste izan zuten etsaiak gainean zituztela eta guri buruz lasterka ethorri ziren beren ezpata eta saetak harturik. Belhar handi batzuetan gorde ginen berehala, eta handik behinere baino garrazkiago oihuka abiatu, gure ize-nak eta oro erranez. Jada ezagutzen gintuzten!

Gero haatik, zer gau goxoa iragan ginuen Mokongen! Biharamunear bakharrrik joan zen Kolangerat Aita Combes: ni sukharrekin nintzen berritz eta zortzi egun luze iraun zautan. Ez naiz orhoit bertze behin ere holako sukhar bortitzik ukhanik! Nahasia nintzen eta etxe guzia nere ikharak dardaritzen omen zuen! Dena dela, nere lagunak arras eta arras

lotsatzen hasiak ziren, zurpail eta mehatua, ilhuntze batez Koxamerat itzuli nitzaioteiarik. — «Eia Kolangeko erreka hura orai jauzi batez iragan zinezaken, aita Dourisboure?» — «Beldurtzeko da ezetz, Aita Combes: lagun txarra da egiazki sukharra!» — «Alegera gaiten horrengatik, adixki-dea! Hil arte bizitzen dire oro... eta orduan ez da sukhar ez bertzerik! Oro sendatzen ditu heriotzeak!» — «Halabiz, Aita».

BEDERATZIGARREN KAPITULUA

Bongao

Misionestak bakhotxa bere alde

Zenbeit ilhabete bazuen jada Koxamen ginela. Ez ginakien batere inguruen berri. Bizkitartean jaun aphezpikuak baitezpada jakin nahia zuen gure menditartetan zelhai handi bat edo bertze ez othe zen. Behin errana dugun bezala, Hemur hainitz ibilia zen, bereziki guretzat irrisaren erosteko, eskuin eta ezker. Bada, bizpahirur aldiz Hemur beren herrian ikusi-eta, Robangeko gizon batzu atrebitu zitzaizkon ondotik, beren irrisa berek hobeki salduko zaukutelakoan, eta huna zer erran zaukuten: mendiz bertzaldean, Bla ibaiaren bi bazterretan, zelhai bat bazela guziz eder eta luzea. Ez da harritzeko Hemurrek ez bazaukun holakorik erran: salatzea debekatua zioten bertzenaz kalituko zutela! Zer atsegina egin zaukun horren ikasteak, nahiz ez ginuen oraino ongi ikusten nola helduko ginen harat! Ordutik, ez ginuen haatik bertzerik kaskoan, joan behar ginuela eta joan behar ginuela baizik. Koxametarrerri ez ginioten bakerik uzten gidatu behar gintuztela.

Azkenean batek hitzeman zaukun baietz eta eguna hautatu ginuen. Bainan zer-nahi erranik herritarrek, hitza jan zaukun. Gehiago dena, ederki zakuan sartu gintuen bertzalde! Bereak entzun beldurrez, bi urthe handiz etzaunkun begietarat agertu. Geroztik jakina dugu beraz zer-nahi mehatxu aditurik jan zaukula hitza...

Balio othe du aiphatzea hautatu egun hartan delako gizonak egina-razi zauzkidan urhats debaldetan nere gurutzefika galdu nuela? Hiruzpalau salbaiek atxeman zuten ur hegian. Etzakiten hunkitu behar zuten ala ez. Bainan sos zenbeiten irabazteko holako padara nola utz? Erhi puntezt hartu zuten beraz, berehala abar batean dilindan eman, eta lasterka misionestegirat ethorri, nahi baginuen, erranen zaukutela nun zen gurutzefika. Gurutzefikarik etzitakeela ez sal ez eros guk erranik, arras lotsatu eta gogoetatu ziren zer othe zen beraz eta othoitzean hasi zaukun, nihori makhurrik gertatu gabe, geronek altxa ginezan lehenbailehen!

Berritz ethorri zauzkun bada, handik laster gure irrisa saltzaileak. Lehen aldian ez baitziren gaizki heldu gurekin, aldi huntan erdi-aise onhartu zaukutan heyen herrirainoko bat egin ginezan ondoko egunetan. Aita Combes eta Do joan zitzaizkoten eta ahoaren betheko espantuekin itzuli zauzkun etxerat.

—«Oi eta ai! Bainan errazue jaun aphezpikuak uste duen zelhai hura atxeman duzuen?»

—«Ez dugu arras finkatzen ahal baietz, bainan bide onean garela uste dugu haatik!»

Ez da meneko xoria airatzerat utzi behar. Berehala etxe bat erosi ginuen beraz Rohai derizan herri tipito batean, Robangetik aski hurbil. Bortz libera galdetu zauzkun jabeak eta, bere dirua eskuratu orduko, lekhuak hustu zituen, etxe berri baten urrunago egiteko. Biharamunean berean Do Rohaierat igorria ginuen bertze zenbeitekin. Geroxago joan ginuen geroni.

Lehenbailehen bazterrak ezagutu nahi gintuen. Nahi eta behar. Abiatu ginuen beraz ur hegiz ur hegi, norbeitek utzi nahi ez bagintuen, urez joanen ginela. Alabainan ura ez da nihorena, eta ororena da. Jatekoa harturik, Aita Combes, Do eta ni Rohaieratik urrundu ginuen, gordeka bezala. Horra nun gizon bat atxematen dugun oren bat gabe, ur hegian. Nor ginuen erran ginion lañoki. Hura, alde herrixka batetako buruzagia zen. Bere etxean atherbe bat eskaini zaukun bihotz handiz. Tobau zuen herriak izena. Lauak abiatu ginuen harat. Haratxago bidearen erdian basagathu bat bere umearekin agerturik, ez dakit gu lauetarik zoin lotsatu zen gehiena! Nik ez dut bethi ukatuko izerdi hotz bat abiatu zautala kopeta behera eta, zer gerta ere, zuhaitz handi bati hurbildu nintzela lastersko! Bainan basagathua bere bidean joan zen ixil-ixila eta prestu prestua...

Basagathua sasian gorde zaukunean, bertze zerbeitek begiak zabalarazi zauzkun ederki: burdinazko gizon handi batek. Arras polliki mol-datua zen eta zuhaitz lerro baten erdian ezarria. Etzaut iduritzen salbaiek egina dela. Ez othe da beraz hemen gaindi Banharrez bertzerik ibili?

Gure gidariak Piunh zuela izena jada erran othe dautzuet? Dena dela, sekulako begitarte ona eta ongi-ethorri ederra egin zauzkun bere etxean. Biharamun arte nahi gintuen atxiki. Onhartu ginion gogo onez egotea. Poley-Krongeraino berak segitu gintuen, askal ondoan. Herri hau Bla eta Po-ko bi ibaiek elgar atxematen duten tokian egina da. Ur berdintsu da batean eta bertzean, bainan batetaratu ondoan iduri dute zerbeit badirela. Ere muak eta eremuak badituzte oraino iragaiteko Mekong derizan ibaia famatuan, eta guziz itsasoan, galdu arte. Bongaoko zelhaia ez doa Poley-Krong baino haratago.

Urrunago joaiteko xedea ginuen. Hala joan ziren Aita Combes eta Do. Ez nitzaizkoten jarraiki, sukharrek berritz harturik. Piai, Piunhen anaieren etxean gelditu nintzen.

Huna bada zer gertatu zitzautean ondoko gauean. Nihork ez du ahantzi behar, are gutiago misionest batek, deus eta deus ez dela Jainkoaren laguntza gabe. Supazterean nindagon, etzana, nere saskia aldean. Begiak hetsiak nauzkalakotz, aldeko jaunttoek uste izan zuten lo nindagola, eta nere saskia berehala iphurdiz gora eman zautaten. Bainan barnekoetarik deusik etzitzaioten gustatu eta ohoinetarik zaharrena ederki aditu nuen: «Ez du balio hoin gutirentzat kali dezagun! Bertzalde nork daki xuxen nor den eta zer bothere duen!» Hatsa aixexago hartu nuela handik goiti sinhetsiko othe duzue? Argia oihaletik agertu zenean, ez nuen hezur luzerik egin etxe hartan. Bidean deus etzitzautan gertatu. Geroztik gure gustuz ikasia dugu zer jende den To-Bauen: ahal dena! Lana baino maiteago du ohointza! Bertze orduz Romulus famatu haren herrirat bezala, orai To-Bauerat biltzen dire zazpi eskualdetako gizon nahasi, ezdeus eta ohoin guziak... Bainan, Jainkoak ez baitiote tzarrerri bizia ematen eta uzten onen onarenzat baizik, aithortu behar dugu To-Baueko jendeak ongi frango egin daukula beraz. Egin daukula, eta egin daukula segurki, guziz oraino gurekin nihork gurutzatu nahi etzuen denbora hartan! Doidoia aiphatua dautzuegu Piunh: ez duzue beraz ahantzia nor den. Bada, Piunh eta Dok adixkidantzak egin zituzten egun batez, bertze batez Do eta Kiemek bezala. Ez gintuen segurki adixkidetzerat utziko, Piunh nor eta zer zen egiazki jakin baginu! Ez da gutiago egia adixkidantza hori ere ederki baliatu zaukula. Oi, zer beso luzeak dituen Jainkoak!

Ni baino egun bat berantago itzuli zen Rohaierat Aita Combes, bainan zer-nahi ikusi eta ikasirik. Rongaon gaindi, laster itzuli ginen beraz lekhu beretarat, hango jendeak oraino hobeki ezagutzeko.

«Bahnarrak» deitzen baditugu han gaindiko jende mota guziak, zuzen kontra egiten dugu: eskualdeka badute bertze izenik. Iphar aldekoak bederen «Sedangesak» deithu behar dire. Arruntean hauk larrixago dire Banharrak baino Hainitz ozarrago dire eta mila aldiz mihi zikhinagoa dute. Arras langileak dire haatik. Lugintzako lanez bertzalde zer-nahitako esku ona dute. Sedangesek egiten diozkate bertze salbaieri beren laneko tresnak, bai-eta ihizi eta gerlakoak. Burdin lanak, oihalak eta gatza, horra eskualde hautako hirur bizipideak.

Sedangesak burdinean ari dire: Rongaotarrak oihaletan: Bahnarrak gatz tratuan, Annarneko aldekoak bereziki. Denbora batez Jaraitarrak zirelako bertze salbai batzu baziren beheraxago: Hadrongarren beldurrez, norapeit joanak dire aspaldi.

Berri eta xehetasun hauk guziak Nere Jaun Cuenoti helarazi ginioz-kalarik, bakhotxari gure xokoa eman zaukun. Aita Fontaine joan zitzautekun beraz Jaraitarrekin bizitzerat: Aita Combes Banharrekin gelditu zen. Sedangesak neretzat ziren. Jaun aphezpikuak bethi bazuen bere gibelmua apheztegi baten nunbeit egiteko. Horra zertakotz igorri zituen beraz Aita Desgouts eta Do Rogaotarren erdirat. Aphezpikuaren manuak Jainkoarenak dire aphezarentzat. Bakhotxak lorietan hartu zuen beraz bere bidea... edo hobeki, bide horren hartzeko xedea...

Bainan Aita Fontaine eta ni nola hel gure tokietar; eta guziz nun koka, harat heldu ondoan? Eta hainbertzenarekin horra nun atherat heldu zaukun Kontrangeko etxeko-jaun handienetarik bat. Kontrang herriska gothor bat da, Sedangesen eskualdean. Sedangesen mintzaira bera dute Kontrangen. Ez dautzuet haatik errana Sedangesek eta Jaraitarre bi mintzaira dituztela, eta mintzaira horietarik batek eta bertzeak ez dutela banharrarekin Bezkoitzeko Eskuararekin baino ahaidetasun gehiago. Gure gizonak Banang zuen izena. Nola frangotan beren egitekoentzat Laostarrek gurutzatzen baitire Kontrangekoak, gure begitarteak etzituela bertze salbaiak bezenbat harrituko eta lotsatuko eginik, Banangi tipust-tapast galdetu nion eia nahiko ninduen, saritan, bere herriraino segitu. Baietz segurki, eta bi egun nere beha egon zen. Katiximaren egiteko, Anamita bat nerekin hartu nuen. Aita Combes ere jarraiki zitzautekun, nun eta nola kokatzen ginen ikusteko, gure buruzagi bezala jaun aphezpikuari lehenbailehen berrien helarazteko. Biharamunean berean itzuli zen haatik bere etxera.

Aita Fontaine etzuen zenbeit egunen buruan baizik Jaraieko bidea hartu. Poley-Chunen hautatu zuen here egoitza.

Gisa hortan salbaietako elizadi berriak hedadura pollita bazuen: Koxametik Kontrangerat, Kontrangetik Poley-Churat, Rohai erdian. Aita Fontaine eta ni egun baten bidean ginen Rohaieratik: Aita Combes gu baino hainitz hurbilago.

Geroxago, indarrak itzuli ondoan, hameka eta hameka aldiz goizean abiatu naiz etxetik... eta lo egin Koxamen!

HAMARGARREN KAPITULUA

Lehen urthea Sedangesekin

1852garren urthean joan nintzen Kontrangerat, eta erran dut nola jarraiki zautan haradino Aita Combes. Adixkide maite horrek bere etxeko bidea hartu zuelarik, ilhundura tzar bat eta ezin erranezko lotsa sartu zauzkidan gorphutz guzian. Alabainan salbaien erdian bakharrik gelditzea, heyen mintzairatik hitz bat jakin gabe, ez othe da lotsagarri? Banharren mintzaira ez nakien segurki errotik oraino, bainan bederen nere burua nolazpeit adiarazten ahal nuen. Kontrangen aldiz! Lana haste nuen egundaino bezala.

Salbai baten etxean egin nuen nere egoitza. Ahal den egoitza, haatik. Jada berrogoita hamar bat bizitzale bazen etxe hartan, gizon, emazte eta haur. Erran gabe doa, oro nahas-mahas bizi zirela, gela jan-toki eta jan-tokia sukalde. Hango oihi eta kalapitekin, nere othoitzak ez netzakzen egin. Nola bizi halako tokian? Egunez egun urthea zuen, Aita Desgouts onarekin bidean heldu ginelarik, zangoan minhartu zuela Dok. Orduan nere baitan egin nuen urthe baten ongi bururatzeko gaizki hasi behar zela. Bertze urthea ere gaizki hasten nuela erran ditake. Gurutze hau nola jasan bakharrik? Bainan, ez: ez nintzen bakharrik! Eta benedikatua izan bedi segurki, berak kalitza ondoraino hustu ondoan, kalitza eskaintzen dion dohakabeari hainbertze ezintasun aldean ematen duen Jainko guziz Ona!

Nere xokoan etzana nindagon jada, gaua bezen ilhun, nere bihotzmin handia Jainkoari eskainirik, arrats hartan. Hainbertzenarekin horra nun salbaiak lerroan sartzen diren etxean. Bainan zer da hau? Sartu bezen laster, oro berritz kanporat joan ziren. Iduritu zitzautean nigarrez ari zirela. Banharrez emazte bati berehala galdetu nion zer zuten nigar egiteko. Gutxi edo aski bazakien banharra eta ihardetsi zautan eia ez nintzen ohar-tu oro xoko berean izatu zirela: xoko hartan bazela eri bat hiltzen ari zena. Xutitu nintzen, hori aditu orduko, eta ni ere xokorat hurbildu. Oraino bulharretako haur gaixo bat zoan hiltzerat. Ur xorta bat harturik pegarretik, berehala bathaiatu nuen Aitaren eta Semearen eta Izpiritu Sainduaren izenean. Haurrak etzuen naski bertzerik igurikatzen: bathaiatu orduko azken hatsa emanik hila zen! Oi, zoin gogotik egin nion aingeru ttipi hari oihi: «Hoa, hoa, laster zeru gorenerat, han neretzat othoitz egiteko!» Berritz nere xokorat itzuli nintzelarik, Aita Combes eta oro ahantziak nituen eta atseginezko nigarrak heldu zauzkidan begietarat, arima bat sal-

baturik. Latzgarri da ooren uztea: latzgarri aitatto eta amatto, anai-arrebak azken aldikotz besarkaturik desterrurat joaitea, bainan gero zer sariak ematen diozkan Jainkoak, horiek eginik, sinhestearen hedatzerat doazinari! Arima baten salbatzea!

Irrisak huts egina zuen urthe hartan Kontrangen. Jendea lotsa litake Frantzian ogiak hola huts egin baleza. Ez da batere lotsatzen salbaia. Landak eman ez dion jatekoa oihanak emanen diola badaki. Oihaneko aihen eta landare ttipi zenbeiten erroak dena irin dire. Lur-sagarraren iduria balukete kasik. Hetaryik biziko da beraz hemengo jendea, nahiz, egia errateko, delako erroak beren irin guziaren gatik ez diren ahotik ezin utziak eta ahulen azkartzeko eginak! Kontrangen etzen beraz irrisik. Haratxagoko herri batean, hala-hala, zer-nahi bazuten bildua: Hamongen. Harat joaiten nintzen nere doiaren erozerat. Jada ehoa hartzen nuen, gero harekin, jan truk, Kontrangeko atxo zahar bati nere bazkari-afarien eginaratzeko. Gaixo atxoak etzuen bizitzekorik eta indarrak joantxeak zituen oihanean erroen ondolik abiatzeko. Ederki eroria zuen beraz. Bere semea bezala maitatu ninduen laster. Mintzaira ikasixe nueneko, hasi nitzaien, Jainkoaz mintzatzen eta geroxago girixtinotu nuen.

Lehen urthean ez nuen errateko lan handi-handirik egin: mintzairaren ikasten arizan nintzen gehienik. Goiz eta arratsetan, ihiztariak xoria bezala, hitz batzu aiererat atxematzen baniozkaten salbaieri, egun guzia hitz horiekin zerbeit moldatu beharrez ariko nintzen. Banharren mintzairaz jada erran dautzuetana hemengoaz berritz erran dezaket: libururik gabe ez direla aise ikasten mintzairak, hau bertzeak bezala. Koxamen bederen hiruzpalau baginen eta elgar lagunt ginezaken, elgar susta. Hemen bakharririk ari behar. Egunak oihanean iragaiten nituen ardura, harat eta hunat, aski ilhun zenbeit aldiz. Ilhabeteen behin edo bigetan lagunak ikusterat joaiten nintzen haatik. Oi, zoin laster iragaiten zauzkidan hango orenak! Alabainan gero deusik ez nuen Kontrangen, ez meza saindurik ez bertzerik! Nigar egin badut behin edo bertze, uste duzue Jainkoak ez dauzkidala nigar horiek barkatu? Egia erran behar dautzuet haatik: behinere nere nigarrek ez dutela sobera denbora iraun: handik edo hemendik bethi zerbeittek begiak xukatzen zauzkidan! Eta bertzalde banakien mina eta bihotzmina direla misionesten legeak! Azkenekotz nere othoitzetako liburuaz ez othe nuen bethi nerekin, pinpirin beltzen urrutzeko?

Ni nindagon etxeko nausiak Lam zuen izena. Hemen gaindi gizon guti ikusi dut hoin buru onekorik. Bi seme bazituen: Ngam eta Ngu. Hemengo etxeetan ez da egoitza berezirik ezkonduentzat baizik. Lam alharguna zen. Gurekin egiten zuen beraz lo harek ere eta arratsak elga-

rren aldean iragaiten gintuen, su handi baten ondoan, jada adixkide handi, eta hura nuen hango mintzairaren irakasle hoberena. Behin baino gehiagotan, othoitzen erratan ari nintzelarik, beha eta beha zagola oharturik, Jainkoari nola galdetzen nion gizon gaixoa lehenbailehen argi zezan! Bi semeak ere, Nguiz guziz, maiz eta maiz neri beha zauden. Mintzairan trebatzen hasi nintzelarik, Lamek egiten etzautan galderik ez da, Frantziatz, sor-herriaz, orotaz.

—«Aita eta ama bizi ditutzu oraino?»

—«Bai».

—«Baditutzu anai-arrebak?»

— «Bai».

—«Zertako utzi ditutzu beraz?»

—«Zueri egiaz mintzatzeko, zuen argitzeko, zuen ifernutik begiratzeko eta zeru ederrerat helarazteko».

—«Eta berritz zure herrirat itzuli gogo duzu?»

—«Orai bezala balinbanaiz bederen, ez: hemen hiltzeko xedearekin ethorria nauk».

—«Bihotzik ez duzu beraz? Zure ama ez duzu maite?»

—«Hik ez dituk oraino horiek aditzen ahal! Geroxago ikusiko duk, ongi mintzaira ikasi-eta Jainkoaz mintzatzeko nitzauzuelarik. Bainan etzadak othoi erran nere ama ez dutala maite: min egiten dautak!»

Ixiltzen zen orduan. Bainan duda bat gelditzen zitzaion halere: begietarik ageri zuen.

Mintzairan askitsu trebatu-eta, ez nintzen gehiago guti baizik egoten etxean: salbaiak norat baitzoazin, eta harat joaiten nintzen hek bezala, guziz burdin lanetan ari ziren eskualdetarat zoazilarik.

Kondatau behar dautzuet hemen Toproh deithu herri batetarat egin itzuli bat. Ixtorioak balio du. Lehenik erran behar dautzuet haatik hemen gaindi xori mota baten kantuan sekulako sinhestea badutela. Xoria bidean doanari aintzinetik hasten bazaio kantuz, irrisku zerbeit bada bidean: gibeletik hasten bada, irriskua tipixago da. Eskuin eta ezkerreko kantuak ere zerbeit erran nahi du. Ahantzia dut zer. Dena dela, egun hartan Toprohrat zoazila ikasirik, salbaieri jarraiki nintzen. Delako xoriek etzaukuten makhurrik kantatu bidean eta arras ongi heldu ginen Toprohrat. Etzen arras ilhuna oraino. Bainan «dieng» zen herria eta ez gintuzten sartzerat utzi.

—«Xoriek ez daukute deusik erran?»

—«Baditake: bainan herri hau «dieng» da eta arras «dieng»: etzaituztegu sartzerat utziko, eta gehiago dena, ez dautzuegu irrisarik salduko!»

Lagun guziak harrituak nituen! Gehixago behar zuten harritu, geroxago. Ez ginenaz geroz Toprohn sartzen ahal, joan ginen bertze herri bati buruz, denborarik galdu gabe. Hogang etzen urrun. Zorigaitzez, herri hau ere «dieng» zen! Eta euria hasten, futxo! Lehen herrirat oren baten bidea bazen; Kodem ere «dieng» atxeman ginuen! Larruraino bustiak ginen oro. Gau ilhunagorik ez da ikusten eta bideak odol-edalez estaliak! Zangoetarik, ixterretarik, gorphutz guzitik, dotzenaka lothuak gintuen noiz-nahi! Ez ginakien gehiago norat joka, ximista batek urruntxago etxola bat argitu zaukularik! Lasterka joanik, oro kokatu ginen nolazpeit. Lehertua nintzen. Odol-edaleek egin zauri guzien gatik berehala lokhartu nintzen halere. Denbora laburrentzat: hotzak iratzar-arazi ninduen, kaskarran. Lagun guziak su eder bat eginik, idortzen eta berotzen ari ziren goxoki, kuia biribil bat egosten ari zitzaioten denboran. Basa-gathu bat ikusi zutela erran zautedan, bainan suak lotsaturik ihesi joan zela. Goseak ez du legerik: kuiatik eskaini zautedanean poxi bat, gogotik hartu nioten eta jan! Eguna arras argitu gabe, berritz bidearen gainean ginen, bezperan bezen fresko eta algera. Gutik egin zuen haatik ibaia handi batean ez baiginen oro itho, geiak eremanik! Hamar orenak bagintuen Kontrangen sartzean. Geroztik trufa ederrik egiten diotek salbaieri beren xorien kantuaz!

Eri, eta eri handi oraino, egon nintzen hortarik lekora. Etsitu ninduten-eta lauzpabortz egunez! Lamen etxean berrogoita hamar bat lagun baitzen, ez nuen xokorik neretzat: oren erdian behar nuen bizi. Egun batez, berrogoi bat itzuli gutienetik egin behar izatu nituen kanporat, eta azkenean, flakoaren flakoaz, zabal-zabala lurrerat erori nintzen nunbeit! Hantxe iragan nituen hogoita lau oren luze, suharrarekin borroka, ur xortarik gabe! Etxerat itzuli nintzenean, orok hil bat heldu zitzaiotela uste izan zuten. Jaterat eman nahi zautedan, eta ez nuen jaten ahal. Lotsatu ziren. Hilak bizieri agertzen direla sinhestea baitute, nola etzitzaioten ni bezalako hil bat agertuko? Eta ni bezalako hil batek zer etzioten eginen? Zenbeit othoitz egin zautedan orduantxe gaixoez, othoi ez nadin gaixtoegi izan hilet! Hata doidoia hartzen, eta holako xorokeriak entzun behar! Bainan horiek baino gehiago orhoitzen ninduen orduantxe aphez baten laguntza gabe hiltzeak! Bihotza Jainkoari altxatu nion beraz, eta Haren nahi saindurat erori, arras erori! Bainan Jainkoa urrikaldu zitzautan...

Misionest lagunek etzakiten eri nintzela. Bizkitartean, hola nere buruaz etsitu nuenean, horra nun arratsalde batez athean agertzen zautan Aita Combes. Aingeru begiraleak zabilkan. Ez duzue sinhesten ahal zer atsegina egin zautan haren bizar handiak athe hartan! Eta egungo egunean ere ez nezake finka ez ninduela atsegin horrek sendatu. Nigarrez

hasi zen etzana ikusi ninduelarik. Bainan nere begitarteko atseginak nigarrak xukatu ziozkan berehala eta Jainkoaren ganat itzuli zituen bere begi ederrak: «Oi, zoin ona zaren haatik, Nausi maitea!» Bospasei egun hartan deus ez nuen janik: berehala untzi baten bethe ahi egin zautan eta jan-azazi. Biharamunean... xutik nintzen!

Liburu hau ez litake burura, Jainko Jaunaren ongiegin guziak erran behar banitu. Zenbat eta zenbat aldiz ez nau hola-hola lagundu, salbatu eta kontsolatu! Oraino ixtorio bat, kapitulua bururatu gabe. Kontrangen edaten ginuen ura nundik heldu zitzaunkun ikasirik, haradinoko bat egin behar nuela, goiz batez joan nintzen zanpa-zanpa. Ez nakien salbaiek arte batzu bazituztela hedatuak, uraren sortzean, edaterat heldu ziren orkatzen atxemateko. Ez du balio nolakoak diren arte horiek erratea. Sasi batzu baziren uraren inguruan han-hemenka atheka batzuekin. Ateka horietan alanbre mehe bat alde batetik bertzerat. Alanbrea hunkitu orduko, urrun-txago zerbeitek kanabera punta zorrotz bat jauzarazten zuen eta tiroa bezala athekaren erdirat igortzen. Mirakuilu zen beraz alanbrea hunkitu zuen dohakabea ez bazen hil hotza erortzen. Deuseri ohartu gabe atheka batetik sartu nintzen, bada, urari beha egon eta gibelat itzuli. Hainbertzenarekin gizon bat lasterka heldu zaut.

—«Aita, ura ikusi duzu?»

—«Bai, ikusi dut. Zertaz?»

—«Ez dakizu zertarik eskapatua zaren, oril!»

Eta kanabera punta bat jauzarazi zuen... urrundik, ikus nezan. Nere harritzea! Nola igan othe nintzen bi aldiz, ni, alanbrea hunkitu gabe? Nahi duenak nahi duena erranen du, bainan nik uste dut aldi hartan ere Jainkoa bere misionestaren ondoan zela! Berehala eskerrak bihurtu niozkan... eta bihurtuko diozkat, bizi naizeno.

HAMEKAGARREN KAPITULUA

Aita Combes Koxamen.— Egun eder bat

Aita Arnoux

Lau misionest baginen Banharrekin: bigek baizik etzuten meza saindua ematen ahal egun guzietz: Aita Combesek Koxamen eta Aita Degoutsek Rohaien. Salbaieen etxetan bizi ginelakotz, Aita Fontainek eta nik ez ginuen holako ametsik behar. Ilhabetean behin ginuen bakharrrik zorion hori... Rohai eta Koxamerat kofesatzerat joaiten ginelarik. Gutiz gehienetan Rohaien elgarretaratzen ginen lau misionestak. Ez dut gordeko hainitz aldiz ilhabetea luzea atxeman dutala. Egunak ere kondatu izan ditut behin edo bertze, haur batek bezala: «Oraino bortz egun,... oraino lau egun... oraino hirur egun, eta meza saindua ematen ahalko dut, aphez lagunak ikusiko ditut!» Elgarretaratzen ginelarik, aise asmatzen duzue elgarri zer erraten ahal ginuen: zer heinetan ginen gure herrietan, ondoko egunetako zer igurikitzen ahal ginuen. Eta holako. Elgar sustatzen ginuen, elgar azkartzen, eta etxerat itzultzen ginen bihotz berri batzuekin ilhabete berriari lotzeko. Ni Aita Combes maiteari hala atxikia nintzen nun Rohaien kausitzen ez nuenetan Koxameraino joaiten baintzaion, etxerat itzuli baino lehen. Atsegin egiten zautedan hango berriek: erran gabe doa xeheki galdetzen nituela beraz.

Aita Combes laster trebatu zen Banharren mintzairan. Salbaiek maiz joaiten zitzaizkon beraz ikusterat. Laster frogatu zioten Diong-Dia gezurti handi bat baizik etzela. Hastean higuin gintuzten bezenbat maitatu gintuzten beraz salbaiek eta Koxamarrek berek othoizturik atheratu zen Aita Combes dakizuen etxetik eta herriaren erdi-erdirat egoterat joan. Ikusi bazinute Hemurren atsegina egun hartan!

Aita Combes etzen ahanzkorra. Itsasoan heldu zelarik bazuen itsas-ohoineri eskapatzeko botu bat egina: egun batez nunbeit elizadi bat egiten bazuen, Ama Birjinaren gerizan ezarriko zuela. Aphezpikuaren baimena bazuen hortako. Salbaiek etxe bat egin eta eskaini ziotelarik Koxamen, bere botuaren bethetzeko mementoa zuela egin zuen eta bere elizadiari erdarazko izen eder hau eman zion: *Mission de Notre-Dame de la Délivrance*. Etzen oraino girixtinorik han ere, bainan erran ditake izen horrekin herri guzia zeruztatua zela bederen. Ezen hori ez othe zen kasik Ama Birjinari eskua bortxatzea, Ama Birjinari erratea orai bere izenari zor ziola lehenbailehen begi batzuen idekaraztea, bihotz batzuen hunkitzea?

1852-an ginen, urthearen erditsutan. Nere Jaun Cuenotek Do deit-hu zuen bere ganat, aphezteko eskolen bururatzeko. Urthe baten buruan eman zuen bere lehen meza gure laguntzaile on eta kartsuak, eta bihar-munean berean hain maite zituen salbaieri buruz heldu zen berritz. Behin baino gehiagotan Aita Do aiphatuko dugu liburu huntan.

Jada errana dautzuet egun baten bidea dela Kontrangetik Koxamerat, zango onak dituenarenzat. Hala nituen, Jainkoari esker. Bainan ez uste izan josteta zela oihan hetan ibiltzea, sasiz sasi kasik, nihun xendrarik gabe. Ez da zuhurtzia baxharrik abiatzea. Batetik, bidean min-har ditake eta gutitan heldu naiz bururaino guti edo aski minhartu gabe. Eta nola hemen kolpe ttipienak berehala gaixtatzen baitire! Bertzetik, hainbertze ixtripu gerta dakikezu! Behin bidez erditan zangoa bihurtu nuen. Bero hartan erdi aise ibili nintzen oraino. Gero haatik, ur hegi batean bazkaldu-eta berritz abiatu nahi izan nuelarik, zangoa ezin higi gehiago! Zer egin? Lan ederrean nintzen. Han geldi sendatu arte? Gaitzak zortzi egun irauten bazautan, nun jan? Bainan ez da beharra bezalakorik zerbeiten gogoratzeko. Urari muga bat egin nion beraz harriz eta egurrez, xingilika ibiliz, eta ura purrustan muga horren gainetik abiatu zelarik, nere zango eria azpian ezarri. Minaren gatik, bi oren handi hantxet egon nintzen, zainak beren tokian berritz eman arte.

Ez ditut segurki hola gertatu zauzkidan guziak liburu huntan eman nahi: bethikoa banuke. Huna haatik bertze aldi batez gertatua. Hau, hil arte ez dut ahantziko.

lhabete bat bazuen nere xokoan nindagola, nihorat mugitu gabe. Aphez lagunuen ikusterat joaiteko mementoa nuen. Argiko xutik, bideari lotzerat nindoan. Oro lo zauden oraino etxean. Hoberena, lagunak atzarrarte egotea nuen eta gosala ondoan abiatzea. Bainan ni ez nindagoken. Untzi batean atxeman irrisa ondar bat harrapakara iretsirik, abiatu nintzen. Ez nuen dudarik bidean gosetuko nintzela, bainan ere segur nintzen Aita Desgouts onaren ikusteko atseginak nere gosea ahantzazaziko zautala! Mandoa baino azkarrago nintzen berritz, egia erran! Banindoan eta banindoan nere bidean, xoria bezen arin. Hamarrak alderat oihan batetar heldu nintzen. Hango xendrak ezagutzen nituen ederki. Bainan salbaiek doidoia moztua zuten: zuhaitzak zabal zabala lurrean zauden. Eskuin eta ezker joan behar nuen hirien huts egiteko, eta azkenekotz bidea galdu nuen. Nun-nahiko oihanetan lotsagarri da biderean galtzea: hemengoetan bereziki. Hameka urhats debalde eginik, ur hegi batetar heldu nintzen azkenean. Han ezagutu nuen berritz nere burua eta... nere bidea. Barnea kurrinkaz hasia nuen haatik, eta nik jateko mikorik ez!

Beharrik ez nuela gehiago biderean laurdentsua baizik egiteko, tapa-tapa berritz abiatu nintzen... afari ontto bati buruz. Hainbertzenarekin bide gurutze bat. Norat har? Eskuin ala ezker? Hartzen dut eskuin, eta bide phuska bat egiten... makhur! Gibelat ez itzultzeko bide beretik trebeska mozten dut. Oi, behin baino gehiagotan urrikitu zitzautean! Bide laburrena, xuxena da alabainan... eta ezagutzen dena. Trebeska abiatu nintzen tokian, oihana etzen lodi ez zikhin. Laster zikhindu zen haatik. Hango laphar eta belhar ikaragarriak! Ahal nuen bezala ibili behar nuen hango sasietan, hemen xutik, han potikoka, gero herrestan. Eta horra nun, oraino gehiago lotsatzeko, eskuin eta ezker zer-nahi arte ikusten dutan basurdentzat hedaturik! Uste izan nuen nereak egin zuela eta othoitzean hasi nintzen: «Oi, Jainko Ona, urrikal zakizkit! Urrikal zakizkit othoi! Eta zu, nere Ama maitea, zato laster baino lasterrago nere laguntzerat! Edo galdua naiz!» Oren laurden batez ez nuen bertze othoitzik egin.

Artean basa abere baten urhatsak aski lotsaturik, orentsu baten buruan bide ona atxeman nuen eta Robangerat heldu. Ordu zuen: lau orenak ziren jada. Ez nuen gehiago oren baten bidea baizik. Eguerditik ez nuen xortarik nihun atxeman ez edan. Etxe batean edaterat galdetu nioten: etzautedan eman. Horrek Jesus gogoraturik, loriatu nintzen, eta, edan gabe, berritz abiatu. Ondikotz, Rohangetik haratxago bidea egundaino bezala galdu nuen eta arrunt errebelatu nintzen. Iguzkia apalduxa zen jada, eta ni unhatzen hasia. Urez, lohiz eta izerdiz estalia, banindoan hale-re norapeit. Haitz baten puntarat iganik, eskuin eta ezker behatuko nuela nun zer ageri zen, aztaparka lothu nitzaion. Indarrek ez ninduten lagundu. Gau beltzak han atxeman ninduen, goizeko espantuak barna baino barnago. Zuhaitz handi bat bazen lurrean luze-luzea: aldean jarri nintzen, nere buruarekin elheketa: «Banu bederen su ttipi bat idortzeko, izerdisartu bat hemen atxeman gabe! Su ttipi bat banu!»

Saskian nituen nere othoitzeko liburu, pipa eta su phiztekoak. Su phizten ez nintzen trebe... eta ez nuen phizten ahal izan! Etsitu nuen beraz gaua han eta hola-hola iragan beharko nuela; othoitzak egin nituen eta lurrean etzan. Argia gabe iratzarria nintzela aise sinhetsiko duzue? Gau hartan amets frango egin nuela ere, ba? Lau zango-besoak harria bezala gogortuak nituen. Emeki-emeki odola denetan abiatu zitzautean haatik. Eta beha Jainkoa zoin ona den! Goseak ez hiltzeko, kuia bat atxeman nuen hamar urhatsetan, jada basa-abereak hasia... eta lorietan iretsi! Gosari on horren gatik, ez nintzen bezperan bezen gogotik lothu bideari. Ez nakien zoin alde har, hasteko! Andredena Mariari gomendaturik, abiatu nintzen itsurat, ezen itzul nadin eskuin, itzul nadin ezker, nihun

etzen biderik ageri. Oren baten buruan nere zuhaitz eroriaren ondoan nintzen egundaino bezala. Berritz, zuhaitz baten puntarat joan behar nuela eginik, aztaparka lothu nitzaioren lehenari, hortzak tinkatuz... eta puntaraino heldu. Zeren ikusteko? Behar baino urrunago nintzela! Urruntxago bidexka bat atxemanik, begiak zabalik jarraiki nitzaioren eta ur hegi batetarat heldu. Bi gizon arraintzan ari ziren. Rohaieraino gidatu ninduten gogotik. Bederatziak ziren. Hila nintzen!

Bainan Jainkoa zoin ona den! Badakizue zertako ziren nekhe, buruhauste eta izialdura horiek guziak? Hobeki goza nezan Rohaien igurikitzen ninduen zorion handi eta handia!

Misionestegirat lehertua heldu nintzelarik, Aita Desgouts etzen han: igandea baitzen, mezaren kantatzen ari zen. Orobat elizan ziren Aitaren laguntzaile gehienak. Etzaterat joan nintzen berehala, muthileri tarrapatan nere ixtorioa kondaturik. Bainan horra nun begien hesten hasi orduko, kantu bat bezala iduritzen zautan aldeko ganbaratik. Xutiturik, banoa ikusterat nor den. Eta nor ikusten dut? Misionest berri bat: Aita Arnoux, bezperan Annametik ethorria, nere lagun beharra! Aspaldiko ezaguna nuen, bertzalde. Ez dakit egundaino nihor gogotikago besarkatu dutan! Zer atsegina! Zer zoriona! Rai, laster ahantzi nituela nekheak eta bertzeak! Parisen elgar utzi ginuenean hitz hauk erranak niozkan: «Ikus arte... salbaien herrian!» Eta orai salbaien herrian ginuen elgar ikusten!

—«Zure atzoko eta goiz huntako ixtorio guzia bururen-buru entzuna dut. Egiatzki bideak ez balinbadituzu hobeki ezagutzen, ez dakit noiz ikusiko dutan Kontrang?»

Zer eguna iragan nuen Rohain!...

HAMABIGARREN KAPITULUA

Aita Arnoux eta Aita Dourisboure elgarrekin. — Bainan laster badoa Aita Arnoux eriturik. — Badoazi ere Aita Fontaine eta Aita Desgouts, jaun aphezpikuaren manua izanik.

Frantzia barnekoa zen Aita Arnoux, Besancon deithu hiri handikoa. Diosesa hortarik hainitz misionest bada. Nere Jaun Cuenoten herritarra eta ahaidea zelakotz igorria zuten salbaietarat. Eskola berezi batzu egina-raziak ziozkaten, arras hartze ona zuelakotz, egun batez hemengo berriak jakintsuneri Frantziarat igor zetzan. Jada ukhana izan ez halu misionest joaiteko zeruko deia, Frantzian berean bide ederra eginen zuen. Hameka eskaintza lorios eginak ziozkaten mundutarrek!

Adixkide handiak ginen. Eta aspaldiko adixkideak. Sotana hartzekoa ginuen edo doidoia hartua, Pariserat joan ginelarik 1846-an. Han hirur urthe egon ginen elgarrekin. Horra nere lagun berria. Zer zoriona nereztat biharamunean harekin Kontrangeko bideari lotzea!

Aita Arnoux hortzez eta haginez berehala hasi zen mintzairaren ikasten. Nere laguntzarekin, laster ikasi zuen. Lamen etxe handian egoten ginen, eta mihise berean egiten ginuen lo. Elgarrekin haraxe hunaxe gure othoitzak irakur oihanean, atsegin eta bihotzmin guziak erdizka, oi zer bizia gineraman!

Neronek nazkien guziak irakusten niozkan, zoin landare zen jateko ona, zoin pozoina. Haragikiarekin ez da landarekin bezalako pozoinatzeko irriskurik. Behin salbaia bati, zer gerta ere, galdetu nion zoin diren jateko on diren abere, alimale eta manuak. Badakizue zer ihardetsi zautan? «Lasterrago izenda netzazke jateko on ez direnak! Hemen jaten ditugu, salbu laul!» Eta lau horiek izendatu zauzkidan. «Horietaz kanpo, lurrean eta uretan higitzen den guzia jan dezakezu!» Horrek ez du oraino erran nahi jaterat zoazin abere, alimale eta manuak tiroz edo ukaldika hila izan behar duela: ez. Bera hila, usteltzen eta usaintzen hasia izanik ere, bardin on zaiote salbaieri. Behin oihanean nindoan: Dakrotingeko gizon bat oihuka hasten zaut eia nahi dudan haren bazkariaren erdia. Badakizue zer zuen bazkaltzeko? Orkatz usteldu bat, harrak polliki khendurik suan errea!

Salbaiek jaten dutena, misionestek ere jaten dute... denborarekin. Hek hilarazten ez dituenak, zertako hilaraziko gaitu? Eta zenbeit aldiz, nahi dena ez delarik... ahal dena jan behar! Gosea bezalakorik ez da

begien muthur xurieneri hetsarazteko. Zenbat zakhur, arratoin, sagu, ximino, suge eta apho ez dugu, bertzerik ez ginuelakotz, irrisarekin nahasirik jan! — «Zer? Aphoak ere ba?» — «Ba... eta beharri xilorat erranen dautzuet, ahotik ezin utziak direla! Arroltzeak khen zotzue arthoski; pozoina baitute, larru zatzue ongi... eta trunkilki jan!» — «Bainan, Aita gaixoa, ez othe zare basa-jende horiekin, guti edo aski zeroni basatzen hasia?» — «Baditake: baditake, bainan ez neri erran aphoak ez direla jateko onak!»

Bainan ez dut etxeko-andereentzat hasia bakharrik liburu hau: sukhaldeko lanetan ez othe naiz beraz sobera trikatu

Goazen orai kanporat.

Aita Arnoux arras azkarra zen, itxuraz bederen. Bigak abiatzen ginelarik, ni bezen aise helduko zen norat-nahi. Eta hitz dautzuet, orduan neri jarraikiko zena zerbeit bazela! Bai, azkarra zen Aita Arnoux! Bainan hango jatekoa nihundik etzezaken har, are gutiago atxik. Laster apetitu guzia joan zitzaion beraz eta arras ahuldu zen. Horra nun lotzen zaizkon barneko minak hainbertzenarekin. Krok egin zen zenbeit egunik barnean eta haria bezala mehatu. Eta haren bihotza halere! — «Nik ez dut denbora handirik bizitzeko, zautan gozoki erraiten, eta beldurtzeko da hemen gaingiko misionestetan bat ez dela zahartuko, bat ez dela hamabortz urthe iraunen duenik! Denik ere, zuk, zure osasun paregabearekin. Bai, sinhetsazu bertze guziak laster joanen garel!»

Gaixo Aita Arnoux! Egia zuen segurki etzuela hainitz iraunen: aspaldi hila da: hilak ere Aita Combes eta Aita Desgouts: hilak oraino geroztik salbaietarar ethorri bospasei misionest gazte: Aita Fontaine, eriz, eskualde hautarik urrundua. Hamabortz urtheak joan dire... eta, guzietarik ni bizi bakharrik! Ni ere flakatusa haatik! Beldurtzeko da ez dutala gehiago hainitz iraunen orai! Bainan, Jainkoak nahi duen bezala, guzien buruan!

Aita Arnoux etzuen lehen eritasunak ereman. Altxatu zen, behinere ongi azkartu gabe haatik, eta Kontrangen, ez eri ba eri, urthe bat iragan zuen oraino. Azkenekotz hala flakatu zen nun nahi-ta ez salbaietarik urrundu behar izan baitzuen. Etzen haatik aise erori hortarat. Annamerat joaiterat ezin deliberatuz, zenbeit denbora egon zen oraino Koxamen. Bainan gaitza sobera sartua zuen. Joan zen. Ez dugu guk ikusi geroztik. Laster hil zen.

Aita Combesekin bazen Bao izena zuen aphezgei bat, haste-haste hartan ethorria. Hari fidatu ginion Aita Arnoux Cochinchinarat joiteko. Hiruzpalau lagun bazituzten, zer gerta ere. Bao apheztu da geroztik eta nerekin egon luzez. Zenbatetan ez diozkat erran-arazi itzuli hortako

berriak, hunkigarriaren hunkigarriz! Ez ditake lotsagarriagorik deus amets! Aita Arnoux bizkarrean ibili zuten, minarekin orroaz. Annameko lurretan sartu ondoan etzitazken gehiago egunaz ibil. Gau batez, ur hegirat hurbiltzean handik untziz joaiteko, elefant tropa batek inguratu zituen. Beharrik nunbeitik hasi atabal batzuek lotsatu bait zituzten elefantak, eta eri gaixoa untzirat ereman zuten, hats bahi. Bizirik heldu zen halere aphezpikutegiraino. Ondikotz, han egin ziozkaten guziek etzuten sendatu: pedaxatu bakharrik. Hamar bat urthe umexurtxtegi. batean egonik, Hong-Kongen hil zen.

Aita Arnoux eriz joan orduko, Aita Fontaine ere galdu behar ginuen. Jada ukhana zuen jaun aphezpikuaren hitz bat bi misionest Anamitek hasi elizadi batetarat joaiteko, buruzagi bezala. Elizadi hortan ikaragarriko beroak egiten ditu eta Aita Fontaine jada ahuldua zen. Etzuen ihardoki beroeri: eritu zen berehala eta Frantziarat igorri zuten sendatzerat. Bigarren egonaldia bat egin du geroztik hemen gaingiko Aita Fontainek, bainan berrituz eriturik Frantziarat sartu behar izan zuen. Laval deithu hirian hila da 1871 garrenean, urthea hasi eta laster.

Do Annamerat joanez geroztik, Aita Desgouts erran ditake bakharririk zela Rohaien. Hura ere khendu zaukun jaun aphezpikuak. Ikastegi bat bazuen Rohaien Aita Desgoutsek, bainan liburuetan baino denbora gehiago iragaiten zuten hango haur gaixoez sendagailu hartzen. Rohaieko aroa etzen hoberenatarik osasunarentzat. Bere meneko ikasle guziekin, Nere Jaun Cuenotek Aita Desgouts joanarazi zuen beraz Bonongarren herrirat. Ondikotz, Aita Desgouts zahartuegia zen, erro berriak bertze nunbeit egiteko, eta sukhar eta hertzetako minek hartu zuten. Frantzian hila da.

Salbaiekin biga ginen beraz bakharrik orai: Aita Combes eta ni. Bainan hain urrun elgarretarik! Kontrangetarrak urrikaldu zauzkitan, nere bakhartasuna ikusirik, eta etxe bat egin zautaten. Bederen egun guziez meza sailduaren errateko zoriona banuen ordutik! Ni bezala galduak egon direnek badakite zer erran nahi duen horrek! Meza sailduaren ematea! Jainkoa bihotzean kokatzea!

Aita Combes ere urrikaldu zitzautean, eta Luk deithu muthil bat igorri zautan nere jatekoaren moldatzeko eta bertze lan ttipi batzuen egiteko. Erran ditake gehiago ez nintzela arras bakharrik. Lam gaizoaren etxeko biziaz bertzerik zen etxe berri hartakoa. Lamen etxean oiuhu eta izkirietuek burua hausten zautedan: etxe berrian Jainkoa baizik etzen mintzo bere misionest gaixoarekin...

HAMAHIRUGARREN KAPITULUA

Ngui eta Pat katiximaren ikasten abiatzen zauzkit neri, eta Hemur Aita Combesi

Kontrangeko mintzaira aski polliki ikasten hasia nuen. Banharrez jada baitzuen Aita Combesek othoitz eta egia beharrenekin katixima ttipitto bat egina, gure mintzairarat itzuli nuen. Bethi Jainko Onari othoitzean ari nintzen salbaiak argi zetzan. Entzun ninduen azkenean.

Bi haur maiteri ideki ziozkaten lehenik begiak eta bihotza. Batek hamabi urthe zituen eta Ngui izena. Lamén seme gazteena. Jada ez othe dut errana haur hori, othoitzean hasi orduko, ondoan nuela, beha eta beha? Berenaz aski bortitza zen. Arras bihotz onekoa haatik. Lamén etxetik nere etxerat joan nintzanean, haurrak ez ninduen segurki ahantzi: noiz-nahi ikusterat ethorria nuen. Arras adixkidetu ginen beraz. Hola ikusterat heldu zitzaunetan, denbora ez nuen galtzen eta egia onik erraten nion beharri xilora. Ifernuak arras lotsatzen zuela oharturik, harat ez joaitekotz othoitzak ikasi behar zituela baitezpada, buruan sar-arazi nion. Gogotik ikasi zituen eta lorietan egun guzietz erraten hasi. Bi ilhabeteren buruko sinhestea bazuen eta irri egiten zioten bere herritarren ximinokeria batzueri.

Holakatua ikusi nuelarik, behin galde hau egin nion: «Haurra, sinhesten duk orai Jainko bat badela, eta ez dela bat baizik; sinhesten hil-eta phiztuko haizela; sinhesten onak zerurat joaiten direla eta ifernurat gaixtoak! Baina zer sinhetsarazi daizkik egia horiek?» — «Aita, hastean zure erranak ez nituen sinhesten: emeki emeki sinhetsi ditut. Zerk sinhetsarazi dauzkidan nahi duzu jakin? Ez dakit neronek... baina sinhesten ditut!»

Nguiaren katiximako lagunak Pat zuen izena eta bederatzi urthe zituen. Badakigu Jainkoak urririk ematen dituela bere dohainak: ez haatik zer xede duen! Beha. Koxametetik aski hurbil zagozin haur hunen burhasoak, Konxokou deithu herrian. Bada, Hojoltarrekin hasarre ziren Konxokouarrak. Hek hauier, uste gabetan, gainerat ethorri zitzaizkoten eguerdi batez eta oro preso ereman zituzten, urrun lanean zirenak salbu. Hain xuxen etziren lanean Paten burhaso eta haurrideak. Etsaiari jarraiki behar izan zuten beraz, ixil-ixila, amak eta haurrek, aita, jazarri zelakotz, Hojoltarrek han berean hilik. Pat handituxe arte hazi zuten eta, zerbeit balio zuela iduritu zitzaiozenez, Kontrangen saldu. Nik erosi nuen.

Horra Nguiarekin batean nor zabilkidan beraz katiximaren ikasten. Elgar arras maite zuten bi haurrek, eta uste dut nere erranak baino gogotikago sinhesten zituen Nguiaren Patek. Beharrik ez baitzion deus onik baizik erraiten! Behin huna zer entzun nion: «Pat, ez duk erran behar! Jainkoak zoin maite hauen haatik! Esklabo hiltzeko sortua hintzen eta ez haiz esklabo! Hire etxean egon bahintz, Jainkoa ez huen ezagutuko, eta orai ezagutzen duk! Etxean egonez ez huen ifernuan erretzea baizik igurikatzen ahal! Oi, zoin maite eta zoin maite hauen Jainkoak!»

Bertze aldi batez ere Ngui entzun nuen hola-hola: «Pat, gau guzietz lohartzerat noalarik, beldur tzar batek hartzen naik gau hartan hil behar dutala! Oi, bathaiatua banintz bederen zerurat joaitekol!»

Ikasiago eta hobeago zoan Ngui. Hain bortitza lehen, orai aingeru bat bezen ezta! Aita bera harritua zen. Lehen mihi zikhina bezen garbia orai! Min ttipi bat egin orduko, lehen zalapartaka eta arneguka hasiko zen: orai, gehiago min harturik ere, begiak zerurat altxatuko zituen berehala eta bere mina Jainkoari eskainiko. Patek jite ona baitzuen eta ez baitzen oraino galdua, aise asmatzen duzue zer ongia egiten zion Ngui bezalako lagun batek...

Bere aldetik Aita Combes lanean ari zen, eta geroa gero eta ederra- go ikusten zuen harek ere. Aspaldi errana baitzuen Banharretan segur Hemur hasiko zela lehenik katiximaren ikasten, hala-hala gertatu zen. Arras gizon zuzena zen Hemur: gezurra hastio zuen: nor-nahiri zerbitzu egiten zion. Eta san Tomasek dionaz, holako gizona bathaiorik gabe utzi-ko duen baino lehenago Jainkoak bathaiatzale bat igorriko dio zerutik edo nunbeitik! Hemen ere atxeman ditake segurki bat edo bat zuzentasuna maite duenik, baina Hemur bezen garbirik mihiz eta orotaz nihun guti atxematen da. Badakizue behin zer erran zion Aita Combesi, hau seigarren manamenduaz mintzatzen hasi-eta? «Aita, ez du balio mintza zazkidan manamendu hortaz. Aspaldi badakit zer egin dezakedan eta ez, zer gogoan erabil dezakedan eta ez. Gaztean neskatxa batekin buruz-buru egiten banuen bidean, berehala, debrua nitan ez sartzeko, bertze alderat itzultzen nituen begiak!» Horra nor eta zer zen Hemur. Nor harri beraz bertze guziak baino lehenago hautatu badu Jainkoak? Eta bizkitartean etzuen berehala amor eman Hemurrek! Beharriak aski luzez hetsi zituen Jainkoaren deiar! Funtsean, bere alderdi onen itzalak bazituen: han sortua, han handitua, arras eta arras hango xorokeria eta sinheste ergel guzietz atxikia zen! Aita Combesek erraiten ziozkanak sinhesten zituen segurki, baina nola egunetik bertzerat utz odolean zituen guziak? Bertzalde han gaindi ez othe zuten orok erraten, haurrean ikasieri ukho egiten

bazuen, hilen zela? Horiek guziak bazakizkan Aita Combese, eta othoitz eginarazten zion: «Argia galde zok Jainkoari: emanen daik». Goizean, arratsean, noiz-nahi, bakhartasunean edo nornahiren aintzinean, othoitzean ari zen beraz Hemur, ahalgerik gabe. Eta kopeta gorarik mintzo zen bere herritarrei Jainkoaz, jujamenduaz, ifernuaz. Erori zen halere azkenean eta bathaioa galdetu. Ez dut finkatuko geroztik ere behin edo berze ez dela herriko xorokeria hetarat lerratu: hala ez denaren finkatzea litake naski, bainan egunetik egunerat azkarrago zen halere. Beha. Bathaiatu zen urthean, uztak huts eginik, Koxamen eta inguruetan gose-tea sartu zen. Euriteak hastean arthoak egitea bezalakorik etzen, jateko zerbeit ukhaiteko, irrisa ethorri artean. Bainan hemen gaindi ez da noiz-nahi erain behar; jainkoek badituzte beren egunak. Artean goseak hilen bada ere, laborariak jainkoen ilhargitzearen beha egon behar du. Bada, Aita Combesek erranik, Hemurrek bere arthoa egin zuen, ilhargitzeari behatu gabe. Zer-nahi erran zion jendeki guziak: «Arthoa ilhabete huntan egiten duzu, dohakabea? Etzautzu ethorriko... eta baldin ethortzen bada, ez duzu baliatuko: jainkoek lehenago eremanen zaituzte! Etzatzu kanpotar horiek sinhets: heriotzea aski goiz ethorriko zautzu segurki eta hale-re!»

Guzien gatik, arthoa sortu zen, handitu, eta onthu! Eta jada errana errepikatu dezagun, goseak ez baitu legerik, doidoiako erasia egile horiek zioten lehenik bere arthoa erosi Hemurri. Eta nihor etzen hil halere! Ederki trufatu zituen haatik gure gizonak: «Ha! ha! Beldur zineten hilen nintzela, orduan arthoak eginez! Eta egin ez banitu, ez othe zineten zuek hilen?»

Berri hori laster hedatu zen inguruetan, eta Koxamen bereziki prediku hoberenak bezenbat ongi egin zuen. Haatik Jainkoak nahi izan balu urthe hartan hil zadin Hemur, ez dakit Aita Combes hainitz sinhetsiko zuten handik goiti salbaiek. Beldurtzeko da ezetz. Aita Combesek othoitz ederrik egin zuen bethi herritik gertakari txar guzien urruntzeko. Ogi eraiten hasi zen egunean Hemurrek minharturik, gutik egin zuen bazterrak ez baitziren arras nahasi eta hain ongi hasi lana betbetan gelditu! Bainan, zorionez odola abiatu bezen laster gelditu zitzaion dohakabeari eta Jainkoak, gaitz handienen mirikuak, laster sendatu zuen...

HAMALAU GARREN KAPITULUA

Ngui, Pat eta Hemurren bathaioak
1853-garren urthean

Aspaldiskoan iduritzen zitzautan Ngui aise bathaia zitakeela: Girixtino hoberen-hoberenak bezen ongi bizi zen jada: bere elhetan etzuen iduri pagano herrietan sortua eta altxatua zela. Jainkoaren beldur-rarekin Jainkoaren amodioa bazuen. Eta halere bathaiatzerat ezin menturatuz nindagon!

Haur hotza oraino, hoinbertze paganoen erdian bakharrik, beldur nintzen etzezaten lotsa etxeko trufa, irri gaixto, elhe tzar eta mehatxuek. Othoizka ari zitzautan bizkitartean bathaia nezan eta bathaia nezan. Zenbatetan etzautan errepikatzen behin bere adixkideari erraten aditu nion solas bera: «Lotsa naiz etzaterat joaiteko! Hiltzerat heldu banintz lotarik, ez nindaiteke bathaiatua!»

Nere beldurak zabal-zabala erran niozkan, bada, hola mintzatu zitzautan batez. Badakizue zer ihardetsi zautan? «Oi Aita, zer uste duzu, etxeko guziek, herritar guziek, Sedangetar guziek ifernurat joan nahi badute, hala nahi dutala nik ere? Egin dezatela nahi dutena, hek: nik bada-kit nere eginbidea zer den eta bethe nahi dut!» Bi musu gozo eman niozkan berehala...

Nola gogor egin oraino? Hitzeman nion laster bathaiatuko nuela. «Bainan, haurra, etzak ahantz zer erran dautakan!» Bai, holakoetan misio-nestak ahanzten ditu nekhe, buru-hauste, bihotzmin eta gainerateko guziak...

Ordutik bere bathaioko eguneraino erran dezaket Ngui aingeru bat izatu dela. Bere bihotzeko gaindia Pat bere lagunaren bihotzerat ixurtzen zuen. Hau haurtxago baitzen, etzituen oro Nguik bezala pisatzen segurki, bainan horrengatik aski eta aski bazakien segurki.

Aita Combes egun handiaren beha zagon bethi. Aspaldiskoan errana zautan baitezpada Nguien bathaioan kausitu nahiko zuela. Bezperan ethorri zen, Hemurrekin. Kaperako athean bathaioa othoitzak hastean Nguiri galdetu niolarik eia sinhesten zuen Jainkoa baitan eta ukho egin nahi zuen debruari, aditu bazinute haur gaixoak nola ihardetsi zautan! Erran nion ihardets zezan, liburuak erraten duen bezala «Sinhesten dut» eta «Ukho egiten dut». Etzitziaion aski iduri hola ihardestea, eta su bat

begietan erran zautan: «Bai, bai, ukho egiten dut segurki debruari, biho-tzaren erdi erditik, tzarra baita!»

Aita Combes loriatua zagon eta bathaiotik lekora galdetu zautan: «Eta orai ahanzten ahal othe ditugu Kolang eta bertzetako bihotzmin eta lotsak?» — «Uste nuke!»

Ngui eta Pat, horra beraz Jainko maiteari eman diozkadan lehen bi Salbaiak. Horra eskualde hautan ukhan dutan lehen zorionezko eguna. Ngui, deithu nuen Josep; bertzea, Jean. Urrunago erranen dautzuet nola galdu nuen Josep hamasei urthetan eta zoin ongi atxiki zituen hil arte bat-haioko agintza guziak. Jean bizi da oraino egungo egunean: hogoita bi urthe ditu eta ez da hemen gaindi girixtino hoberik. Joan-den urthean emaztegai bat atxeman nion arras behar den bezalako: bainan, ondikotz pikotak ereman dio. Uste dut jada zeruan dela neskatxa gaixoa. Muthiko gazteak nigar ederrik egin du bere lagun-beharra galdu duelarik, bainan Jainkoaren nahirat arras eroria da orai.

Josep eta Jean bathaiatu nituen egunean, bazkaritto bat eman nuen, nere zorionaren ongi agertzeko alde batetik, Aita Combes eta Hemurren ohoretan bertzetik. Orduantxe Ngam, Josepen anaia zaharrena, athean ikusirik, Aita Combes hurbildu zitzautean: «Nor da muthiko gazte hori?» — «Josepen anaia» — «Behinere Jainkoaz mintzatu zitzaizkio?» — «Bai, bainan ez du iduri hainitz sinhetsi nahi nauela». — «Zaude ixilik! Etzaituela sinhesten? Eta nik erraten dautzut berritz, muthiko gazte horrek girixtino on bat eginen duela oraino! Begietan irakurtzen diot. Etzazula nik errana ahantz!» Liburu huntan berritz ere Ngam hortaz mintzatu beharko nitzaitzue: merezituko du egiazki.

Frogak emanak zituen Hemurrek ere bere aldetik. Ordu zuen beraz Jainkoaren arthaldean sar zadin. Noizetik noizerat paganoen xorokeria batzuetarat erortzen edo lerratzen bazen oraino, berehala urrikitzen zitzaion, eta gero-ta gehiago misionestaren erakaspenera zagon. Guzien buruan bathaiok etzuela azkartuko baizik, Aita Combesek eguna hautatu zuen eta joan nintzen ni ere, Josep eta Jean lagun harturik. Bathaioko bezperan heldu ginen Koxamerat. Aspaldi bazakien Hemurrek bathaiatu baino lehen bere «domong» edo jainko faltso gerizatzaileak han-harat igorri beharko zituela: Aitak aski errana zion.

Harriz edo zurez eginak dire «domong» horiek. Molde guzietakoak badire. Ez da hemen gaindi etxerik jainko gerizatzaile horietarik ez duenik: batzu irrisa uztaren gerizatzeke dituzte, bertzeak sal-erospenak ongi eginarazteko, zenbeit osagarriaren atxikitzeke, gaineratekoak nork daki zertako. Gehien-gehienik atxikitzen dioten jainko gerizatzailea irrisesarena

dute. Irrisa egiten dutenean, irrisa handitzen ari denean, irrisa ondu denean, zer-nahi eskaini behar diote gerizatzaile horri, edo xerri, edo ahuntz edo basa-idi. Hola eskaini dutenaren odolean jainko hori ongi mainhatu behar da. Eta bertze holako mila xorokeria... aiphatzea ere merezi ez dutenak. Zaku berezi batean atxikitzen dituzte hemengo salbaiek delako jainkoak.

Koxamerat heldu gineneke, Hemur ikusi ginuen zaku bat eskuan. Bere jainkoak zituen hartan eta Aitari zeramazkion. Aphezetxerak orduko, puska tzar batzu bezala oro lurrean hedatu zituen. Hain xuxen salbaia zenbeit baziren han: ikaragarritzko izialdura batek hartu zituen. Nihork ahorik etzuen idekitzen gehiago. Josep hurbildu zen, lurretik bi jainko hartu zituen eta koskaka porroskatu, trufa baino musika handiago egiteko hitz hauk erranez: «Oi, zoin indar guti duten jainko hauk! Eia bertze horiek gehixago baduten?» Eta martilu batekin mila eta mila pusketan ezarri zituen: «Aita, su harririk batere ez baitut gehiago, uste duzu puska horietarik bat har dezakedala?» — «Segurki hartzen ahal baituk, Josep!» Hango salbaien begikaldi harrituak ikusi bazintuzte?

Biharamuneko phesta ederra! Egun ederragorik ez du ikusi Hemurrek. Ez eta guk. Haren begitarteko atsegina bathaioko denbora guzian! Josep eman ginion hari ere izena. Bathaiatu orduko, bere sinhestaren orori ongi baino hobeki ezagutarazteko, lasterka berak ekarri jainko heyen phorrosketarat joan zen eta oro bildurik besainka errekek behe-ra igorri zituen. Lan horren egiten gogotik lagunduko zuen Josep ttipiak ere; etzuen utzi, ezen berea bazuen buruan. Han harat igorri-eta, ondotik oihera egiten zioten bere jainkoeri: «Zoazte! Zoazte! Eta hitz dautzuet sekulako agur erraten ahal diozuela orai nere xerri, ardi, oilo eta gainera-koeri! Ez duzue hemendik goiti hainitz milikatuko!»

Hemurren arreba bera harritua zagon urruntxagotik: lotsaren lotsaz nigar ere egin zuen... ezen Jainkoaren deia etzuen oraino entzuna! Geroxago ethorri zitzaion haatik eta anaiak bezalako girixtino on eta kar-tsu bat egin du...

HAMABORTZGARREN KAPITULUA

Aita Do Rohaien

Luk nere zerbitzariaren heriotzea

Aita Verdier gurekin

Nere Jaun Cuenotekin urthe bat egon-eta apheztu zen Do: Rohaierat igorri zuen jaun aphezpikuak, 1853garren urthearen erditsutan bezala. Nahiz herri hortako jendea etzen arras Tobaukoa bezen tzar eta ohoina, etzuen hain fama ona ere. Rohaieko jende guzia nunbeitik ethorria zen, orotan zorrak eginik, joka arizanik... edo bertze holako zerbeiten gatik. Laster oharturik lan on guti eginen zuela holako lurrean, Aita Dok bere buruan iragan zuen herrixka berri bat egin behar zuela eta bizpahirur etxe bere langileeri eginarazi ziozkaten Rohaieko inguruetan nunbeit. Uretik edo zubitik irrisaren biltzeko bai-eta kanpo lanen egiteko, zenbeit esklabo merkatu batean erosi zituen berehala eta jozak eta emak lothu lanari. Artean errateko, esklabo horiek bathaiatuko ditu lehenik. Ez da hori baino molde hoberik herri eta herrixka girixtinoen hemen gandi sor-arazteko. Bada bertze misionestik ere frogatu duenik. Laosetik hunat esklabo merkatu handiak egiten dire. Ahal dugunean esklabo horietarik zenbeit erosten dugu eta laborantzari lotarazten. Oihanak errotik atheratu ondoan, landak egiten dituzte berentzat. Bathaiatu ditugularik, horra herri girixtino bat gure-gurea!

Bertze esklabo batzu badire, oraino gehiago bilhatzen ditugunak eta arras sos eskasa behar dugu horien ez erosteko: umaxurtx eta haur utziak. Erosi-eta, handitu arte geronek laguntzen ditugu, ezkontzaraino.

Aita Dok egin etxeek laster ukhan zuten galdetzaila eta beraz herrixka berri bat sortu zen Rohaieko alde-aldean. Ondikotz, inguruan etzuen lur ibilirik, ez-eta ibil errexik, eta lan handiangoeri lotzeko, sosa eskas! Etxetik urrun hasi zen beraz lanean Aita Do. Bainan langileeri bidea luzeegi zitzaioten goiz-arrats guziez egiteko. Zer egin beraz? Oihanaren erdian etxola batzuetan egiten zuten lo orok, lantegitik hurbil, larunbat arratsaldea ethorri arte, orduan etxerat itzultzeko eta igande eguna Aita Dorekin iragaiteko. Oihan hartan arras lur onak zirela aditurik, zenbeit Salbaia urrundik ethorri zitzaizkon Aita Dori, toki galdez, eta Aita Dok gogotik onhartu zioten galdea. Eta horra nola sortu zen Dakham derizan herria. Herri hortan egungo egunean berrehun girixtinoz goiti badugu, 1865garren urthean pikotak ereman zauzkun hiruetan hogoi gatik. Aita

Do etzen behinere lokhartzen eta bide bat eginarazi zioten bere langileeri Koxametik Dakhamerat, eta orai hura da bi herrietako erretor.

Bainan ez gaiten urrunegi joan... eta itzul gaiten Kontrangetar. Nere Josep maiteak etzautan atseginek baizik emaiten, bainan debruak etzuen nik bezala maitatzeko arrazoinik. Frogatu dauku.

Behin baino gehiagotan erran dautzuet Lam Josepen aitak jendeki handia bazuela eta berrogoi bizitzalez goiti bazela haren etxean. Hautan, frango muthil eta neska Josepen eite handirik etzutenak! Ahoan bilorik gabe, beren bortz egiak erraten ziozkaten Josepek. Begitan hartu zuten beraz, eta, oro hitzarturik, trufaz hasi zitzaioten. Othoitzean hasten zene-ko, etzen heyen irrien parerik! Halere etzen lotsatzen haurra, eta herritar-rrak beren jainko gerizatzailleekin delako xorokerietan ikusten zituelarik, asto xuriarenak eta beltzarenak erraten ziozkaten... bainan handiangoak bertzeek! Amor behinere emanarazi gabe haatik! Lam, ixil-ixila, zoko batetik beharriak luzaturik egoten zitzaioten holakoetan. Hain maite zuen bere Josep eta batere etzizaion itsusi aphez bat bezen ederki mintzatzen aditzea! Bertzalde etxean nihork ez baitzion Josepek bezen ongi obeditzten, bertzelakatze hori gure gain ematen zuen eta gogotik uzten zaukun etxerat. Egun batez oharturik sobera eta sobera trufa egiten ziotela bere etxean haur gaixoari, aitari galdetu nion alderat utz zezan apheztxean. Lorietan baietz ihardetsi zautan Lamek, eta geroztik Josepek urthe bat iragan du gutartean.

Adin hortan lagunak nahi dire eta laster Kontrangetar gazte andana bat etxerat bildu zaukun Josepek. Egia erran, hori neronek galdetu nion. Behin baino gehiagotan othoitz eginarazten nion lagun horien xedetarat. Holako haur baten othoitzak zer indarra ez du! Beraz Josepen lagunak hastean aski lotsatzen bazituen nere bizar handiak, laster hartu ninduten eta maitatu, eta hasi nitzaioten Jainkoaz mintzatzen. Othoitzak irakutsi giniozkaten lehenik: gero, katixima. Josepek laguntzen ninduen ederki. Zenbeit ilhabeteren buruko sinhestea bazuten. Erran ditake Josep zutela ordutik bere nausi bakhar eta gidaria: adin berekoak izanagatik, oro hari zagozkion orotan. Halere haur horietan hirur baziren, den gutieneko dudarik gabe, bertze guziek baino gei hobea zutenak. Frogatu zautedan laster. Behin fama hedatu zen Kontrangetar, herri huni hauzo-herri batek gerla egin gogo ziola. Holakoak aintzinetik jakiten direnean, emazte eta haurrak geriza zenbeitetan gordetzen dire, etsaiak ibili behar duen bide-tarik urrun. Gerlako eguna ethorri zelarik, gizon guziak elgarretaratu ziren eta herritik kanpo joan. Delako hirur haurrak etziren ameri jarraiki, heyekin nunbeit gordetzeko eta apheztxerat ethorri zitzaizkun. Josepek

galdetu zioten zertako etzoazin ihesi. «Ni hemen egotea zuzen duk, erran baititake Aita Dourisbournen haurra naizela. Bainan zuek? Zertan zitazkete etsaiek hemen atxematen bazaituzte?» — «Hi bathaiatua haiz! Hiltzen bahintz, zerurat joan hintake! Gu aldiz? Ez diagu beraz urrundu nahi hemendik, hil behar badugu, hil gaiten bederen Aitak berehala bathaiaturik!» Eta apheztxean egon ziren. Etzen halere etsaia agertu... eta haurrak ez nituen oraino bathaiatu.

Anamita bat banuen etxean: urthe hartan hil zitzaudan: Luk zuen izena eta Cochinchinako hiri-nausiaren ingurutakoa zen. Hogoita bortz urthetako muthil azkar bat, maitagarri bezen langilea. Etzakien neretzat zer egin. Gau gehien gehienez arraintzarat joaiten zen arrain bat edo bertze neri janarazi beharrez. Baditake bizi airetto bat bazuen, minberaskoa ere othe zen, bainan gizagaizoak etzuen bertze itzalik ez erratekorik. Ezagutu ez nion gaitz batek ereman zaukun bi egunik barnean. Lau baizik ez ginen etxean: Josep, Jean, Luk eta ni. Beilatzaila nintzen hil zen gauetan. Lo zauden Josep eta Jean. Beharrez ni kanporaino joan-eta, haurreri oihu egin zioten eriak. Geroxago jakindu nuen zertako. Zer-nahi ikusten zuen, bainan errenkurarik gabe, artetan Jainkoari othoitzean. Memento batez mina eztiturik, lokhartzerat bezala egin zuen. Lehertua nintzen neroni eta loak hartu ninduen. Eta horra nun nere lotik kaskako batzu aditzen ditudan. Atzarri nintzen berehala... eta harritu! Nere eria, harri handi bat eskuan, harekin bere buruari kaskaka ari zen...

—«Dohakabea, zer ari haiz hola?»

—«Aita, ez naiz bekatoros handi bat baizik eta beldur naiz nere bekatuez ez dutan urriki aski: horra zertako ari naizen hola nere buruari jokal!»

Berehala gogoratu zitzaudan harria haurreri galdetu ziotela, nik ez niolakoan emanen. Eta hala zen. Argia gabe hila ginuen. Neronek garbitu nuen burutik zangoetaraino: soineko berri batzu eman niozkan eta hogoita lau orenen buruan ehortzi. Haurrek etzuten ikusi hiltzen.

1854 garren urthean sartuak ginen. Ez ditake asma Binh-Dinheko orduko gobernadorea baino gizon tzar eta errebesagorik, Bere buruzagieri deusik galdetu gabe, girixtinozn kontra hasi zen gerlan. Girixtinoen etxeak behar ziren ere eta heyen lurrak orori partitu. Aphezak, nihundik ahal bazen, preso ereman behar ziren, eta aphezekin atherbea ematen zioten guziak. Hain xuxen hirur etxe bagintuen delako eskualdean: bat Tramgonen, bertzea Ansonen, eta hirugarrena Ben deithu herrixkan, Tramgonetik egun erdi baten bidean.

Nere Jaun Cuenot, Aita Arnoux eta Aita Verdier (hau misionest berria) irrisku handitan ziren beraz. Han berean egonez, etzuten etsaiari eskapatzerik. Aita Verdier gure eskualdetarat igorri zuten beraz berehala, Bao aphezgeia lagun emanik bideko. Behar zen bihotz orduan bideari lotzeko; bainan bihotzak ez dio behinere huts egiten sinhestea hedatu nahi duenari... eta abiatu ziren, jaun aphezpikuaren manua ukhan zuten bezen laster.

Montaubaneko diosesakoa zen Aita Verdier sortzez. Arras gazterik galdetu zuen Pariseko misionesten ikastegian sartzea. Gazteegi zela, etzuten onhartu nahi izan oraino. Lazarixtetan sartu zen beraz, lehenbailehen Jainkoaren deiari ihardesteko. Bainan Lazarixtak ez dire oro salbaitarat joaiten, eta menturaz etzutela hura ere hetarat igorriko, Aita Verdier berriz Pariseko gure ikastegirat helaka hasi zen. Aldi huntan hartu zuten. Nik Cochinchinarateko bidea hartu baino lehentxago ethorri zen Pariserat. Ezagutzen nuen beraz jada eta aise asmatuko duzue zer atsegina ukhan nuen Aita Combeseke erran zautalarik laguntzat emanen zauntala.

Bethi zer berak ez errepikatzeko, ez dautzuet erranen nun eta nola ibili zen Aita Verdier Kontrangerat heltzeko. Bigarren gauetan Benen ziren Aita hori eta Bao. Eguna han iragaiteko xedea zuten. Norbeitek salaturik Beneko etxea egun hartan berean erre beharra zutela etsaiek, berehala ur hegiko sasi handi batzuetan gorde ziren. Tramgorat heldu zirelarik ere sasietan egon ziren egunaz, hango gure etxea jada erreba baitzen! Hirur egun luzez bi bidekarien bideko lagun bakharra, gosea izatu zen. Irrisarik etzuten eta etzitazken mentura norbeiti erosterat. Nekhe, lotsa eta orenen gatik Koxamerat bizirik heldu ziren halere azkenean...

HAMASEIGARREN KAPITULUA

Gure mandatari bat preso.— Hunek handizki laguntzen gaitu Anamiten kontra

Berri tzar horiek ez ginakizkan Aita Combesek eta nik. Beraz, bethi bezala, bi mandatari igorri giniozkan Nere Jaun Cuenoti. Boluko ondoan bi mandatari buruz buru egin zuten Aita Verdier eta Baorekin. Oro erran ziozkaten segurki hauk, bainan berantegi zen gibelat itzultzeko. Kon-gorat heldu zireneko, Dakek behin han gaindi iragaitean zerbeit egin ziotelako estakuruan, hango salbaiek bi mandatariarik bat estekatu zuten, hamarrek gainerat jauzi eginik. Bertze mandatariak ezpata bat baitzuen eskuan, nihor etzitzaion hurbildu... eta lasterka gibelat itzuli zen. Nghia zuen izena. Anamitetan nik ez dut ezagutu holako bihotzekorik. Hogo aldiz bere bizia irriskatu du guretzat eta bizi da oraino... nahiz behin baino gehiagotan presondegiko ogi beltzetik jastatu duen! Kongotar horieri eskapatu eta laster egin zuen Aita Verdier eta Baoren ondotik, bainan etzituen Koxamen baizik atxeman. Dak etsaien eskuetan, irrisku handian ginen oro, ezen sekulan Anamiteri erematen bazioten, baginakien hauk zer-nahi eta zer-nahi eginen ziotela gure berrien erranaraz-teko. Kongotarreri gure gizona lehenbailehen erosi behar ginioten beraz. Berritz ere Bao gaizoa bideari lotharazi ginuen. Lehenik joan zen Boluko adixkide batzueganat: etzituen bildu eta Bahamen ganat igorri zuten. Baham ohoin famatu hura ez duzue ahantzia naski? Bada, horra norengat joan zen Bao. Ondikotz, etzuen berehala atxeman, eta atxeman zuenean berantegi zen. Baham Kongorat joan zelarik Daken erosteko diruarekin, jada Anamiteri saldua zuten eta hauk Bongsoneko suprefetari eremana. Dohakabea! Bongsonen panpatu zuten... eta oro salatu zituen.

Bainan ongia gaizkitik beretik heldu da zenbeitetan. Uste zuen baino gehiago ikastearekin, lotsatu zen suprefeta. Bazakien nun ginen, bainan gu nola atxeman nihor hoin urrun eta hoinbertze adixkideren artean? Eta ez bagintuen atxematen, ez othe zuten hura gaztigatuko bere aintzindariak? Egiaren gordetzeko, orori sinhetsarazi zioten Dak airerat mintzo zela, erhoa zelakotz, eta, ostiko bat gibelaldean emanik, presondegiatik utzi zuen, zoala nahi zuen lekhurat.

Anhartean Bao etxerat itzulia zitzaukun, deus etzuela egiten ahal izan. Dak zer egin othe zen ginauden, orok ikara sartua. Eta futxo ez gin-

tazken Annamerat abia berrien jakiteko! Etsaiek zauzkaten bide guziak! Mandatari bat igorri ginion halere Nere Jaun Cuenoti, bainan itzuli handi bat eginaraziz: oraino, Bao. Bi ilhabeteren buruan, Jainkoak bidean zaindurik, aphezpikutegian sartu zen gure mandatari gaizoa. Etzuen deusik galdu. Bide luze hortako nekhe eta irriskuak onharturik, Jaun aphezpi-kuak berehala eginarazi baitziozkan apheztasuneko lehen urhatsak. Sari ederra segurki! Handik hirur urtheren buruan apheztu zen Bao.

Aspaldi bidean zen aphezgei hori, Kiemek bere eta Cochinchinako berriak nolazpeit helarazi zauzularik eta harek ikasi zaukun nola Dakek oro salatu zituen, bainan ere nola Dakek eman xehetasunek arras lotsatu zuten suprefeta. Halere begiak ongi eta ongi idekitzeko erraten zaukun, harek bortz egin ahalak gure alde eginik ere; «Egun hautarik batez Ansoneko buruzagi bat etxerat ethortzekoa dut. Badakit galdetuko dautala zuetaraino gida dezadan. Ez dezoket erran ezetz. Bainan mila behar-gabeko itzuli oihanean eginaraziko baitiozkat, harritzeko litake ez balu etsitzen horraraino heldu gabe. Horrengatik hutsazue etxea eta zoazte Koxamerat, zer, gerta ere. Harat ez da helduko, ni bizi naizeno».

Delako buruzagia ondoko egun batez Hiemi egiazki ethorri zitzaion etxerat, bainan, hunek oihanez oihan ibilarazirik, lehertua, soldado gehienak sukharrek harturik, lotsatu zen... eta Ansonerat itzuli aintzinean baino astoago.

Aita Combes zen irriskurik handiengan. Ez baitzakien guzien buruan zer gerta zakikeon, Hemur aphez-etxearen zain utzirik eta Koxamarreri bere phuska guziak fidaturik, Kontrangerat ethorri zitzaukun ilhuntez batez. Ilhabete bat iragan zuen gurekin. Bertze ordu batez, zer atsegina izanen zen guretzat hirur misionestak etxe berean kausitzea! Bainan Kiemek igorri elhe on guzien gatik, beldur ginen. Beldur eta lotsa. Oro garhaitu ondoan, gure lanaren bururatzeko bezperan behaztopatzeak jada min egiten zaukun!

Botu bat egin ginuen Andredena Mariari, San Josepi eta San Frantses-Xabierekoari hedoiak barraia ziten. Othoitz frango ere egin ginuen, eta nola ez baita beharra bezalakorik othoitz ongi egiteko, uste dut gure othoitzek indar bazutela! Ahantzia dut segurki zer othoitz egiten ginuen, ahantzia ere botuak zenbat denbora iraun behar zuen: huntaz orhoit naiz bakharririk: Egunean ez ginezakela bakhotxak hirur pipa baino gehiago erre! Eta ez othoi erran deusik ez dela hori edo deus guti dela bederen! Salbaietan dagonak barnean badu pipatzeko errabia eta behar bat. Ez ditake hemen egon pipatu gabe. Dena dela, piparen bethetzeko mementoa heldu zauzularik, nola hasten ginitzaion saka eta saka, saka

oraino eta saka oraino, gehixago iraurazteko! Zenbat aldiz ez dauku Aita Combes-ek erran... zuzen kontra ari ginela!

Ansonoko buruzagi gaixto haren mandatariak geroztik ere abiatu dire guri buruz. Baitezpada nahi gintuzten atxeman. Behin Konjoriko herriraino heldu ziren. Handik Koxamerat egun bat askiko zuten... bidea jakitearekin. Konjoritarrak arras adixkideak baigintuen, nihork etzituen gidatu nahi izan. Zer diren haatik Jainkoaren xedeak! Urthe bat lehenago, baten orde berrogoi gidari atxemanen zituzten han gaindi gure kontra eta galduak gintazken lana hasi gabe. Jainkoak bildotxari ilearen arabera haizea igortzen dio egundainotik, eta guri ere aise jasaiten ahal ginuen gurutzerik baizik ez dauku igorri hastean! Azkartxagotu-eta pisuagoak igorri dauzku. Baina zer frogatzen du horrek? Debrua ez duela beraz nahi duena egiten...

Tramgoko, Ansonoko eta Beneko gure etxeak lurrean ziren: ez ginuen beraz Annamen gehiago egoitzarik. Salbaitarat heltzeko edo salbaitarik Cochinchinarat joaiteko, etzen gehiago egun argiz ibiltzerik. Kiem gaizoak ongi lagundu gaitu orduantxe! Annamitek etzioten hurbilegitik behatzen bere elefantekin zabilzkan karger... beharrik gurezat!

Geroxago, oro antolatu ziren haatik. Ansonen gure mandatariak eza gutzen zituzten segurki... baina zer balio zuen hek preso altxatzea, gu ezin atxemanak baginen oraino? Begiak hesten zituzten beraz aintzindari etsaiek. Etzuten bertze egitekorik...

HAMAZAZPIGARREN KAPITULUA

Girixtino berriak Koxamen Egun gaixtoak

Bathaioko egunean Hemurrek bere jainko faltsoak ukatu zituenean, herritarrek uste izan zuten harenak egin zuela. Oro etziren gehiago mintzo haren heriotzeaz baizik. Baina egunak, asteak eta ilhabetek bazoazin eta Hemurrek behinere baino osasun ederragoa zuen. Gehiago dena, girixtino berriak paganoeri egiten etzioten trufarik etzen beren jainko faltsoekin zabilzkaten ximinokerientzat, eta horrengatik haren irrira zen eskualde guziko ederrena.

Egunetik egunerat harrituago ziren Koxamarrak jainkoek Hemur nola etzuten hilarazten, eta emeki-emeki beren baitan egin zuten zenbeitentek menturaz jainko horiek etzirela hainbertzek uste zuten bezen botheretsu eta azkarrak. Azkenekotz begiak arras ideki zituzten bakhar batzuek. Hemurri jarraiki zitzaizkon lehen bortzen izenak, huna: Jieng, Hemon, Tot, Poi eta Heloi.

Hemurren emaztea zen Jieng. Bada Jieng hau «bo-jaou» zen, erran nahi baita «sorgintsa». Ez da hemen gaindi sorgintsek baino traba handiagorik sinhestearen hedatzaileentzat, ezen salbaiek sinheste gogorra dute sorgintsetan. Alabainan uste dute sorgintsek badakitela bertzeek ez dakiten zernahi. Sorgintsak geroa ezagutzen du; sorgintsak erraten ahal du zenbat denbora biziko den norbeit, nola hilen den. Eta holako zernahi! Norbeit eri dadiela, sorgintsak erranen dio nundik heldu zaion gaitza, zer egin behar duen sendatzeko. Ezen sorgintsa bakhotsak badu bere «grow» edo debrua, eta hunek diozka oro erraten edo gogoratzen.

Ez da sorgintsa horiek egiten ez duten gaizkirik. Hil dadiela norbeit, berehala sorgintsa ganat doazi nork hilarazi duen jakiteko, eta bi begiak hetsirik bere jainko faltsoekin mila xorokeria egin ondoan, durduzatu gabe sorgintsak hilarazlea hautatuko du gustu duen tokian. Behinere ez du haatik aberats eta botheretsuetan hautatuko, baina bai deus egin ez dezoketenetan, ahaidetik ez duten alharguntsa edo neskatxa gaixo batzuetan. Eta nola harek hautatu alharguntsa edo neskatxa azkenean Anamiteri salduko baita, pollitenetarik hartuko du, egin dezan diru. Neskatxa bat goizean jeikiko da irria begitartean eta hobenaren itzalik gabe, arratsean etzaten nunbeitko presondegian, esklabo joaiteko biharan munean. Sorgintsak hala nahi du! Eta ez da hori noizean behin gertatzen

dena bakharrik, bainan egun guzi-guziez! Bertzerik ere egiten dute sor-gintsek, bainan ez detzazket oro erran hemen denbora faltaz.

Aise sinhetsiko duzue orai Jainkoa urrun eta urrun joan zela beraz Hemurren emaztearen bilha eta segurki grazia handia egin ziola sorgintsa dohakabe horri. Arras ukho egin zion, bada, sorgingoari: debrua biho-tzaren erroitik arnegaturik, lephotik dilindan zabilkan sorgin-seinale harrizkoa besainka han-harat igorri zuen. Gehiago dena, salbaieri aithor-tu zioten zabal zabala deusik etzakiela hek baino gehiago eta ederki zakuan sartu zituela bere ximinokeriekin. Maria eman ginion izena bat-haioan eta izen eder horri ohore egiten dio geroztik.

Egun berean bathaiatu ginuen Hemon Hemurren arreba. Egiatzki eta egiatzki erran ditake anaiaaren arreba zela segurki; hura bezen ona, hura bezen zuzena, hura bezen maitagarria. Hura baino eziago haatik. Sorginen sinhestea hezurretan barna sartua zuen, eta Hemurrek bere bat-haioko egunean harrizko jainko gerizatzaille hek guziak urerat igorri zitue-larik, nigar egin zuen goxoki arrebak. Bathaio ondoan misionestek ez dute ukhan adixkide hoberik Hemon baino. Alharguntsa zen, aski gaztea eta, hemengoa izateko, aski polita. Ezkontzer zen bathaiatu aintzintxean. Bertze begi batez ikusten zituen oro, bathaiatu-eta. Madalenak bezala, zerbeit hobeagorik gutiziatu zuen eta botu egin etzela berritz ezkonduko. Anna eman ginion izena bathaioan. Aita Combes arras elhaire baitzuen, huna zer erran zion behin: «Aita ez dakit bertzeak ni bezala diren, bainan girixtinotuz geroztik, nun-nahi izan nadien, Jainkoa bethi gogoan dut eta ez dut zorionik Hura gogoan baizik!» Hamar urthe baino gehiagoz nihork ez diote gure girixtino berrieri etsenplu ederragorik eman eta sainduak bezen heriotze ederra egin zuen gero. Uste dut bathaioko egunean bezen garbi joan dela Jainkoaren aintzinerat.

Seme bat bazuen, Tot. Amarekin batean bathaiatu ginuen. Hamazazpi urthe zituen. Ezkondua da geroztik eta hirur haur baditu. Arras girixtino ona da.

Poi bathaioan Lin deithu ginuen. Hemen aiphatzea merezi du. Nor ez da orhoit gau batez Koxamarrek hilen gintuztela, Hemurrek salbatu ez bagintu? Bada, Poi zen orduan gure etsaien buru. Jainkoak otso hori ere bildostu zuen azkenean eta orai orduko etsaia da gure adixkiderik hobe-rena. Poi bezalako gizonak deusik ez dute erdizka egiten; arras tzarrak dire edo arras onak. Bathaiatu aintzinean jan nahi gintuen Poiek, gero etzen guretzat baizik ari lanean. Bere itzulietan zenbat haur ez du bat-haiatu berak, hiltzerat zoazila ikus-eta! Haren kharra handiago zen orai-no, handiak hiltzeko menean ikusten zituelarik. Behin neronek ikusi dut

hiltzerat zoakion ahaide baten ondoan. Lehen ere hainitz eta hainitz othoitz egina zion. Bainan debaldetan. Dohakabea bathaioan gabe joan behar zela beldurturik apheza bezala mintzatu zitzaion. Bildu zuen azke-nean eta lasterka ethorri zitzautan bilha. Jarraiki nitzaion berehala.

Ondikotz, eriak elhea galdu zuen artean! Poi gaizoaren marraskal! Etxea jendez bethea zen: oihuka hasi zitzaioten orori: «Hori dohakabea! Ez nau sinhetsi, galtzerat zoala erran diotalarik! Orai zertan da? Ifernurat erortzeko eta han erretzeko bezperan! Zuek bederen, holako zorigaitza begien aintzinean ikusi-eta, ez othe nauzue sinhetsiko? Ez othe zaizte egiatzko Jainkoaren ganat itzuliko? Ezen zorigaitz zueri ere begiak hesten badituzue!»

Hain saminki mintzo zen Poi, nun oro lotsatuak baitzauden hari eta eriarri beha. Berebaitaratu zen halere eria eta emeki-emeki sendatu. Bere haurrekin katiximan ibilirik, bathaiatua da geroztik.

Poi (edo Lin), nahi duzuen bezala, gazterik hil zen eta galtze handia izan da guretzat haren heriotzea. Bainan zerukotz ondua zen! Jainkoa izan bedi benedikatua...

Girixtino berrietan bortzgarrenak Heloi zuen izena. Hogoi urthetar-at zoan. Adinarentzat ahul eta mendrekoa zen muthil gazte bat! Maiz eri bazen, ordainez izpiritu eta bihotzeko dohain gehienak bazituen, Aita Combesek, guk baino hobeki ezagutzen zuelakotz, itsutuki maite zuen. Nola etzuen beraz bereziki artatuko holako landarea! Hala egin zuen. Bai-eta landarea ederki plegatu! Girixtino guti ikusten da Heloi bezen laster aintzinatzen. Neronek frogatu dut. Arratseko othoitz gora-gora egiten zuen Heloiek. Behin hurbildu nitzaion, hura batere ohartu gabe. Harritu nintzen muthiko gazteak, othoitz bururatu-eta, Jainkoari erran ziozkan bere bihotzetikako elhe ederrak aditzean: «Oi Jainko Ona, zoin miresgarria zaren zure sainduetan! Ez deus batzuetarik egiten ditutzu oro! Neronek zerbeit balinbadakit, neronek orai zerbeit balio balinbadut, zuk egin nauzula, zuk holakatu nauzula aithortu behar dut! Abere bat bezala biziko nintzena, zuk argitu nauzu, zuk zerutitako argi eta jakita-teaz gaudit, zuk hango atseginaz bethel! Loria eta ohore, Jauna, men-deren mendetan!»

Heloi etzen aski azkarra kanpo-lanetako. Bertzalde haren burhasoek esku-gain puxka bat bazuten. Aita Combesekin egoterat ethorri zen beraz, bathaiatu-eta. Misionesta ederki laguntzen zuen, katixima egiten eta gainerakoetan, bainan erran ditake haren elheek baino ongi gehiago egiten zutela etsenpluek. Zenbeit urthe iraun zuen bere osasun txarraren gatik. Min gaixto batek zer-nahi ikusarazi zion azkenerat. Nik lagundu

nuen azken egunetan. Ez ditake erran zer heriotze ederra egin zuen. Aita Combes ere jada hila baitzen, haren aldean ehortzarazi nuen, holako bi adixkide heriotzeak berak etzituela berexi behar iduriturik.

Urthe hartan eta ondokoan hogoi bat lagun ibili ziren katiximaren ikasten. Gutiz gehienak Poi eta Heloien adixkideak ziren. Bathaiatu gintuen oro, bainan hemen bakotxaren aiphatzeko tokirik ez astirik ez dut, ondikotz!

Erran gabe doa girixtino berri horiek bazutela irri-egile eta trufatzaile. Tzarkeria frango ere egiten zioten segurki paganoek. Egia hau da haatik: Banharrak ez direla bere jitez gaixtakeriari emanak, eta hola ari baziren debruak zabilzkala. Munduan ez da eskualderik bakotxak nahi duena aiseago egin dezakenik, nihork behinere eta behinere deusik erran gabe. Behin edo bertze hango oitura guzien kontra doanari norbeitek menturaz erranen dio ez othe doan errebelatzerat, bainan bertzerik ez. Bakotxak nahi duena egin dezala, nihori kalterik egiten ez dion ber!

Horra zertako, burhasoek eta jendekiak gaixtakeriak egiten ziozkatean, etziren guti harritzen gure girixtino berriak, eta huna zer erraten daukuten: «Zer da hau? Bertze guziak bezala lanean ari kanpoetan, nihori den gutieneko gaizkirik ez egiten, orori begitarte ona egiten, eta trufak ari zauzku? Gaixtakeriak egiten dauzkute? Othoitz berri batzu egiten baditugu, lehengo ximinokeria zozoak utzi baditugu, nork zer behar du?»

Gure girixtinoak zinez kexatu ziren azkenean eta, oro utzirik, herri berri baten egiterat joanen zirela norapeit gogoan iragan zuten, bakea ez bazioten uzten!

Aita Combesi bere baimena galdetu zioten haatik. Irri egin zer zioten Aitak: «Dohakabe horiek hemen bakharrrik utzi nahi dituzte? Horien ondotik nabila, ni; ez othoi ahantz! Guzien buruan ezin jasanik egin othe dautzue oraino? Hobe da beraz hemen berean egon zaitezten, zuen bihotz onak orori zabalduz. Emeki emeki gogorrenak ukhituko dituzte hola eta nere ganat ekharriko. Eta aldiz hemendik urrunduz zer ongi egiten dautzue? Nork bilduko daukit? Gal litazke eta Jainkoaren arthaldea sekulan ez litake emenda...»

Etzuten segurki aise sinhetsi Aita Combes: geroztik ere kopeta zimurto zioten frangotan: azkenean erori ziren haatik haren erranerat eta urruntzea burutik utzi. Dolutu othe zaiote geroztik? Ez, ezen bethi emendatuz joan dire girixtinoak. Orduko trufatzailetarik frango bada bathaiaturik egungo egunean.

HEMEZORTZIGARREN KAPITULUA

Zenbeit girixtino berri Kontrangen

Oraino egun gaixtoak

1854garren urthean Josepen lagun ttipiak noiz-nahi etxean nituen. Erran gabe doa katixima irakusten ari nitzaiotela arte guzietan. Ikusirik askitsu bazakitela eta deusek etzituela gehiago lotsatzen, lau bathaiatu nituen egun batez. Hola sei girixtino banituen Kontrangen. Koxameko girixtinoak «N.D. de la Delivrance» zuten gerizatzaile: Kontrangekoeri «Ama Bekaturik Gabekoa» hautatu nituen.

Urthearen ondarrerat herri guzia lekuz aldaratu zen. Hango jendea ez bada arras buhamiak bezala harat eta hunat ibilki denetarik, ez da ere bethi toki berean egoten. Noizetik noizerat tokiz aldaratzea maite du, estakuru gutiz. Etxe bat erre dadiela herri batean, maizko ager dadiela eritasuna, etsaiek herriko norbeit preso ereman dezatela, herritarrak lotsatuko dire eta hango jainkoak ez dituztela gehiago alde, bertze norapeit joko dute berehala. Sorgintsak hitz bat erratea aski du holakoetan. Toki berria ere harek hautatzen du, bere jainkoekin mila ximinokeria ibili ondoan. Sorgintsa ez litake sorgintsa ez baliote orori hitzematen toki berrian bizi ona ukhanen dutela eta luze biziko! Eta horregatik toki berri hortarik ere laster aldaratu behar bada, nihor ez da menturatuko sorgintsari erraterat gezurti bat baizik ez dela!

Kontrangetarrak hirur aneurki edo kilometra urrunago joan ziren. Rongaotik hurbiltxago ziren hola. Etxolak egin arte lo kanpoan egiten zuten. Nola ez bainuen hirur langile baizik eskuko, ez nintaken ni has lanean. Salbaiekin hitzartu nintzen beraz, behin Kontrangeko etxean egonen nintzela, orok beren etxolak egin arte: orduan lagunduko nindutela. Ilhabethe bat egon nintzen beraz bakharrrik Kontrangen. Igandetan Joseph ehortzen zitzautean haatik, meza sainduko. Eta hitz dautzuet bazuela merezimendu, ezen hemen gandi haurrik ez da oihanetan bakharrrik aise menturatzen. Hain lotsakorrak dire!

Igande batez huts egin zautan. Aita arras eri, etzezaken bakharrrik utz etxea. Anaia zaharrenak lagundu zuen aitaren arhatzen. Ngam oraino paganoa zen. Ez ditake asma zoin maite zuten elgar bi anaiek, Ngui bathaiatuz geroztik bereziki. Bethi kalapita zuten halere etxean, Josepek Ngam bildu nahi egiazko sinhestearen urhatsetarat Ngamkek Josep lehengoetarat itzularazi behar! Bigek aita sendatzea nahi zuten haatik.

Josep othoitzean ari zen goizetik arratserat, Ngam bere jainko faltsoen ximinokerietan. Botu bat ere egin zuen hunek: aita sendatzen bazitzaion, jainko horieri eskainiko ziotela basa-idi, ahuntz edo urde bat! Ez ditake jainkoeri eskaintza handiagorik egin.

Josepek aldiz Jainkoari hitzeman zion astean hirur barur eginen zituela eta meza saildua entzunen, barur eginen zuen hirur egunetan.

Lam etzoan hobekitzu halere. Josep ethorri zitzauban beraz bilha, nik aita aise bilduko nuela eta bathaiatuko. Joan nintzen. Bulharrak zituen hartuak Lamek. Berehala odolaleak eman niozkan eta mina arindu. Sendo zen zenbeit egunen buruko. Sendatzen hasi orduko hitzeman zautan katixima ikasiko zuela... eta hitza atxiki zuen.

Ngam ez ginuen aise bildu. Debruak etzuen nihundik nahi gizon gazte suhar hori konberti zadin. Josepek bartz egin-ahalak egiten zituen segurki, bainan Ngamek etzion amor eman nahi: «Zer erranen ditek orok? Hi nausitu hitzautala?» — «Ez nuk ni nausituko, bainan Jainkoa».

Azkenean erori zen Ngam: «Bai, girixtinotuko nauk, anaia maitea. Aspaldi sinhesten hindutan, bainan ez nikan amor ematen ahal! Egun eta egun berean joanen nauk Aita Dourisbouren ganat, argi nezan!»

Ethorri zitzauban eta bathaiatu nuen... eta geroxago ikusiko duzue zer girixtino ona egin duen segurki. Bathaioko egunean huna zer aithortu zaukun: «Eri ginuelarik aita, debruari agintza batzu egin niozkan, bainan badakit Josepen othoitzek sendatu zutela aita eta ez nere agintzek! Ez ditut beraz atxiki ez atxikiko, nahi duenak nahi duena erranik ere: Jainkoak lagunduko nau hemendik goiti!» Aita-semeak egun berean bathaiatu nituen: Aita Combese ber-berak egin zuen Lamén aitatxigoa.

Urthe berean bertze hamar bat gazte bathaiatu nituen oraino. Handituz zoakidan arthaldea: debrua kexatu zen. Eta amarru guziak baditu! Koxameko girixtino berrieri trufak eginarazten baziozkaten, guziz Kontrangen lotsarazterat lehiatu zen, elhe zoroenak hedatuz: goiz edo berant girixtino berriak gure esklabo izanen zirela; girixtinoen arimak Jainkoari saltzen gintuela tratu hortarik behar ginuen dirua atheratzeko; girixtinoak etzirela haizu ezkontzerat. Ezin ezkont? Katixima ikasten zabiltzanetarik batek berehala ukho egin zaukun hortako eta ez dut bospasei urtheren buruan baizik berritz bildu. Ezin sinhestia da zorokeria horiek eta holatsuko bertze batzuek zer traba egin dioten sinhestearen hedatzen ibili den misionest gaixoari!

Zenbeit ilhabete lehentxago, jakin ere gabe sekulako irriskuan izatuak ginen. Huna nola jakindu nuen. Rongaotar bat Kontrangerat ethorri zen beraz egun batez. Harat eta hunat ibili ondoan, nere etxean sartu zen

azkenekotz. Ongi-ethorri hoberena eginik eta etxeko-irrisa janarazirik, hemen ohi den bezala, arno xorta bat eman nion edaterat. Lamek horiek oro ikusiak zituen bere etxetik. Arratsean berean ikusterat ethorri zitzauban: «Zer begitarte ona egin diozun Rongaotarrari?» — «Hala egiten dut orori». — «Merezi othe zuen? Duela zenbeit denbora badakizu zer erran dautan xori horrek? Eia nahi dutan zure etxearen arroatzen lagundu... zu lehenik hil-eta? Asto xuriarenak eta beltxarenak erran niozkan eta buru muinetan barna sartu urrikari nuela lan horri lothuko zena! Horra nor zinuen etxean!» Biharamunean argiko berritz etxean nuen Lam: «Atzo soberaxko mintzatu nintzen, Aita! Irriskua joana denaz geroz, nihori etzozula deus badakizulakorik irakusterat eman. Neretzat samur litazke Rongaotar guziak, eta zuk etzinezake deus irabaz!»

Bai, irriskua joana zen, debruak baino indar gehiago baitu Jainkoak! Egun gaixtoen ikusterat ginoazin haatik Kontrangen. Min egiten daut orhoitzak berak. Bainan Jainkoak bethi badaki zer ari den...

Ordu arte Koxamen eta Kontrangen bardintsu zoazin oro. Ez han eta ez hemen etzen oraino hainitz girixtino. Zirenak haatik, hoberen-hoberenetarik. Paganoek berek etzaukuten gehiago hain begi tzarrez behatzen eta iduri zuen laster uzta eder bat bilduko ginuela. Jainkoak etzuen hala nahi: Koxamek oraino aintzinat egin bazuen, Kontrang hein ber-berean egon zen. Huna zertako. Haste hetan Koxamen etzen hil ez girixtinorik ez katiximan zabiltzanetarik: gehiago dena, Koxamen uzta ederrak izan zituzten eta aintzineko gosetearen ondotik asean eta bethean bizitzekoa selauruetan sartu zuten. Salbaintzat froga zen Jainkoak gain-gainetik laguntzen zituela. Eta Kontrangen? Han aldiz hirur urtherik barnean zortzi girixtino gazte hilik, oro harritu eta lotsatu ziren! Lotsatzeko heriotzeak izatu ziren egiazki! Beha. Neskatxa bat, sudurretik odol-hustu zen ohart gabeen: bertze bat suge tzar baten ausikitik pozoinatu: lau mut-hiko ezin-erranezko gaitz batek jo: Josepen ahaide bat betbetako hertzetako min batek ereman: eta azkenik Josep gaixoa buru-muinetako gaitzak erhautsi! Eta denbora hortan herriko pagano gazte guzietan bat bakharra ez eritu!

Nere zortzi girixtinoak sentimendu ederrenetan hil ziren eta uste guziak baditut zeruaren erdi-erdian direla. Bainan debrua etzagon lo, eta hainitz pagano dohakabeeri badakizue zer sartu zioten buruan? Bathaiok hilarazi zituela nere zortzi gazteak... bertze guziak hilaraziko zituen bezala!

Aise asmatzen ditutue ondorioak... Katiximaren ikasten abiatuak nituen guziak gelditu zitzauzkitan bat bertzearen ondotik! Bati ederki gusta zitzaion haatik bere lana! Sinhestea bazuen jada eta laster bathaia-

tzekoa zen. Lotsaturik, urrundu zitzautan. Behin bidean atxemanik, bi begien artean galdetu nion zer zituen josteta horiek. «Aita, lotsa naiz kaximarat ibiltzeko, jendek erraten dutenaren gatik! Geroxago menturaz, oro ixiltzen direlarik eta zure ikasleak emendatzen, berritz itzuliko nitzaitzu...» — «...Geroxago! Geroxago!...» Eta badakik geroxago biziko haizzen?» Zortzi egun gabe betbetan hila zen! Dohakabea...

Zer bihotzminak urthe hartan! Etxe ederra bururatuxe orduko lurreen! Debrua egundaino bezen nausi orotan! Eta bihotzmina gehiago emendatzen zautan horiek oro nere bekatuen gatik zirela! Koxamen uzta gero-ta ederrago, Kontrangen uztarik batere! Hango apheza Jainkoak laguntzen, saindu bat zelakotz! Hemengoari begiak itzultzen aldiz, bere bekatuen gatik! Egundainoko Cain eta Abelen istorioa! Nik ere othoitz egin banu kartsuki mendiaren gainean Jainkoak ez othe zituen nere girixtino gaixoak Koxamekoak bezen ongi zainduko? Oi, Jainko on eta maitea, urrikal zakizkit! Eta etzazu, nere ezdeustasunaren gatik, Jesu-Krixto berak erosi duen arthaldea galtzerat utz!...

HEMERETZIGARREN KAPITULUA

Josepen eritasuna eta heriotzea

Xehetasun batzu zor dauzkitzuet Josep on eta maite haren heriotzeaz. Egia erraten dautzuet: Josep izan ez banu, ez dakit nola jasanen nituen hainbertze eta hainbertze bihotzmin! Oren ilhun eta gaixtoetan harek azkartu nau segurki hameka aldiz!» Jainko Ona, hunek bederen maite zaitu egiazki, eta ni nitzazio lehenik mintzatu Zutaz, nik erran diot lehenik zoin Ona zaren!» Behin uste izan nuen xarranpinak edo bertze holako gaitz batek ereman behar zautala. Bere aitaren etxean zagon oraino eta hango kalapitarekin etzuen onik. Bizkarrean harturik, nere etxerat ekharri nuen eta neronek arthatu. Eri eztiagorik ez dut nere denboran ikusi: min guziak Jainkoari eskaintzen ziozkan. Sendatu zen denboraren buruan, bainan begi bat galdurik, eta berritz itzuli zen bere etxerat. Irrisa horitzen hasten den sasointsua zen. Landan iragaiten dituzte orduko gauak salbaiek, basurde, orkatz eta gaineratekoen zain. Lamek Josep igorri zuen bere landarat. Aste guzia han iragaiten zuen haurrak, bainan larunbatetan, uzta Jainkoaren gomendio utzirik, bethi herrirat itzuliko zen, gaua jautsi orduko, igandea ez huts egiteko. Igande batez meztatik lekora landarat itzuli zen Josep, xuxen xuxena. Aitak hala manatua zion. Igande arratsalde hartan nik ere egiteko zerbeit banuen oihanean. Lametan landan gaindi joan nintzen. Josep ur hegian ikusirik, ixil-ixila hurbildu nitzaiou.

—«Errak, Josep? Hola urruntzen dituk xoriak irrisatik?»

Burua altxatu zuen eta nigar batzu ikusi niozkan begietan: «Zer duk nigar egiteko, haurra?» —«Aita, ez dakit atseginez ala zertaz ari naizen nigarrez: barne guzia zorion handi batez bethea dut bethi! Nere othoitzten artetik, gogoan nabilkan goizean nere bihotzerat jautsi dela Jainkoa. Hura hain ona, ni bezalako dohakabe baten ganat ethortzeak eginarazten daut nigar! Eta ez dakit nigar horiek jauzi zauzkidan Jainkoa hoin ona delakotz ala ni hoin gaixtoa naizelakotz! Zuk erradazu hori, Aita? Nik baino gehiagoko, milaka gehiagoko badakizu holako zeretan!»

Asmatzen ahal duzue zer atsegin gozoa eman zautedan holako elheek! Ihardetsi nion berehala: «Haurra, bethi maitazak ongi Jainkoa, eta hire bihotza atxikak askigarbi egun guziez Mahain Saindurat hurbiltzeko, eta orduan Jesusek berak irakutsiko daik hire nigarrak zerutikakoak direla. Zerutikakoak... beraz atseginezkoak, nahiz oraino hire bekatuen

gatik eginen ditukan? Munduko atseginek behinere ez ditek holakorik eginarazten. Egizak neretzat ere othoitz artetan, Josep!...» — «Egun guziet egiten dut: etzaitut ahanzten ahal Aita! Ez othe dautazu zuk eman bihotzeko zorion guzia? Duela zenbeit egun ibilia dut doidoia gogoan zer eginen nuken Frantziatik ez balizautzu deus gehiago heldu...» — «Zer eginen huke?» — «Zer eginen nuken? Ori, bigen lana. Bigentzat aski handi litaken landa bat neronek erabiliko nuke!» Arratsalde hura laster joan zitzautan segurki holako elheetan. Arratseko othoitz erratean, oraino eta oraino nere haur gaixoa heldu zitzautan gogorat. Bai egiarki Jainkoa ona da, eta misionestari minarekin batean badaki ezititzekoaren nasaiki igortzen!

Josepen xarranpinatik sendatzeak atsegin handia egina zautan. Ondikotz, etzautan irauan atseginak: haurra bi egunik barnean hil zitzautan handik laster. Etxeko teilatuaren erreberitzen buru-has arizanik iguzki kolpe batek atxeman zuen. Sakramendu guziak hartu zituen, baina ez dakit ezagutzarik bazuen. Beharrik bizpahirur egun lehenago Mahain Saindurat hurbil, dua baitzen kartsutasun handienarekin! Nere besoetan hil zen, bathaioko egunean emana nion gurutzefika pollit bat eskuan eta hari musuka. Norbeitik memento batez hari gurutzefika horren kentzerat bezala eginik, oraino gehiago tinkatu zuen Josepek eta oihi bat egin. Ezagutza zerbeit bazukeen beraz oraino.

Aithortuko othe dautzuet haur gaixoak bethikotz begiak hetsi zituelarik, nigarrez hasi nintzela goxoki? Hasi eta luzez arizan! Nere haurra zen, alabainan. Eta nolako haurra! Minaren minarekin, hilari oihuka ari nitzaien: «Josep gaixo-gaixoa, zorionaren bilha joan haiz Jainkoaren alde- rat, hi, eta ni hemen nauk oraino bihotzmin eta nigarren erdian! Dudarik gabe, ez nauk aski garbi zerurat airatzeko hi bezala! Oi, ez nezakala ahantz zeru eder hortan? Eskergabetasuna ez duk haizu zeruan! Baina bazakiat hi ez haiz eskergabe izanen: jada lurrean ez hintzen hala!»

Neronek garbitu nuen gorputza: soineko hoberenak eman niozkan eta azken musu bat kopetan pausatu. Neri beha zauden oro, begiak zabalik. Bati aditu niozkan Juduaren elheak: «Beha zoin maite zuen!» Hainitz nigar egin zuen Lamek ere, baina anaiak ukhen zuen halare bihotzminik handiena. Badakizue bi anaiak zoin atxikiak ziren elgarri! Ngam girixtinotuz geroztik erran ditake atxikimendu horrek etzuela mugarik.

Hemengo salbaietan ohikuntza hau bada: etxeko norbeit hiltzen delarik, orok behar dute beren burua ederki zafratu. Gazteek guziz ez dute neurririk hasten direlarik: beren buruari kanibet ukaldika ariko dire, pilar bati buruarekin kaskaka, hilari beren atxikimendua frogatzeko. Oro

beldur ziren Josepen anaiak bere burua phorroka zezan. Hau zeren beldur ziren oharturik, hilaren aintzinean oihuka hasi zitzaieten: «Ez dituzue ongi ezagutzen girixtinoak. Nik ez dut uste duzuen xederik. Gizonek hil balautet anaiak, ezpata hartuko nuen hobendunaren jotzeko, baina Jainko Onak hartu daut. Berea zuen! Bertzalde hil da Josep, baina ez dut arras galdu, berriz ikusiko dut egun batez. Horra zertako ez dutan, pagano nintzelarik bezala, bururik galduko!»

Kutxa eder batean sarturik, biharamunean ehortzi ginuen Josep. Ez nintzen kantuz joan elizarat, baina nigarrez. Huna hobiaren gainean ederki lanharazi nituen hitzak:

Hic jacet Joseph Ngui,
Primitiæ Ecclesiæ Sedanæ...
Non sumus sicut cæteri qui spem non habent:
Pie Jesu, dona ei requiem...

Hemen ehortzia da Josep Ngui,
Sedangeko elizadiko lehen girixtinoa
Bainan gu ez gare esperantzarik ez dutenak bezala:
Jesus ezitia, emozu bethiereko bakea...

Geroztik Kontrangetarrek beren herria tokiz aldaratu dute berriz, eta orai Josepen hobia etxetarik urrun da. Basa-abereak belhar jaten ari zaizko noiz-nahi gainean: xoriak kantuz ari dire aldeko zuhaitzetan. Nere Josep maitea baxharrik da. Baxharrik, hilak phiztu arte...

HOGOIGARREN KAPITULUA

André Ngam.— Debruak egiten diozkan tzarkeriak

Josep hil-eta laster, André Ngam goiz batez ethorri zitzautean etxerat. Xoria bezen alegera zen. Galdetu nion zertako.—«Gau huntan Josep ikusi baitut!» — «Zer derasak, haurra?» — «Egia baizik, ez, Aita! Josep zeruan zen. Oi, zoin ederra den orai! Urrundik oihera egin dautanean, nahiko nuen haren ganat joan, bainan ez nintaken aira. Orduan hura jautsi da nere ganat eta badakizu zer fidatu dautan? Ez dela zeruko zorionaren parerik, eta nik ere egin-ahalak egin behar ditudala han sartzeko egun batez. Horiek erran-eta berritz goiti abiatu denean, oraino nahiko nuen atxiki: debaldetan, ezen berehala oihera egin daut uzteko, uzteko, lurreko histura berritz loth litzaiokela, bertzenaz. Hitzeman daut haatik ethorriko dela oraino. Orduan atzarri naiz eta nere atsegina ezin gehiago neretzat atxikiz ethorri nitzaitzu hoin goizik!» Eta amets eder horrek geroztik etzion Andréri Josep ahanterat uzten: bainan ilhutzeko orde, alegrantziaz bethetzen ziozkan bihotza eta begitarrea.

Guzien gatik etzen hori amets bat baizik: Jainkoak igorria segurki, bainan amets bat halere. Beheraxago erranen dautzuet haatik bertze zerbeit Andréri gertatua eta batere ametsa ez dena. Hori baino lehen, hitz bat debruak noiz-nahi salbaieri egiten diozkatzen tzarkeria batzuek.

Europar ez da maiz ikusten norbeit debruak hartua eta nihork ez du aise sinhesten debrua gorphutz batez jabetu dela. Eta ez naiz bakharrik mintzo gizon buru gaixto batzuek, argia bera ikusi nahi ez duten batzuek. Holakoek beren urguiluan oro ukatzen dituzte. Oro, Liburu Sainduetako erakaspenak barne! Hori etzaut batere harrigarri. Harrigarri dena hau da: girixtino onetan ere badirela sobera dudatzen dutenak! Bixtan da elizak zerbeit finkatu arte, har edo utz dezakegula zerbeit, bekaturik gabe. Ez da haatik aiererat hartu edo utzi behar, Elizak baditu othoitz berezi batzuek debruaren gorphutzetarik athera-arazteko. Froga da hori, debruak jabe ditakeela beraz gorphutzez: zorokeria da ukatzea. Ukatzen dutenek uste othe dute Eliza baino jakintsun eta zuhurrago-direla?

Bainan aithortuko othe dautzuet? Gutu edo aski neroni hautarik izana naiz, eta Salbaietarat ethorri nintzelarik, norbeit erraten zautanean nunbeit itzal bat ikusi zuela edo oihera itsusi bat aditu, irri egiten nion. Laster oharitu nintzen nere sinheste-eskasak behar gabe harritzen zituela salbaia eta nitarik urruntzen. Orduki, irri egiteko orde, ahal nuen beza-

la argitzerat lehiatzen nintzen, eta bat edo bertze ethortzen zautanean arima herratu edo bertze holako ixtorio zerbeitekin, zerua, ifernua eta purgatorioa, zer diren erraten nion lehen-lehenik. — «Arima zerurat, ifernurat edo purgatoriorat baizik ez ditakeenaz geroz joan, ez ditake han baizik kausi, eta beraz zuk erraten dautazuna egia bada, debrua dabil hor!» Hola, emeki-emeki, kasko barnean zituztenak xuxentzen ari niozkatzen, behinere arras kontra egin gabe. Ez othe zautan hori manatzen zuhurtziak berak?

Nere baitan ametsak eta amets hutsak zituztela nindagon haatik oraino. Geraxago, hainbertzek eta hainbertzek bethi gauza berak errepikatzearekin, duda bat ethorri zitzautean... eta azkenean sinhetsi dut nik ere, hein batean. Argia ez ditake uka, alabainan. Nahi duenak nahi duena erran dezala, bainan orai zinez eta zinez hau bederen sinhesten dut: debrua salbaieri ondokik dabilala frangotan. Bixtan da buruan gaixoeri sartu nahi lioketela, hil-eta gure arima lurrean gelditzen dela, zeruko zoriona eta ifernuko zorigaitza ezagut ez detzaten...

Gutuz gehienetan, norbeit hiltzerat doalarik edo hil-eta laster ariko da debrua lanean. Etxe ondoan edo hobituk hurbil zernahi harrabots latzgarri aditzen da lehenik; gero, elhe batzuek. Itzal batzuek ere agertzen dire artetan. Itzal horiek hilaren trakatsukoak dire, eta hura bezala-bezala mintzo. Oraino hilik ez den etxe baten ondoan ikusten edo aditzen badire horiek, froga da etxe hartarik laster norbeit hilen dela... eta hala gertatzen da bethi! Alabainan debruak ez othe dezake ikusi eta ezagut norbeit gordea deraukan gaitza, eta mirikuak bezen ongi finka heriotzea ekharri behar duela nahi-ta ez gaitz horrek? Funtsean, segurki eta segurki gezurtiak ez diren gizon batzuek holakoak finkatu dauzkitet: ez dezaket gehiago duda. Ez, ez dezaket duda! Gerla egin diote debruak Hemur eta Ngami: gerla, bertze girixtino berri frango eta frangori: gerla, gure zerbitzarietarik zenbeiti... salbaiek erranak beren begi eta beharrez frogatu nahi izan dituztelakotz, sinhetsi nahi etzituztelarik bizkitartean.

Bainan ez othe naiz lerratu eta horietaz soberaxko mintzatu? Dena dela, huna Andréri zer gertatu zitzaion, berak erran dautan bezala.

Josep hil ondoan, irrisa horitzean, Lam bere landan zen egun batez. Egun guzia lanean arizan-eta, ilhutzean André abiatu zen aitaren ganat, gauaz abere gaixtoen zaintzen laguntzeko. Bainan horra nun aita buruzburu egiten duen bidean: «Gauaz ez duzu beraz landan egon gogo, aita? Zurekin egoteagatik heldu nintzen, bada, ni».

«Nahi duenak enginen dik landan lo: Lamik ez ditake berritz han ikusiko!» — «Zertako?» — «Debruak arras izitu bainaik!» «Debruak izitu?»

Uste nuen bihotz gehiagoko aita nuela! Funtsean ez da bi zaintzaleren beharrik gure landan: zu, zoazi etxerat, ni egonen naiz landan... eta ederki lo eginen ifernuko debru guzien gatik. Bihar arte beraz, aita.» Orduan Lam itzuli zen etxerat eta André joan landarat.

Landaren erdian bazen etxola bat, ixtape bat edo biga gora onbor pikatu batzuek airean zeraukatena. Han egiten zuen lo zaintzaleak. Nihorat mugitu gabe, landa guzia begien aintzinean da, eta abere gaixtoak oiuhu batez urrunt ditazke. Erran behar dautzuet hemen gaindi ez dutala ezagutu gizonik André baino gutiago zerbeitek lotsatuko zuenik. Girixtinotuz geroztik bereziki, ez daki izitzea zer den. Etxolan sartu zelarik, iguzkia jada mendi gibelean gordexea zen, ilhuna heldu. Pipa baten erretzeko, suaren phizten hasi zeneko, horra nun harrabots batzu aditzen dituen azpiko aldean: «To, aitak egia erran zaitak! Bainan, debrutto, ago nik su hau phiztu arte eta ikusterat ethorriko nitzatik behere hortaraino! Ago!

Hainbertzenarekin bertze harrabots batzu, norbeit goitika hasten balitz bezala! «Soberaxko jan duk naski, to? Bainan irri aski hola! Har dezagun gurutzefika esku batean, arrosoria bertzean... eta goazen etsaiaren ganat!» Eta orduan jausten da zurubian barna.

Jautsi denean, harrabotsa gibeletik ari zaio: itzultzen da. Bainan harrabotsak ere ingurua egin du, eta lauzpabortz aldiz oraino entzuten du, bethi gibeletik! «Norbeit ikus baneza, makhilkaldi batez kalitzeko, bainan hunek ez du agertu nahi! Othoitz bat egin dezagun beraz, ikusteko. Ikasak beraz, madarikatua, nik ez dutala Jainko Ona baitan baizik fidatu eta finkatu nahi: hiri bathaioko egunean ukho egin daiat bethikotz! Goiti egizak, nahi baduk, hire barne guzia: nik nere othoitz egin gogo diat lehenik, eta lo, gero.» Hortan ixildu ziren goitikoak, eta André lokhartu zen, deusik aditu ez balu bezala, eta lo egin ederki argiraino...

HOGOITABATGARREN KAPITULUA

Igandea nola atxikitzen duten salbaiek

Misionesten indarra

Nik ez dut aski buru ona egiazko liburu baten egiteko, liburu batean oro xehe-xeheki erran behar baitire. Larrienez ere orhoitzea zerbeit bazaut. Huna Josep hil-eta laster neroniri gertatu zitzautan zerbeit. Hortarik ikusiko duzue girixtino berriek nola atxikitzen zaukuten igandea.

Bi girixtino berri ortzirale batez joan ziren, egun baten bidean, norbeiten ikusterat. Biharamunean itzultzeko xedea zuten. Bainan egitekoek uste baino denbora gehiago harturik, larunbat arratsak han berean atxeman zituen. Zer egin? Lanean ziren segurki. «Bihar igandea, eta Aita harasko!» Eta aroa galernatsu batetik, goizalderat baizik ilhargirik ez, bertzetik! Hau lana! Halere igandearen atxikitzea oro baino lehenago dela, bideari lothu ziren zanpa-zanpa. Eurria hasi zitzaioten bidean, ilhuna loditu bidexka tzarrenetan, bainan deusek etzituen lotsatu... eta biharamun goizean, meza hasten, eta kaperan sartzen zitzauzkun, lehertuak, larruraino bustiak! Ez othe da hori ongi! Ongi baino hobeki? Nere girixtinoeri ez nioten gorde hala zela. Bainan ez du balio zerbeit ongi dela erratea, beharrean bertze hainbertze ez egitekotz!

Ondoko larunbat batez Rohaierat joana nintzen beraz, Aita Verdier lagun. Arratseko sartzeko xedea ginuen. Bainan ikaragarritzko euriak hasi zituen eta berehala handitu ziren erreka guziak. Gehiago dena, enbata tzar batek zuhaitzak errotoik atheratu zituen oihanean. Rohaien egonez, biharamunean gure mezak ematen ahalko gintuen segurki, bainan zer erranen zuten Kontrangeko girixtinoek? Hetarik bigek doidoia holako bidetzea egin meza sainduaren entzuteko, misionestak gutiago egin behar othe du entzunarazteko? Artzainak ardiek baino alferrago izan behar othe du? Ni bederen Kontrangerat joanen nintzela egin nuen: «Aita Verdier, zure osasunarekin etzaitezke bideari loth, zu, euriak euriari: zaude beraz hemen, ni joanen naiz. Denbora eder bat arte beraz, eta Jainkoak atxik gaitzala!»

Etxetik atheratu eta ehun urhatsen buruko, eurria bera bezen bustia nintzen. Orduan ez nintzen haatik orai bezen ahul eta lotsakor. Mainak zer ziren ez nakien oraino ez-eta nere buruari amor ematea. Mirikuek erakutsi dautet geroztik zer den hori. Salbaiek ez dakite beren burueri amor ematen, ez dakite arthatzea zer den, eta bizkitartean munduan ez da miririk osagarri gehiago duenik! Erran ditake ni ere salbaikoa nintzela

bederen orduan. Goizeko zortzietarik arratsaldeko hiruak arte eurririk etzen gelditu. Hain xuxen egun hartan, arinago izaiteko, soinean ez nuen athorra bat eta galtza labur batzu baizik! Xoria bezen alegera nindoan halere nere bidean, bainan debruari gaitzitu zitzaion nere alegrantzia eta laster sar-arazi zautan! Ordu arte ez nuen erreka txar batzu baizik atxeman eta aski aise iragan nituen... gerriraino sarturik bederen. Huna haatik bat gothorragoa. Urak burrunban zoazin jada. Zer egin? Hain xuxen beheraxago zuhaitz bat ikusten dut errotik atheratua eta, luze-luzea etzana, nahiko zubia egiten dautana. Ikhara gorrian nere erreka erhoa hartan iragaiten dut... eta bertzalderat jauzi egiten, salbu! Salbu? Baduk hoberik. Zangoa abar batek trabatzen daut airean eta, leihorrerat erortzeko orde, erortzen naiz urerat. Beharrik ez nuen lephoraino baizik, eta laster atheratu nintzen. Bustiarena deusik etzen izanen, abar tzar harek zarrazta bat egin ez balaut zangoan! Eta zorigaitzaren zorigaitza! Oihan guzia odol-edalez bethea baitzen, iretsi ninduten. Zer arratsaldea! Bainan oro ahan-tzi nituen biharamunean, kapera bethetzen ikusi nuelarik...

Handik laster huna zer gertatu zen. Frogatuko dautzue zer indarra zuten jada misionestek. Aspaldi zuen nihork etzaukula gehiago atherik sudurrerat hesten: aspaldi, nihor etzela gehiago gu ikusirik ihes abiatzen. Begitarte ona egiten zaukuten orok, eta aski maite zuten gurekin hartaz eta huntaz mintzatzea. Hangoak ginen, hots, eta emeki-emeki buruan emana zuten heyen onaren ondotik baizik ez ginabiltzala. Haintzek nahiago zaukuten, etxekoeri baino, guri zernahi fidatu. Bi herri gerlan has zitela, misionesta hartuko zuten ararteko eta haren erranerat eroriko ziren berehala batzu eta bertzeak. Eta ez gintuzten ararteko bezala nahi bakharrrik hauzo-hauzoko herriek: bainan urrunenekoek ere deitzen gintuzten noiznahi. Deitzen gintuztenak guk ez gintuen bethi ezagutzen, bainan hek nunbeitik bazakiten nor ginen, eta deusik ez ginuela zuzenaren kontra eginen.

Beraz Rode deithu herria gerlan zen Kontrangetarrekin. Bortz gizon preso hartu ziozkaten Kontrangetarrek Rodetarreri. Bortz dohakabe horiek herriko-etxean ziren, ongi estekatuak. Aspaldiko auzia zuten bi herriek, eta, hastean Rodetarrak nausiturik, zer-nahi gaizki egina zioten Kontrangetarreri. Ez da bethi Phazko eta hauk ederki mendekatu ziren, delako sei gizonen bizkarrean. Eta horra nun sei Rodetar hauk othoizten nauten, Roderat joanik, heyen herritarreri erran dezadan ez diten sobera tema eta lehenbailehen eros detzaten. Bada, ezin sinhetsia da bi herri gerlan direlarik, bateko edo bertzeko norbeit etsaiari zerbeiten eskaintzerat joan dela! Are gutiago joanen baita nihor, haren gizonak preso dauzkan!

Bildotxa otsoaren ganat joatea da: mandataria laster presondegian sar lezakete!

Beraz Rodetarrek mandatu hortaz kargatu nindutelarik, aditu zituzten guziak irri karkaraz hasi zitzaizkoten. Bainan nik baietz joanen nintzela segurki ihardetsi niotelarik, aditzaile guziak alde guzietarik hasi zauzkidan ez nuela holakorik egin behar eta ez nuela holakorik egin behar, joatea bezen segura nuela han hiltzea. — «Bainan erradazue, adixkideak, nunbeitik holako mandatu batez Kontrangerat heldu banintz, nork nahi luke niri gaizkirik egin?» — «Oi, hemen nihork! Bainan guk ezagutzen zaitugu, Aita, Rodetarrek aldiz etzaituzte ezagutzen eta ez dautzute begitarte onik eginen, segur! Segur, gero!» — «Ikusiko dugu! Ikusiko dugu! Rodetarrek zuek bezen ongi badakite misionestak ez direla alderdikari, bainan bai oren adixkide. Joanen nitzaioete beraz eta fida naiz ez daute-dala zuek baino gaizki gehiago eginen! Ondoko egunetan orok eskerrak bihurtuko dauzkidatzue, urhats hori eginik!»

Joan nintzen. Rodetarrek sekulako begitarte egin zautedan, heyen leialtasunean hola fidatu nintzelakotz. Han iragan nituen bi egunak phesta gorrian iragan gintuen, etxetik etxerat, arno berri jastatzen eta irrisa jaten! Herriko-etxean egin nioten nere mandatua, eta nik galdetu guziak berehala onhartu zituzten. Bi herriek bakea egin zuten: bakea, bigen onetan.

Bertze behin, gure etxeko Anamitak eta hauzo-herritar batzu ziren samurtu. Uste dut gure Anamitek zuzena alde zutela. Bainan itxura guziak kontra zituzten. Salbaiek arras begi gaixtoz behatzen zioten heyen handinahi eta iduriari. Batzu eta bertzeek artekotzat hautaturik, adixkidetu nituen egundaino bezala.

Huntaz balia, nahi duzue zerbeit beharri xilorat sala dezazuedan? Salbaiek Anamitak batere ez dituzte maite, eta buru hortarik zerbeit ikusirik gaude segurki geroni. Banharra, bertze salbaia guziak bezala da: ez dezake ikus goraskotik behatzen diona. Eta aldiz Anamita, bere herrian ostikatua delakotz, kanporat orduko hantzen! Laster zer-nahi badela iduritzen zaiol! Annameko aphezek berek aise balukete itzal hori: horra zertako ez diren gu bezen begi onez ikusiak hemen gandi. Sobera manatu nahi dute. Badire haatik, berehala errateko, huts hortan egundaino erori ez direnak. Aita Do hautarik da segurki eta segurki. Bainan berritz errepikatzeke, bana bertze Banharra maiteago ditu misionest frantsesak. Aitago atxematzen omen gaituzte...

Beren eztabadetan, zenbeit aldiz gudua hasi-eta ere, zenbatetan ez naute artekotzat hartu salbaiek! Ni bezala bertze Aita frantses frango. Bainan nihork ez du Aita Combeseke bezenbat galde ukhan eskuin eta

ezkerretarik. Orok maite zuten. Noiz-nahi beren landetaraino joaiten zitzaioten ikusterat eta ixtorio xahar erraterat, artean pipa gozo zenbeit errez.... bertze guziera partitu ondoan belharrik gelditzen bazitzaion! Eta orok elhe bera zuten mihiaren puntan: «Horra gure nausia! Gu guziak baino miletan handiago da, nahiz ttipitu nahi luken!» Ez ditake beraz erran zoin ongi ikusia zen eta zer ongiak egin dituen hemen gaindi!

HOGOITABIGARREN KAPITULUA

Debrua garhaitua

Debrua etzaukun epherik ez bakerik uzten. Huna zer asmatu zuen 1857garrean, Kontrangeko elizadi berriaren suntsitzeko. Jada erran dautzuet zer sinhestea duten Banharrek «deng» delakoan, eta ez duzue ahantzia urrundik norbeiten hiltzeko botherea dela hori. Bada, nere zerbitzarietarik bat gisa hortan neskata baten heriotzeaz kargatu zuen sorgintsak. Konhoring deithu herri batetako zen neskata. Kontrangen ezta batzuetan izanik, etxerat zoalarik, bidean ezin ezagutzeko gaitz batek hartu zuen neskata dohakabea eta etxerat gabe gorphutz zen. Sorgintsak arroltze batzu hautsi zituen berehala eta hetan irakurtu nere zerbitzari delakoa zela hobendun.

Zerbeit erran dezagun haatik, lehenik, hobendunaren atxemateko moldeaz. Norbeit galdu dutenak joaiten zaizko «Bo-Jaou» edo sorgintsari. Artean errateko, sorgintsa hainitz balinbada, ez da hanbat sorgin. Hamarretarik zortzietan sorgin edo sorgintsaren mintzatzerat doanak jada norbeit badu begietan, eta berehala hori izendatzen dio. Deusik ez baita gordeka egin behar, herriko jende guzia deithuko dute holako egunetako sorgin edo sorgintsaren etxerat. Artean hau eskuin eta ezker ibiliko da nun zer adituko duen hobendun bezala hautatu gogo duenarentzat. Herri guziaren aintzinean mintzatzeko orena ethorri zaionean, bospasei arroltze koloka mahain baten gainean ezartzen ditu, bere gisako othoitz batzu gora-gora marmarikatzen, eta, arroltze bat bi erhien artean polliki harturik, orori irakusten. Orduan norbeitek galdetzen dio erran dezan nun bizi den hobenduna? Holako herritan bizi da? Edo holakotan? Herri bakhoxaren izena aditzean, gure sorgin edo sorgintsa hasten da indarka, arroltzea lehertu nahi balu bezala... eta ez da lehertzen arroltzea, hobendunaren herria izendatu diotelarik baizik! Damurik!

Herria ezagutu ondoan, hobendunaren etxea bilhatzen dute gisa berean. Gero, hobenduna bera. Eta futxo, orok sinhesten! Nihori etzaio gogoratuko ederki trufaz ari dela sorgina!

Beraz horra nola ikasi zuten Konhoringo salbaiek delako neskataren hilarazlea nere zerbitzarietarik bat zela. Mandatua igorri zautedan hobenduna berehala eman nezoten mendekatzeko... edo etsaituko ginea. Lanean nintzen eta lanean ginen etxeko guziak. Arroltzeak mintzatuz geroztik, inguru guzietan nehork etzuen dudatzen. Eta, irrisku guzien

gatik, guk nola sal lagun bat, guziz den gutieneko hobenik etzuen lagun bat? Othoitz egin nuen lehenik Andrevena Mariari, laguntzaren galdetze-ko. Aita Verdier nere ondoan nuen belhauniko. Gero huna zer erran nioten mandatarieri: «Lehenbailehen itzul zaizte zuen herritarren ganat eta hauxe errozue: Dioten bezala gure Uoh hobendun balinbada, ez diogu segurki barkatuko, eta emanen diotegu! Bainan ez da deusik aiererat egin behar holakoetan: Konhoringar guziak Kontrangerat datozila beraz sorgintsarekin holako egunez. Hunek frogatzen badaut Uoh egiazki hobendun dela, arroltzea behar den bezala hautsirik eta ez nahi duen bezala, berehala Konhoringerat eremanen duzue, nahi duzuenaren hartaz egiteko». Mandatarieri iduritu zitzaioten ez nintzela gaizki mintzo eta nere mandatua ereman zioten herritarreri. Hauk onhartu zuten.

Bilkura horren aintzineko bospasei egunetan ez duzue aise asmatuko zer arizan nintzen? Sorginek bezala arroltze hausten! Aithortu behar dut lehenak ez nituela errexi hautsi ez eta ere naski arras behar den moldean. Ez nakien oraino arroltze kolokak hautatzen zituztela, hauts-errexago direlaketz onak baino kolokak. Bainan, beharra eragile handi baita, arroltze onen ere hausten ederki trebatu nintzen...

Aita Verdier lagun hartu nuen bilkhurara joaiteko. Jada hiruetan hogoibat lagun bazen herriko-etxean, oro lantza batzu eskuan eta ezpatak gerritik. Andre Ngam eta Lam ere han ziren, behar orduan gure laguntzeko. Ni mintzatu nintzen lehenik: «Uste duzue beraz Uoh nere zerbitzariak hilarazi duela Konhoringeko neskatxa gaixo hura? Nun da hori erran dautzuen sorgintsa? Edo sorgina? Bat edo bertzea bardin zaut neri, bainan datorkidala aintzinerat?» Eta nik uste bainuen sorgintsa batekin behar nuela auzia trenkatu, ahure motz eta beltzaran bat hurbildu zitzautan, tapa tapa. Haren begi gaixtoa!— «Ha! ha? Hi haiz beraz Konhoringarren argitzaile eta gidaria? Hik dakizkak bertze nihork ez dakizkanak? Hurbil hakit oraino gehixago eta nere aintzinean hauts hire arroltzeak!» Bainan sorgina etzen naski fida: etzuen hurbildu nahi. Herritarrek erranik etzadin lotsa, hek ere han zirela behar orduan laguntzeko, alde-alderat ethorri zitzautan. — «Badakik ederki arroltze hausten: nik ere ba. Nik eginen daizkiat beraz galdeak egun. Arroltze bat hartu zuen eskuan eta bere othoitzak egin. Nik nere arroltzeak ez niozkan agertu. Hasi nintzen galde eta galde.— «Nork hilarazi dik delako neskatxa? Ala eritasunez hil duk? Usteago huke norbeitek hilarazi duela beraz? Saetak igorririk? Nungoa duk hobenduna? Kontrangekoa? Aitaren etxekoa duk?»

Nahi zuenaren egiterat utzi nuen sorgina eta bere arroltzeak hautsi zituen... nahi zuenean. Eta orduan azken galde hau egin nion: Nor duk, bada, Aitaren etxean hobendun? Ni bederen?» Ikusi bazintuzte orduan sorginaren zilimitrekeriak, ongi baino hobeki erakusteko segurki eta segurki nik ez nuela hobenik! Behinere egiten ez dena, bere esku eskuina ezkerrarekin lagundu zuen eta arroltzearen lehertzeko.... bainan lehertu gabe: «Beha! Nere indar guzien gatik, arroltzeak ez du hautsi nahi! Aitak ez du hobenik!» Arroltze ezin hautsi hura lurtean ezarri zuen orduan, pausatu eta hatsa hartu nahi balu bezala, bainan burua itzul artean handik hartua nion nik eta besoaren puntan orori irakutsia, oihuka: «Orok ikusten duzue zuen sorginaren arroltze hau? Ez omen du hautsi nahi! Bainan hauts dadiela, halare, sorgin hau ez bada bera gezurti handi eta pozoinatzaile tzar bat baizik!» Eta, krak, arroltzea hautsi nuen ororen bixtan eta purrustan alde guzietarat ixuri ezin jasanezko usain batekin!

Sorgin zaharra zer ikharak hartu zuen eta oro nola eta nola harritu ziren! Eskuko xoria ez nuen airatzerat utzi, eta prediku hau egin nioten Sedangetar gaizoeri: «Adixkide maiteak, horra nori fidatzen zaizten zuen leialtasunean! Horra nork eginarazten dautzuen hoinbertze gaizki! Bainan bertzerik ere begietan ezarri nahi dautzuet egun: jauntto hunek eta hunen iduriko guziek deus ez dakitela... zuek baino gehiago! Norbeit heriotze batez kargatzen duelarik, nihork ez dezoke ezetz erran: ikusten ez direnak dire horiek! Bainan huna zer eginen dugun: Ngam nunbeit gordeko da, eta arroltze bat hautsiz zuen sorginak erraten badauku nun den, esklabo baten saria emanen diot berehala!

Ngam joan zen lasterka eta herriaren bertze buruan lurrerat zozan etxe zahar batean gorde. Sorginak hautsi zuen arroltzea eta etxe baten izena eman zaukun, ifernuko debru beltzaren kopetarekin. Konhoringo eta Kontrangeko gazte batzu joan ziren delako etxerat, bainan Ngamik han ez atxeman. Elhea galduak zauden salbaiak sorginari eta neri beha.

Nere zerbitzari guzien izenak bazakizkan sorginak. Bainan hauxe etzakien: Uohk bazuela bertze izen bat: Klon. Etzen izen goiti bat baizik Uoh. Salbaiak othoiztu nituen beharriak oraino hobeki idek zetzaten, eta berritz sorginari hurbildu nitzaien: «Hire arroltze batek hobenduna nere etxean dela erran baitu, eia orai bertze batek hobendun hori nor den salatuko daukun?» Eta lerro-lerro etxeko izen guziak eman niozkan sorginari, Uohren orde Klon erranez. Izen hau aditzean, lanak ikusi zituen eta Klon gizona zen ala emaztea galdetu zaukun. —«Aski duk hire arroltzeari galdetzea», nion ihardetsi. Uste izatu zuen sehi berri zenbeit nukeela Klon... eta arroltzea etzen hautsi! Nik etxeko izen guziak eman-eta arrol-

tzea oso zen oraino.—«Horra beraz Konhoringar gaizoak, Uoh hobendun da eta Klonek ez du hobenik. Eta bizkitartean Uoh eta Klonek, Klonek eta Uoh ez dire nere etxeko bi zerkitzari: neskatxa berak ditu bi izen horiek! Kontrangen hori orok badakite. Nork finkatuko du oraino sorgin hau ez dela gezurti bat? Hemendik goiti nork erranen du beraz Uohk nihor hilarazi duela?»

Nihork etzuen ahorik ideki. Eta horrengatik uste duzue jende gaixoeak bere sorgin eta sorgintsak bazterrerat utzi dituztela? Fa...

Hortan utzi gintuzten haatik Konhoringarrek. Zeri lothuko ziren, alabainan? Oi, debruaren amarrua! Eta zoin urrikaltzeko diren menean ematen zaizkonak!

HOGOITA HIRURGAREN KAPITULUA

Aita Combesen heriotzea

«Hil aintzinean bortz gizonen bathaiatzeko zoriona banu! Hamabortz laguni katixima puska bat ikasten ahal baniote, zoin gogotik eta gogotik kanta nezaken *Nunc Dimittis!*» Horra zer aditu diotan, behin baino gehiagotan, Aita Combes maiteari. Jainkoak aditu zituen haren othoitz saminak. Eta handizki aditu oraino! Zerurat xuxen-xuxena igorri zituen hainberze haur aiphatu gabe, eri zirelarik bathaiatu zituen bi aitaso xahar eta onez bertzalde, hogoita hamalau lagun bazituen bathaiatuak, eta hogoita hamalauak girixtino onak ziren. Horren gainerat katixima ikasten bazabilzkion hogoita hirur ikasle larri, eta segurki hauk ere gei onak iduri zuten. Bazoaken beraz bakean, Eta Jainkoak ongi baino hobeki frogatzeko, berak hala galdetzen zuelakotz, deitzen zuela Aita Combes, eritasunik etzion igorri eta katixima egiten ari zelarik hartu zuen.

1857garrena zen: buruilaren hamarra. Aita Verdier joan zen Koxamerat eta han bi egun iragan zituen gostuan Aita Combesekin. Hamalauenean nere lagunak etxerat itzultzeko elheak hasi zituenean, Aita Combesek erran zion kofesa zezan: «Ez naiz arras-arras fleitean eta behinere ez dakigu zer gerta dakikegun!» Eta kofesatu zen. — «Nahi duzu hemen egon nadin, Aita Dourisbourek Kontrangeko lanak baxharrrik egin detzakzen gero?» — Ez du balio. Zer gerta ere kofesatu nahi nuen: Zoazi». Eta joan zen hartan Aita Verdier.

Hain xuxen horra nun egun hartan berean Cochinchinatik Koxamerat heltzen zaioten... Aita Bao. Europako eta alde guzietako eskutitez mando bat bezala kargatua heldu zen Koxamerat. Bazituen guretzat bainan gehienak Aita Combesentzat ziren. Hautarik batean jaun aphezpikuak jakinarazten zion Aita Sainduak aphezpikutzat hautatu zuela eta beraz, oro utzirik, lehenbailehen zoan Cochinchinarat, karguak hartzeko. Arrunt lotsatu zen Aita Combes. Zerbeiti suspixturik, aspaldi fidatua zautan sekulan etzuela holako kargurik onhartuko. Beldurrak hil othe zaukun beraz gure nausi eta adixkide ona? Hainitzek hala uste dute, bainan dakienak daki. Dena dela, berri hori ikasi zuenean, gainerateko eskutitzi etzioten behatu ere. Egun guzia, behinere ez eta, llhun-ilhuna iragan omen zuen, nihori elhe bat egin gabe. Arratsean katixima hasi zuen halere, gosturik ederrenean. Hain maite zuen katiximaren egitea! Bainan ikasleak etzituen bertze arratsetan bezen luzez atxiki, etzela arras tren-

puan erranik. Kanporat zoazin beraz purrustan ikasleak, harrabots bat entzun zutelarik katiximategitik. Berritz jauzian sartu ziren oro, beldur gaixto batekin, eta Aita Combes lurtean atxeman zabal-zabala, jada elherik ez ezagutzarik gabe. Aita Bao deithu zuten berehala. Hunek oliodura sailduak eman ziozkan. Azken othoitzak bururatu orduko, Aita Combes hila zen! Hogoita hamabi urthe zituen doidoia. Orok uste ginuen behingoa nausi eta gidari baginuela harekin. Jainkoak etzuen hala nahi. Aita Combesen orena ethorria zen.

Bainan, ongi behatuz, zer heriotze benedikatua! Horra misionest gaixo bat. Bakhar-bakharrik bizi da bere salbaiekin. Bere aphezlagunak ez ditu urrunetik urrunerat baizik ikusten ahal. Supituki bezala hil behar du, aphez baten deitzeko denborarik gabe. Bainan Jainkoak behar diren guziak eginen ditu: lehenik Aita Verdier igorri eta Aita Combes kofesaturiko da. Jada heriotzea bidean da eta misionesta egundaino bezala bakharrik. Bakharrik? Ez, ezen nihork uste gabean Aita Bao heltzen da nunbeitik, azken laguntzen emateko aski goiz. Oi, Jainko maite eta ororen nausia, zoin ona zaren haatik! Sinhestearen hedatzen dabilzanak nola laguntzen dituzun! Begia nola atxikitzen diozuten! Sekulan ahanzten banu guretzat duzun amodio ezin sinhetsiskoa, Jauna, ihar bekik eskua, eta ahoan geldu mihia zure laudatzetik ixiltzen banaiz!

Berri hau herrian hedatu zenean, oro nigar marraskaz hasi ziren xokho guzietan. Euria jauts-ahala ari zen, bainan halere laster jendez bethe zen hilaren etxea. Irrisaren zain ziren bizkitartean gizon gehienak; atabalek lasterka itzularazi zituzten herrirat Erran gabe doa burua galdu zutela kasik girixtino berriek eta girixtinotzerat zoazinek halako aita galdurik. Gau guzia etziren handik higitu eta nigar egitetik ixildu...

Denbora hortan Aita Verdier eta nik ez ginuen segurki holako heriotzerik gogoan. Biharamun arratsaldean gure bethiko lanetan ari ginen bi mandatari Europako eskutitzekin ethorri zauzkularik. Bazuten ere Aita Baoren hitz labur bat. Etxeko berrien irakurtzen hasi ginen lehenik hurrupaka. Hain goxo da urrun denean aita, amatto eta etxeko guzien berrien ukhaitea! Noizpeit irakurto gintuen beraz Aita Baok igorri lau hitz irakaragarri hauk: Aita Combes hil da!

Ortzia karraskan gainerat erori balitzaut ez nintzen gehiago harrutuko. Egundaino ez nuen gogoan erabili holakorik gerta zitakeela ere. Adixkide handiak ginen alde batetik Aita Combes eta ni, eta bertzetik hura ginuen gure nausi eta gidaria. Nola deusik egin haren argiak gabe? Zorigaitzak lehertua, nigarrez hasi nintzen purrustan. Bainan bihotza laster altxatu nuen halere eta Jainkoari oiheri egin nuen: «Jauna, zuk eman

zinaukuzun: zuk hartu daukuzu. Bai, egina izan bedi Nausiak nahi duen bezala eta bethi, bethi benedikatua izan dadiela Haren izen saildua!»

Berehala Koxamerat joan behar nuela segurki, bi mandatariere galdetu nioten segi nindezaten. Baietz. Bainan ni lasterka nindoan, etzauzkitan jarraitzen ahal izan eta berehala elgar galdu ginuen. Egiazki su nuen. Ilhutzeko bidetze ederra eginik, Moneyen nintzen, Bla dakizuen ibaiaren kontra. Ez nintzen han baizik ohartu odol-edaleak gerriraino lothuak nituela eta dena odoletan nintzela! Ibaia arras loditua zen hain xuxen aintzinetako euriteekin. Nihork ez ninduen lagundu nahi izan bertzalderaino. Debaldetan lehertua nintzen beraz: gauaren nahi eta ez han iragaiterat bortxatua nintzen. Eta hala egin nuen. Bainan biharamunean argiko berritz bidean nintzen, eta lohi, euri, sasi eta ororen gatik Koxamen zazpi orenetako.

Nere beha zauden salbaia. Zer begitarte egin zautedan! Hitzik nihorekin erran gabe jada banakien orok nere bihotzmina erdizkatu nahi zutela. Bainan girixtino berriek, Aita Combesen umexurtx dohakabeek unkitu ninduten gehienik. Gozoki nigar egin ginuen elgarrekin. Etziten arras lotsa, Josepen hobiaren gainean ezarriak nituen hitzak errepikatu niozkaten: gu ez garela esperantzarik ez dutenak bezala!

Jada kutxan sartua zuten Aita Combes bere aphez jauntziekin. Nik egin nituen ehortzetak. Koxamen egungo egunean ez dute oraino ahanztzia misionest bihotzdun eta kartsu hura. Salbaiek berehala ahanzten dituzte oro: bizkitartean noiz-nahi bat edo bertze ikusten dut Aita Combesen hobirat joana, belhauniko othoitzean ari...

HOGOITA LAUGARREN KAPITULUA

Aita Dourisboure Koxamen. Ponangoko elizadia

Gure lehen elizadia Koxamekoa zen eta uste dut hango girixtinoak zirela hoberenak, Elizadi hori behar zen beraz hobekienik zaindu eta artatu, oro jarraik zaizkion ondoko egunetan. Ez ginen gehiago bi misionest frantses baizik, Aita Verdier eta ni. Harek edo nik behar ginuen berehala Koxamerat joan. Nere lagunari galdetu nion eia nahi zuen joan. Ezetz ihardetsi zautan, erisko zela eta lotsa mintzaira berri baten ikasten hasteko osasun harekin. Kontrangeko girixtino hain maite nituenak utzirik, niri zagon beraz Koxamerat joaitea. Urthe bat lehenago ez dakit aise eroriko nintzen hortarat, bainan zenbeit ilhabete hartan, hainbertze eta hainbertze girixtino on, hoberenak segur khenduz, orotarat egina ninduen Jainkoak.

Pagano eta girixtino, orok jada ezagutzen ninduten Koxamen eta loriatu ziren ni nindoala harat ikasi zutelarik. Hain maite zituzten misionest frantsesak! Aita Combesen dohain handiek gogorrenak bilduko zituzten, alabainan! Beha. Aita on hori hil eta biharamunean, bi Koxamar Droez deithu herri batetarat joanak ziren. Arratsean Droeztarrerri beren herriko berri handia supazterrean erranik, norbeitik heriotze hortaz atsegini baizik etzuela ihardetsi zioten. Edanskoa zen hola mintzatu zen dohakabea eta ilhunpean etzen bi arrotzeri ohartua. Hauk xutitu zitzaizkon eta aintzinerat joan elhe horren xuritzeko: «Eta errak, to? Zer gaizki egin daik gure Aitak egundaino? Zertako egiten dauk atsegin haren heriotzeak?» Dohakabeak etzakien norat itzul ez-eta zer ihardets. Barkamendu galdetu zioten, edanak erranarazi ziola segur holako elhea eta Aita Combes etzaukala segurki gizon tzar batentzat. — «Ez, ez duk zeren berritz holako athermaldi zororik egin, Droez eta Koxam adixkide egotea nahi baduk! Euriaren gatik, gaua hemen iragaiteko xedea ginikan: orai etzezakeguk! Agur...» Eta handik joan ziren berehala.

Koxamerat orduko, Droezen zer gertatu zitzaizoten orori erran zioten. Biharamunean Koxamar guziak Droezen ziren elhearen xuritzen. Etzen gerlarik izan, bainan mihi luzeari bi basa-idi eder gusta zitzaizkon haatik. Ez nintzen oraino Koxamen, ni, hori gertatu zelarik. Joan nintzeko basa-idiatarik bat eskaini zautaten neretzat: ez nuen hartu..., bainan

herritar guziek ederki baliatu zuten nere partez. Orai errazue: Koxamarrek ez othe zuten Aita Combes egiazki maite?

Aita Bao Koxamen zen oraino. Inguruko herrixka batek misionest bat galdeturik, neronek ereman nioten urthearen ondarrerat. Xolang zen herrixka hori: Anammeko bidearen gainean arras, Koxametik doidoia bi orenetan zen.

Koxamen lehen-lehenik egin nuena da, girixtino-geien katiximarat deitzea. Etzen haatik lan errexeretzat katiximaren erakatea, banhar mintzaira ahantzixea bainuen. Hemengo mintzaierek arras ikusteko guti dute elgarrekin, zorigaitzez. Bainan Jainkoaren laguntzarekin eta neroni ongi bermaturik, aski laster trebatu nintzen berritz eta urthe baten buruko hamabortz bat bathaio banuen eginik.

Ordu arte bekaizgo eta trufek kalte handia egina zaukuten. Iduri luke batzu eta bertzeak berekin ehortzi zituela Aita Combesek. Bertzalde, girixtino berriak hain ezti eta lagunkin ziren ororentzat, nun paganoak hasi baitziren herritar horiek holakatzen ziozkaten erakapenari begi hobez behatzen. Urtherik ez da joan geroztik bathaiorik gabe eta ez naiz egunik egon nere katiximetan, ikaslerik gabe. Jainkoa ari zen. Bai, Jainkoa! Eta ez segurki ni! Hamarretarik bederatziatan igurikatzen ez nituen lekutik heldu zauzkidan nere ikusleak! Eta aldiz nik gehienik othoiztu nuenak huts eginen zautan... edo berantago ihardetsiko! Jainkoak konberti dezake bakharrrik: horra fedezko egia bat, misionestek egun guziz beren gostuz frogatzen dutena...

Ibaiari gora, Koxametik oren erditsu baten bidean da Ponang. Bi herri hautako salbaiek lokharri hainitz badute. Urthe bat bazuen bizkitartean Koxamen nintzela, lehen aldikotz Ponangerat joan nintzelarik. Berehala egiazko Jainkoaz mintzatu nitzaizoten, eta zabal zabala begietan eman, beren jainko faltsoeri ukho egiten ez bazuten, etzutela beren eginbidea bethetzen. Aski beltzuri gaixtoa egin zautedan hori aditzean, bainan aski laster zenbeit bakhar hasi ziren nere erraneri hobeki behatzen, eta horiek batetarat ziten, etxe bat eginarazi nuen Ponangen. Nere Anamitetarik batek hasi ziozkaten katiximak. Delako Anamita gizon zuzen eta ezti bat zen, sinheste handikoa. Presondegian ere egona zen-eta girixtinoa zelakotz!

Preso altxatu zutelarik Aita Chamaison, misionest frantsesaren zerbitzari zen. Kuangnameko aintzindari batek zer-nahi ikusarazi zion eta hiltzat utzi oihan batean. Handik ethorri zitzaukun. Gurekin zen haste hastetik Banharretan eta haste hartako nekhe, buru-hauste eta gainerateko guziak guk bezala jasanak zituen. Hunat gurekin ethorri Anamitak bat

bertzearen ondotik hilak ziren, oro, hura salbu. Eta hura, berrogoita hamar urthez goititan bethi gazte eta suhar! Behin sor-herrirat izatu da. Ez du bidetze hori egin anaiaren ikusteko baxharrik, bainan bere etxepartearen unkitzeko «urrikirik gabe, dio berak, Jainkoaren aintzinean ager nadin!» Horra Ponangerat igorri nuen gizona. Hango mintzaira ez baitzakien errotik, katixima larrienak neretzat atxiki nituen haatik.

Zenbeit aste zuen doidoia Ponangen zela nere Anamita, ondorio hoberenak ukhan zetzazken zerbeit gertatu zelarik. Aztaparka lothu nitzaion. Ponang tokiz aldaratu nahi zuten, eta aldaratzerat zoan. Holakoetan zer-nahi ziminokeria egiten dute salbaiek, eta uste dute orduan eginak oro gero ez badituzte erreberitzen usu-usua, heriotzea herrian alhatuko dela. Hala-hala oitura zaharrak aldaira horietan utz ditazke irriskurik gabe. Denik ere zerbeit irriska dezake oitura horien kontra lehenik ahoa ideki duenak! Nere baitan egin nuen: «To! Huna padara eder bat jende gaixo horieri beren ziminokeriak utzarazteko... neronek lehenik utzirik! Beldur hori galtzen badute behin, hobeki entzunen nautel!»

Herri berri bat egiten denean, ziminokeria handienak galdetzen dituzten hirur gauzak dire, etxeak atxikiko dituzten pilarren xutitzea, sukhaldearen moldatzea eta lehen pegar uraren ekhartztea. Hirur gauza horiek nik egitea orotan galdeturik... nere gisan egin nituen. Erran nahi dut, behinere egiten etzituzten bezala egin nituela irrisku guziak nere gain harturik. Eta oro jarraiki zauzkitan ixil-ixila...

Europar etxe baten egiteko lehen harria pausatzen duenak morteroa berak eman behar dio harriari: hemen aldiz haintzurkaldi bat nuen emateko. Gero bertzeek egiten zuten gainerateko guzia. Pilarra doidoia eskuz unkitu eta, bertze etxe batetarat joan! Sukaldetako lana ez nuen gaixtoago: aski nuen sukaldearen erdian su bat phiztea. Erran gabe doa artetan trufa ederrik egiten niotela bere jainkoentzat! Gero, uraren aldi. Herriko emazte batzu jarraiki zitzauskidan ithurritat eta han kanabera muthur bana eman zautedan bethetzeko... eta artha handienarekin bethe niozkaten, irria begian eta trufa mihian!

Horiek nik nere gisan eginez geroztik, Ponangeko salbaiek etzuten bertze deus egitekorik. Hanbat gaixto neretzat gaizki-egin banuen! Hek niholaz hobenik etzuten, eta loriaren loriaz, bazkari eder bat eskaini zautedan. Bazkal ondoan sari bat galdetu nioten: lehengo herriaren aintzinean xutik baitzuten harrizko jainko gerizatzale bat, hura: «Guk gogo onez emanen ginautzuke segurki, bainan nor mentura haren unkitzerat? Dohakabea erhauts lezake!» Ez nioten baimen hori baizik galdetzen. Neroni joan nintzen beraz delako jainkorat, eta, erroz gora ezarririk lehe-

nik, bizkarrean hartu, Koxamerat ereman eta hango urean sekulakotz pulunpatu! Uste dut geroztik ez den hainitz mugitu erreka harri eta belhar tzarren artetik.

Ondoko egun batez bertze hoinbertzeko edo handiagokoa egin nioten oraino landetako jainkoen kontra...

Holako eta holatsuko bertze zozokeria batzuen galarazteaz bertze egitekorik badu haatik misionestak. Jainkoak errana dio hau: «Hautatu haut errotik atheratu eta landa dezakan». Beraz salbaia gaixo horien bihotzetan zerbeiten landatzeko orena ethorria nuen. Hortzez eta haginez hasi nintzen lan horri... eta urthe bat gabe herri hortan banituen hamabortz girixtino larri: neskatxa bat eta hamalau muthil gazte. Zaharrenak etzitzen hogoita bortz urthe oraino: gazteena hamabortzetan zen. Piol zuen neskatxa horrek izena eta, nahiz deusik etzakien, aspaldi bathaioaz nahitua zen. Ponangerat abiatu aintzinean, han eta hemen frangotan ikusia nuen, eta bethi galde bera egiten zautan: «Nik ere «Ba-Jang» ezagutu nahi bainuke, noiz ezagutaraziko dautazu?» «Ba-Jang» asmatzen duzue nor den: Jainkoa. Neskatxa horri zerk emana zion holako gutizia? Ez dakit. Arras girixtino ona da bethi Piol...

Pikota sartu zitzaukunean Ponangen, jada hiruetan hogoï girixtino banituen: erdiak hil ziren pur pur pur. Bainan, emeki bada emeki, hileri ordainak heldu zaizkote. Eta hautuzko ordainak, eiki!

Hemen ez da lasterka aintzinatzerik. Salbaiak ez ditazke arratsetan baizik ikus, lanetik lehertuak itzuli direlarik. Irrisa horitzen hasiz geroz ez ditazke arras guziez ere ikus. Nola laster argi beraz? Horrengatik bagoazi... bagoazi. Haatik Ponangeko girixtino heien buruan zerbeit sar-arazteko, ez nintaken hainitz egon. Gau beltzean nola itzul Koxamerat, alabainan? Ez ditazke asma hango bidexkak... eta noiz-nahi eurria nuen! Dena dela, oro ahantziak ditut orai. Ahantziak, eta ederki ordainduak dauzkit Jainkoak, Haren arthalde ttipian ardi batzu gehiago baitire! Oxala berritz ere nekhatu behar banu... sari berean!

HOGOITA BORTZGARREN KAPITULUA

Aita Verdieren heriotzea
Saionerat badoa Aita Dourisboure
Aita Besombes salbaietan

Ponangeko elizadia ezin xutituz ari nintzelarik Annameko erresuman gertatu zirenak ez detzakket aiphatu gabe utz: gureztat ondorio handiegia izatu dituzte, ixiltzeko.

Touranneko itsas-hegian zenbeit denbora egonik, Rigault de Genouilly itsas-aintzindari famatua Saigonon sartu zen bere soldadoekin 1859-eko otsailean. Errabiaren errabiaz, girixtinoeri jazarri ziren Anamitak. Nunnahi ondotik zabilzkieten eta bat atxematen zutenean, esklaboak berak baino garraskiago zerabilkaten beren erresumarat eremanik. Iduri zuen ifernu guzia elizari gerlan lothu zela, behin bethikotz lehertzeko. Ez dut haatik gerla hortaz deus xehetasunik eman. Gureztat ukhan dituen ondorioen gatik aiphatzen dut bakharrrik. Oro jada sutan zirelarik bizkitartean bertze guzietan, Binhdineko eskualdean nihun deus etzen. Hango misionestek irriskurik gabe elgar ikus zezaketen eta beren berriak oraino aise helarazten zauzkuten. Bainan 1860garrenean bideak hetsi ziren: Binhdineko eskualdea ere suak hartu zuen. Nihundik ez nuen beraz gehiago berririk.

Zenbeit ilhabete geroxago, bertze zorigaitz handi batek bihotza hautsi zautan arras: Aita Verdier hil zitzautean. Kontrangen utzi nuen Koxamerat ethorri nintzelarik. Jada arras ahuldua zen ordukotz geroztik egunetik egunerat oraino gehiago ttipitua zen. Ez dakit zer eritasun zuen: hiratuz zoan, behinere halako min handirik gabe. Etsizakeela han senda ohartu zelarik, bertze norapeit joaitea galdetu zautan eta berehala hitz bat igorri nion Nere Jaun Cuenoti, bere ganat deith zezan eta Singapour-eko eskualdean sendatzerat igor. Zorigaitzez jaun aphezpikuak etzautan berehala ihardetsi... eta gero badakizue bideak nola hetsi zauzkun nihorat abiatzeko: Banharren erdian preso ginen.

Etzuen hiltzeak lotsatzen Aita Verdier eta berehala erori zen Jainkoaren nahi saildu guzietarat. Aski denboraz oraino, nahiz etzitzen nihorat joan gehiago, noizetik noizerat bere meza ematen ahal zuen. Azkenekotz hortako ere etzuen gehiago indarrrik. Egunak, asteak eta ilhabeteak etzanik iragan behar, kasik higitu gabe, bizirik hila! Etzuela gehiago denbora handirik bizitzeko, Rohaieko etxerat eremanarazi nuen, biz-

karrez. Bi aste zuen han zela, goiz batez erran zautalarik: «Jainko maiteak ni hiltzea nahi duenaz geroz, nere girixtinoen artean nahi dut hil. Ereman nezazue beraz lehenbailehen Kontrangerat».

Hala egin ginuen. Etzen gehiago hezur eta larru baizik. Bidean uste izatu ginuen hil behar zitzaukula. Ez. Etxean hil zen, ezti-eztia, 1861garrenean, Aphiirilaren 21-ean, Han dago hura ere Kontrangeko oihanean, Josep Nguiren aldean, berritz phiztu arte! Eta ni, bekatoros dohakabea, oraino bizi? Nik ehortzi behar nere lagun maiteak, ez naizelakotz on eta gei Jainkoaren aintzinean agertzeko!

Nere mihiak ez du aski hitz saminik hemen errateko zer bihotzmina eman zautan nere azken lagun frantsesaren galtzeak! Segurki bi aphez on banituen nere ondoetan, Aita Do eta Aita Bao: bainan ez jaun aphezpikuarekin ez bertze misionestekin berririk ez nezaken gehiago gurutza, eta erran ditake galdua bezala nintzela! Sor-lekutik hoin urrun, kontseilari bat gabe, adixkiderik gabe, laguntzailerik gabe, salbaiekin! Trabak baztertzeko, ilhunbeak argitzeko bakharrrik! Bakharrrik, ni hoin ttipia, ni hoin ezdeusa, ni hoin jakitaterik gabea! Oi, ez ninduen gabeziak lotsatzen ez eta diru eskasak! Ez! Bizkitartean hunat ekharri nituen soineko hek aspal-di higatu ziren eta Jainkoak daki zer pildak nerabilzkan! Zapata pare bat gelditzen zitzautean doidoia, eta hura ere joantzea, eta, begiko ninia bezala, meza sailduaren emateko begiratzen nituen! Eta, gehiago dena, bide guziak hetsirik, beldurtzeko baitzen behin-behin ez nuela irinik eta arnorik eskuratuko, igandetako mezaz kanpo bertzerik eman gabe egon behar! Eta arte hortan bathaioak emendatuz baitzoazin, irinik gabe nola egin beharko nuen girixtino berrien Mahain Saindurat hurbilazteko?

Urrungoek misionestak urrikari dituzte nekhatzen direlakotz, maiz beharra dutelakotz lege. Bada, deus ez dire horiek, jasaiteko dituzten bihotzmin eta beldur gaixto batzuen aldean. Bainan zer diot? Misionesta egiazki misionest balinbada, gabeziak eta gaineratekoek ez dute lotsatzen: azkartzen eta sustatzen, ba. Neronek frogatua dut hori. Nik bezala egin dute bertze frangok. Bainan mina barnekoa delarik, ilhundura eta desgustua bakharrrik den bati heldu zaizkolarik, ah! orduan ikaragarri da! Orduan hameka aldiz jarri naiz Koxameko ibaiaren ondoan, bertze orduz Israelitak Babyloneko ibaiaren ondoan bezala eta nigarrez hasi: Capit pavere.

Bi urthe luze iragan nituen nihungo berririk gabe. Bideak bethi hetsiak zirenaz geroz, banakien Annamen etzietela beraz oraino girixtinoeri barkatzen. Noizean behinka hango merkatzale ezagun batzuek Jakinarazten zautedan hango edo hemengo girixtino gaixo batzueri oraino oro ebatsi zioz-

katela, eta larrutu eta biphildurik utzi. Bainan merkatar horiek Ansonekoak baitziren gutiz gehienak, beraz gerla tokietarik aski urrungoak, ez nituen arras sinhesten ahal. Zer zoakioten guzien buruan? Behin haatik merkatar horiek berria ekharririk Anamitek gizon xuri bizar luze bat preso ereman zutela bere adinaren gatik, beldurtu nintzen Nere Jaun Cuenot othe zen bederen. Hura zen, zorigaitzez. Geroztik jakina dut hilaraztekoa zutela, uste gabean hertzetako gaitz tzar batek ereman zuelarik...

Anhartean soldado eta mariñel frantsesak Cochinchina behera guziaz jabeturik, nahi-eta ez bakea eginarazi zioten Anamiteri eta hitzemanarazi girixtinoeri etziotela gehiago deusik eginen. Misionestak ordutik nun-nahi ibil zitazken beren erakaspenaren hedatzeko. Gizon gazte batek ekharri zaukun berri on hori. Bazuen haatik berri tzarrik ere, hala nola jaun aphezpikua presondegian hil zela, misionest frango ere bazela hilik, girixtino hainitz desterraturik! Eta holako! Gizon gazte horrek erran zaukun oraino nola gorde zen Saigonen heriotzeari espakatzeko Aita Herrengt, eta, Aita Sainduak bertze bat izendatu arte, hura zela gure buruzagi eta nausia. Hitz bat igorri nion berehala xehetasun guzietan. Denboraren buruan orhoit naiz galde hau egiten niola: «Nor dugu Aita Saindu?» Eta bertze hau ere ba: «Zer du Frantziako errege edo enperadoreak izena?» Ez dakit nola ez nion ere, bertze orduz Paule ermituak San Antoni bezala, galdetu oraino: «Etxeak egiten othe dituzte oraino gizonek?»

Zenbeit ilhabeteren buruko bertze galtze latzgarri bat ukhan ginuen. Nihork etzuen Aita Herrengt horrek baino gei gehiago Nere Jaun Cuenoten kargua hartzeko: «choléra» deithu gaitz ikharagarriak ereman zaukun! Erromatik jada jakinarazia zioten aphezpikutzat hautatu zutela, bainan aphezpiku-titulua gibelat igorria zuen, bere burua ttipiegi zaukalakotz holako kargu baten bethetzeko. Paperak Erromako bidean... eta Aita Herrengt jada bertze munduan! Zer den gizona!

Ez ginakien gehiago zer egin. Nor zen buruzagi? Nori eman gure berriak? Jakiteko, goiz batez Annameko bidea hartu nuen.

Hamahirur urthe bazuen salbaietan nintzela. Ez nuen Annameko erresuma ezagutzen. Frantziatik heldu nintzelarik, misionestak etzitazken gauaz baizik ibil. Egia erran, aldi huntan ere aski lotsa nintzen egunaz ibiltzeko. Anamitek segurki hitza emana bazuten bakea utziko zaukutela, hain aise badakite hitzaren jaten. Bertzalde ez nuen paperik eta banakien legearen arabera behar nituela. Binhdinen nihor ez atxemanik, Saigoni buruz abiatu nintzen denborarik galdu gabe. Bainan urez joan behar bainuen, untzi baten beha gelditu nintzen Giako ondoan. Anamita gazte

batek berri on bat ekharri zautan harat: Giako porturat misionest bat ethorri zela. Aita Besombes zen. Bi jauziz joan nintzen porturat eta nere lagun berria goxoki besarkatu. Aita Verdier hilez geroztik, begitarte xuririk ez nuen nihun ikusi. Eta badakizue? Aita Besombes frantsesez elheketa hasi eta ez nion aise ihardetsi: frantsesean harroztan hasia nintzen zinez!

Irri frango eginarazi nion. Nere ganat heldu zen Banharren elizadietarat, bainan ez baitzauzkidan nahi nituen xehetasun guziak ematen ahal izan, bere bidean utzi nuen eta nereari jarraiki: «Ahal bezen laster itzuliko naiz haatik, eta hainbertze herritarren Saigonen ikusteko atseginak ez daut ahantzazaziko nere eginbidea Banharretan dela!»

Saigonen iduritu zitzautean Frantzia bidean nintzela. Untzi hek ikusi nituelarik soldado eta mariñel frantsesez betheak, karrika luze eder hetan sartu nitzelarik, guziz hango eliza xuri eta ederretan kantu batzu aditu nituelarik eta eliza horietako meza eta elizkizun paregabeak entzun, xortu nintzen eta uste izan nuen amets luze batetik atheratzen nintzela. Nigarrak jauzi zauzkidan. Bainan Saigoneko xoramenduek etzautedan burua galarazi halare eta ikasteko nituenak ikasi orduko, egiteko nituenak egin orduko, begiak eta bihotza laster nere Banhar maiteetarat itzuli nituen! Berehala nahiko nuen abiatu, bainan Nere Jaun Lefebvre, Cochinchina behereko jaun aphezpikuak nere osasunaren gatik zenbeit egun egonarazi ninduen. Pausatuxe nintzelarik eta berritz joaitea deliberratu, egundaino bezala bertze zerbeitek gibelatu ninduen, eta arte hortan Binhdineko eskualdean sekulako nahasmenduak jauzi ziren.

Huna zertako. Aita Besombes bere paperekin zen eta nihork etzozken deusik egin. Xixpa batzu Salbaietar bazeramatzan: horien ageria ere bazuen. Bainan nola nihor ez baitzen fida Hueko erregeak eginen zue-naz, orok hitz baten jateko gei baitzaukaten, Aita Besombes, gu lehen aldi bezala, gauaz eta gordeka ibilki zen. Bera mugazaineri aise espakatu zen eta Banharretarat heldu. Bainan horra nun mugazainek delako xixpak atxematzen dituzten. Etzuten bertzerik behar eta nahi han gaidinko aintzindarixka txar batzuek oihuka eta zalapartaka berritz girixtinoeri jazartzeko. Gaixo girixtinoak! Doidoia desterrutik itzulirik, beren egoitzen xutitzen eta antolatzen hasterat zoazin!

Horiek aditurik, Aita Besombes xuxen-xuxena prefetari joan zitzaion haatik, eta, paper guziak eskuan, bere xixpak galdetu. Hainbertzenarekin aintzindari handi bat harat ethorriarik, oro antolatu ziren eta gerla hori phitzarazi zutenek beren karguak galdu zituzten. Jada erran baitugu frangotan Jainkoak bethi badakiela gaizkitik ongiaren athe-

ratzen, hala egin zuen aldi huntan ere: Hueko erregeak, ikharan bizi baidin, Banharren eskualdetako elizadi guziera bere baimena eman zioten, eta misionesteri behar zituzten paper guziak igorri harat-hunat ibiltzeko.

Saigonetik ez nintzen mugitua, ni, denbora hortan. Hango erretor-goia emana zautan Nere Jaun Lefebvrek. Sei ilhabeteren buruan hartu nuen bakharrak etxeko bidea.

Ez dakit zenbat herritar eta adixkide kausitu edo ikusi nuen Saigonen. Hainitz. Eta batzu bertzeak baino maitagarriago! Bihotzak zimiko bat egin zautan beraz eta begi bat busti agur erraterat joan nitzaio-telarik lerro lerro. Ez dut ere sekulan ahantziko zoin onak izan ziren nerezat bai Carmeseko bai Jondoni Pauloren serora maiteak. Saigoneko girixtinoek ere gogotik atxikiko omen ninduten segurki! Bainan ez nintzen hangoa eta untzia hartu nuen joaiteko. Saigoneko auzapheza eta hango jauneria gehiena untziraino ethorri zitzaudan, azken agur baten erraterat! Oi, zer jende onak! Hoinbertze atxikimenduk nola unkitu ninduen! Binhndinen Aita Besombes nere beha zagon. Elgarrekin egin ginuen handik goitikako bidea.

HOGOITA SEIGARREN KAPITULUA

Pikota

Bake osoan bizi zen gure elizadia. Paganoek etzioten gehiago trufarik ez bertzerik egiten girixtinoeri eta arthaldea bethi handituz zolan, eta ni, ni lehen halako ilhunaldiak nituena, orai irriz eta kantuz ari nintzen ardura! Bihotz guzia loriaz bethea nindagon, egundaino ukhan dugun zigorraldirik ikaragarriena Jainkoak eman zaukularik. Bi urtez pikotak erhautsi gintuen, eta girixtinoetan hiruetarik bat hil zitzaunkun. Pikota zer den salbaiek etzakiten ordu arte, salbu xahar-xahar zenbeitek beren haurrean aiphatzen aditurik. Izenak berak lotsatzen zituen xahar hauk. Zorigaitzez, itxura guzien arabera girixtinoek ekharri zaukuten pikota! Huna nola.

Girixtino bat beharrarekin borroka ari zen Ansonen eta lotsatu zen, han egonen zeno urtheak etzituela aise gurutzatuko. Bere etxekoekin guri buruz abiatu zen. Ondikotz, bidean zerbeit gisaz pikotak hartu zuen eta Rohaien Aita Doren zerbitzari guziak ohartgabean kutsatu zituen eri dohakabeak Cochinchinarat joana zen Aita Do, hain xuxen. Bainan aski hurbil bazen bertze misionest bat eta hel egin zioten. Eritasunaren berri jakin zuteneko, salbaiek arrunt lotsatu ziren inguru guzietan eta Komkomeko girixtinoek berek etzuten gehiago gurutzatu nahi Rohaiekoekin. Kanabera punta zorroztuak bi herrien artean landatu zituzten eta!

Nihori etzitzaion haizu Rohaieko erien ikusterat joaitea. Aphezari berari debekatua zitzaion. Bainan bazakien aphezak artzain onak bere ardientzat hil behar duela eta huna nola jokatu zen, eritasuna Rohaien kokatu zeno. Botoinetarik laster ageri baitzen eri batek laster hil behar zuen ala ez, bat hiltzerat zoala ikusi orduko, norbeit lasterka kanabera-punta artez-arte Aitaren bilha joaiten zen, gauak gauari. Biharamun goizeko eri gaixoak sakramendu guziak hartuak zituen eta, argia gabe, Aita berritz etxean zen. Eta nihor etzen ohartu! Neronek gero eta gero ikasiak ditut horiek...

Zenbeit astez pikota Rohaien egon zen, bainan gero fama hedatzen hasi zen han eta hemen ere agertzen hasi zela. Azkenekotz orotarat hedatu zen. Ez ditake erran mundua nola lotsatua zen! Etzen gehiago ez ahaidgorik ez adixkidantzarik: eri etzena ihesi zolan ahal bezen laster eta ahal bezen urrun, oihan zokhoetaraino, han zuhaitz erro eta belhar tzarrez

biziko bazen ere. Eriak, bakharrrik ari behar zuen gaitzarekin borroka. Gose eta egarriak, bertzalde! Baziren sukharrarekin ezin egonez, urerat jauzi egiten zutenak freskatzeko eta han ithotzen, indarrek utzirik. Hilak ere nun-nahi atxeman zitazken, bideetan, oihanetan, landetan, basagathu eta abere gaixto batzuek jada erdi iretsiak! Herrietan hiltzen zirenek han berean usteldu behar zuten, nihor ez baitzen ehortzeko. Ez da beraz harritzeko gaitza zabaltzen ari bazen egunetik egunerat.

Koxamen nintzen orduan. Gaitza etzitzaukun berehala agertu. Inguruko herri guziak jada erdi hustuak gaitzaren gatik, eta gu oraino ere sendo! Gau batez athea jo zautan norbeitek eta leihorat erran: «Aita, eri bat badugu etxean, zato laster ikusterat. Ez dakigu ez othe duen pikota!» Mandatariari jarraiki nitzaion berehala, eta eria ikusi orduko ez nuen dudarik ukhan: pikota zuen. Ez nioten etxekoeri gorde hala zuela. Harritu ziren. Oro ihesari ematerat zoazin berehala, neronek gelditu ez banitu: «Norat nahi duzue joan? Jainkoak nahi gaitu frogatu: benedika dezagun Haren izen saindua! Bainan girixtinoek ez dute, paganoek bezala, elgar utzi eta ukatu behar. Herri Guzía neronek bilduko dut bihar eta elgarrekin orok ikusiko dugu zer egin. Ordu arte, ez lotsa». Eta berehala etxe hartako sendoak eta nere meneko Anamitak igorri nituen oihanerat etxola handi baten argiko egiteko. Gero, nihor ohartu gabe, eria harat ereman ginuen. Anamitek etzuten irriskurik, pikota orok ukhana baitzuten haurrean: ez-eta nik, ezen bizpahirur aldiz bederen xertatua izana naiz

Erran bezala, biharamunean herri guzia bil-arazi nuen herriko-etxerat eta egia ikaragarria salatu nioten: «Bainan, haur maiteak, zer nahi gerta dadien, gauden elgarrekin. Girixtinoek zerbeit badugu hiltzeak baino gehiago lotsatu behar gaituena, hura da aphezik eta sakramendurik gabe hiltzea. Eta bakotxa bere alde joaiten bada ni ez naiz orotarat heltzen ahalko!» Orok batean ihardetsi zautedan: «Ez, Aita, ez dugu ihesi joan nahi. Hiltzekotz, zure ondoan nahi dugu hill!»

Etzen guti horren ardiestea. Bertze etxola batzu eginarazi niozkaten, nihor eritzen bazen ere. Lehen eri hura sendatu eta ongi sendatu arte, nere Anamitak eta ni baizik, nihor etzitzaion hurbildu. Bertzerik etzen denbora hortan eritu eta orok uste ginuen Koxam salbu zela. Bainan airea pozoinatua zen eta pikota oihan zokhoetaraino heldua. Koxam ere hartu zuen beraz eta ederki zafratu. Nik errana baizik etzuten egin halere Koxamarrek. Norbeit eritu orduko, oihaneko etxoletarat erematen zuten berehala, han arthatzeko. Eri handienak berex han ere. Hauk ikusten nituen maizenik, gorphutzak bezala arimak arthatzeko.

Oi, oihan zokho hartako ikaragarrikeria! Etzuten gehiago gizonak iduri eriek. Aldean ukhurtua, alde guzietarat zoakioten ustelduraren erdian belhauniko hainitzetan, azken sakramenduen ematen hasten nitzaioletarik, olio sainduak ez zikhintzeko, erhiak xukatu behar nituen aldi guziz. Zer bihotza behar den holakoetan goitika ez hasteko! Lehen aldietan bihotzak gaindi egin zautala ez dut gordeko. Geroztik barnea egin zautan haatik! Ehortzetek ez ninduten batere gutiago lotsatzen, herritik nihor ez baitzen haizu hilari jarraikitzerat...

Hala hala, zer atseginak ere ez nituen! Gaixo eriek hain ongi hartzen zituzten beren gaitz eta heriotzeak nun uste baitut oro Jainkoarekin direla zeruan! Oraino pagano zirenak, bakar batzu salbu, oro bathaiatu nituen, ematen giniozkaten artha onek unkiturik. Oi, Jainkoa zoin ona den! Hainitz eriarazi du... salbatzeko! «Felix calamitas!» oihu egin dezaket beraz nik ere, guzien gatik: pikota ethorri ez balitzauku, hainitz eta hainitz beren ilhunpetan egonen ziren!

Iduri luke, ikusi ginuenean gaitza ez ginezakela geldi bere bidetan, ez gintuela baitezpada eriak zokho hartarat ereman beharko. Bainan ez nintzen aierat ari. Paganoek etzuten guk bezala egin beren herrietan, eta pikota hainitz lasterrago hedatu zitzaioten. Oro kasik batean eritu ziren eta kanpo lanak nihundik etzituzten hortakotz egiten ahal izan. Pikotaren ondotik goseteak atxeman zituen beraz. Guk aldiz eriak arthatu gintuen, eta kanpo lan guziak egin, hainbertze eri ez ginuelakotz batean, eta gero selhauruak bethi bezala bethe ziren.

Eta Aita Besombes nere lagun berria zer ari othe zen denbora hortan? Nola ez dutan aiphatu zaudete segurki? Zertako? Bera eritu zaukulkotz. Etzuen haatik pikotak hartu, bigetan bederen xertatua izana baitzen, bainan oihanetako sukharrak. Lehen ilhabetean ederki ihardoki zuen eta lorietan erraten zautan. «Ikusiko duzu ni ez naizela erituko! Ez dut egundaino orai bezenbat indar ukhan!»—«Hobe, adixkidea, hobe, bainan etzatzu lasterregi egin kukuruku: badakit hemengo berri!»

Eta egiazki gaitzak etzuen ordu arte hartu, gero azkarkiago hartzeko baizik. Sukharrez bertzalde, hazteria zikhin bat ukhan zuen: bai-eta barneko gaididura batzu. Zainak hala hil zitzaizkon nun deusetako kalipurik ez baitzuen gehiago. Erran ditake beraz, guzien buruan pikota denbora hartan nik baino gehiago ikusi zuela...

Jada errana dut eta berritz erran nahi: hemen gaindi bada nausien nausi bat, sukharra. Nihork ez dio buru egiten ahal. Salbaiek berak noizean behinka hartzen ditu, bainan kanpotiar bati ez dio barkatzen. Gutzi gehienak hobirat erematen ditu. Sendatzen direnak, ongi eta ongi ahuldu

eta zehaturik uzten ditu. Eta utziko! Hau ongi jakin dezatela gure ondo-koek. Ez diotet lotsatzeko erraten: misionesta deusek ez du lotsatzen, baina ez ditent lotsa! Misionest gazte batek hunat ethortzean badu amets bat: martirgoarena. Hemen badute martirgoaren mentura. Zer diot mentura? Segurantzaz, badute, segurantzaz. Baina martirgo hori ez da nahi luketen su, azote eta odolarekilako martirgo hura. Bertze bat da, luze eta samina! Ustea badut, bai eta esperantzaz, huni bertzeari bezen begitarte ona egiten diola Jainkoak...

HOGOITA ZAZPIGARREN KAPITULUA

Gau latzgarri bat. — Jainkoa gure alde

Gutik egin zuen pikotak ez bazuen desegin misionesten lan guzia. Solas horri lothu gabe, bertze ixtorio bat nahi dautzuet haatik kondatu, ikus dezazuen Jainkoak nola laguntzen gintuen segurki. Gisa hortan, hein batean bederen, gure Jainkoaren alderako zorraz ttipituko dugu...

Pikota hasi baino urthe bat lehenago, zenbeit koxamar makurtu ziren hauzoz batzuekin eta Tolehko herrirat joan egoterat. Toleh hamar bat aneurkin edo kilometretan da. Zazpi joan ziren denetarat: bortz pagano eta bi girixtino. Bertze hirur ere baziren haatik katiximan ibiliak. Pikota etxean sartu zitzaizotelarik lotsatu ziren, eta beldurtu ifernurat joan behar-ko zutela. Elgarrekin mintzaturik, muthiko gazte bat ethorri zautan bilha, izerdi uretan. Eguerdia zen. Aintzineko gaua sukharrarekin iragana bainuen neronek, etzana nindagon. Euria ari zen bertzalde parrapatan, eta ibaiak jada handituak ziren. Banakien bertzalde arratsari buruz sukharrak berrit hartuko ninduela. Baina hirur bathaioren aintzinean etzen sukharrak ez bertzerik: xutitu nintzen berehala eta abiatu. Koxametrik Tolehrat joaiteko ez da lur biderik oren erdi batez: nahi eta ez urez joan behar. Bi Anamita hartu nituen, untziska batean eremateko. Lur-biderat heldu ginelarik Koxamerat itzularazi nituen, ongi eta ongi erranik ilhuntzeko toki bererat ethortzeko, sukharrak han hartzerat utzi gabe, eta oinez jarraiki nitzaion nere mandatari gazteari.

Eien etxean sartzean halako usainak sudur guzia bethe zautan nun alditxartzer bainintzen. Eri gaixoen loriak berehala phiztu ninduen haatik. Bi oren iragan nituen han, eta beharrenak errepikaturik, hirur bathaio egin nituen. Ikusi bazinute etxe hartako zoriona! Huna zer erran zautan emazte gazte batek: «Aita, orai hil naiteke bederen! Ez dut deusen gutziarik gehiago lurrean!» Gaixoa! Jainkoak aditu zuen eta ondoko gauean berean deithu. Eta segur haren gorputza ondoko egunetan ez bazitaken usteldura meta bat baizik, arima zeruan zen bederen bathaioko garbitasun eta distiraduran! Bertze bigek gaitza garhaitu zuten eta ez dute segurki ahantzia Jainkoaren dohaina.

Baina iguzkia aphaltzen hasia zen eta etxerat itzuli behar nuen. Goizeko muthiko gazte bera gidari, ur hegiari buruz taka taka abiatu nintzen. Ondikotz, etxetik ehun urhatsen buruko horra nun hasten zaukun

ortzia karraskan! Nere laguna igorri nuen gibelat, bakharrik ere bidea eginen nuela.

Sobera atsegin ukhana nuen arratsalde hartan: Jainkoarekin zorretan nintzen beraz. Euria hasi zuen jauts-ahala... eta ur hegian nere gizonik nihun ez ageri! Beha egonik, Koxamerat itzuliak ziren, holako denborarekin eta eri, segurki ez nintzela kanporat menturatuko. Hotz ikarak jada hasiak nituen. Bada, handik Koxamerat badakizue ez nuela lur biderik. Etzen alde guzietarik sasi beltza baizik. Eta horra nun urak atheratzen diren karraskan, zuhaitz eta oro errotik atheraturik berenkin ereman nahi balituzte bezala! Gaua, gau lodi bat ethorri zen hainbertzenarekin... eta ni bethi han! Han, eri eta atherberik gabe! Zer egin? Othoitz kartsuena Jainko Maiteari bihotzaren erdi-erditik eskaini-eta, makhil bat pikatu nuen sasia eta abiatu. Abiatu, norapeit. Ondikotz, menditik beheiti karraskan ethorririk, ur tzar batek nere bidea hautsi zautan laster! Etzuen iduri halako urik bazela: sartu nintzen. Belhaunetaraino nuen doidoia, bainan halako indarra eta oldarra zuen nun, ohartu gabe, laur hatzez gora han harat eremana baininduen! Beharrik Jainkoak ez ninduen utzi! Haitz ondo baten ondoan iragaitean, adar batzueri aztaparka lothu nintzen, xutitu eta uretik ahal nuen bezala atheratu. Erreka bi urhatsetan zoakidan karraska gorrian. Han sartu banintz, nereak egin zuen... mirakuilu batez kanpo.

Lehertua, lohiaren erdian jarri nintzen den gutieneko bat nerebaitaratu arte. Hotzaren hotzez sua nuen gorphutz guzian. Bainan sukharren gatik errekarren bertzalderat joanez baizik ez nezakela deus egin ikusirik, xutitu nintzen berritz. Han berean etzen bertzalderat iragaiterik. Goraxago erreka hertsixago zitakeela, beraz iragan errexago, gibelat itzuli nintzen han-hemenka galtza eta athorra phuska ederrik utziz. Bainan deus guti dire horiek, gaineratekoean aldean. Halere, nere erreka tzarra iragan nuen azkenean... sei oren handiz hirur kilometra ttipi egin ondoan! Hameka orenak bezala ziren. Haizea eta euria gelditu ziren hainbertzenarekin. Ilhuna bethi bardin lodi zen haatik. Bi urhatsetan nuen beltz zerbeiti hurbildurik, ongi haztatu nuen eta ikusi zuhaitz lodi bat zela lurretik bi metretan bi aldetarat zabaltzen zena. Xutik ez nindagoken gehiago. Zuhaitzerat igan nintzen beraz, hortzak ederki tinkatuz, eta ixtapeka eman. Han pausatu nintzen, amets batzu bezala egun hartako urhats eta gertakariak gogoan nerabilzkala. Bainan errazue? Hirur lagunena bathaia-tzeak ez othe du hoinbertze balio? Hala heldu zautan bederen gogorat nere zaldi gogorraren gainean: «Ni zer naiz? Deus, eta deus baino guti-ago, bainan gaur bederen erran dezaket egiazki misionest naizela! Jainko maitea, azkenean urrikaldu zitzauzkit, ezen gau huntan zuhaitz baten gai-

nean egin behar badut lo, zure amodioak hortaratu nauela erraten ahal dut!» Ez dut uste ohantze hura munduko tronurik ederrenarentzat truka-tuko nuen orduantxe...

Gau guzia han iragaitea hobe nuela nindagon, hotza sartzen hasi zitzaularik. Han egotea, hiltzea zen. Jainkoak badakiela oihanean ere bere misionestaren zaintzen, belharrez belhar, sasiz sasi abiatu nintzen eta joan, joan, joan bethi, azkenean landa irrisa batetarat heldu arte. Zaintzalearen etxola gogorat ethorririk, eskuin eta ezker bilhatu nuen, eta noizpeit atxemanik, sartu: «Orai banu su ttipi bat, idortzeko bederen!» Alabainan duen hura behinere etzaio aski gizonari! Egia erran sukhar harekin eta lurruraino bustia, ez da harritzeko nik sua gutiziatu ere! Nola egin ordean surik? Zerekin? Hain xuxen horra nun su phizteko dohakabe bat zarpan atxematen dutan. Ez gero, biga: bat, bat bakharra, dena ere bustia! Ikharan iraganarazi nuen harri baten kontra... eta phiztu. Jainkoak hala nahi duenean, oro alde joaiten zauzkitzu: horra froga. Zer sua egin nuen! Ez dut uste gau ondar hura nik baino gustuanago iragan zuen gizonik badela munduan, Jainkoari oihuka: «Zoin ona zaren! zoin ona zaren! eta zoin ona zaren!»

Ondoko egunetan haatik, nahi banuen eta ez, nere ohean luze-luzea egon behar izatu nuen, bi bulharrak hartuak eta hatsa korrokan. Ez da behinere deusetaz espantuka ari behar. Nik uste bainuen bulharrak gaitz guziak baino azkarrago nituela, horra!

Behin hiltzerat nindoala beldurturik, ez nion nahi baino lasterrago nere bekatuen barkamendua emanarazi Aita Besombesi, eta harek barkamenduzko hitzak bururatu gabe, jada ezagutzarik gabe nintzen. Gaua hasterat zoon. Biharamunean nere baitaratu nintzelarik, badakizue zer ikasi nuen? Oliodura Saindua bera ukhana nuela, orok nitaz etsiturik! Bainan olio sainduarekin Aita Besombesek nere zangoak unkitu zituene-ko bera aldixartu zen eta zabal-zabala lurrerat erori! Herri guzia gure alderat bildu omen zen berehala, nigar marraskaz oro! Uste dut norbeitetik gure ehortzetak ere aiphatu zituen. Bainan Jainkoak ez gintuen oraino nahi. Sendatu nintzen: Aita Besombes ere, ba. Behinere etzela haatik arras ongituko, nere Jaun Charbonnier gure aphezpiku berriak Cochinchinarat deithu zuen. Bidea ahal zuen bezala egin zuen nere lagun gaixoak, noiz-nahi hiltzeko irriskuan. Aphezpikutegian urthe batez ukhan zituen artha onek hobekitu zuten halere... eta oraino ikusiko duzue Banharrekin borroka...

Bainan ez othe da ordu Jainkoak gure elizadi berri maiteari igorri ziozkan frogantza ikharagarriak aipha detzadan azkenean? Ba naski.

Jada errana dut girixtino batek ekarri zaukula pikota, itxura guzien arabera. Jada baginuen hortakotz mehatxu frango aditurik eskuin eta ezker. Jainkoak bere gaztigua eman zion haatik, gehien-gehienik gure kontra mintzatu zen dohakabeari: etxe guzia hustu zion, lau anaietarik hasirik azken haurreraino, bera barne.

Debruak dohakabe horri ordainak atxeman ziozkan halere gure kontra gerla hasteko edo has-arazteko. Etsaiak ez ginuen aldeko herrietan. Bi egunen bidean bilhatu zituen beraz: Xodangetarrak. Hauien xede gaixtoak aski laster beharritaratu zitzaizkion, bainan ez noiz jazarri beharrik gintuen. Horra zertako egun eta gau ikharan ginauden. Damurik!

Hirur aldiz abiatu ziren guri buruz. Rohaieko elizadia zuten gehienik begietan eta lehen xedetan, herri hortaz jabetuz geroz gainerateko ez aise jabetuko zirela, inguru-herriak ez baitziren segurki gure alde agertu nahi, kontra ez izana gatik. Lehen aldian lau ehun Xodangetar baziren jada bidean, hegaztinak kontrako aldetik hasi zitzaizkotelarik kantuz eta gibelat eginarazi.

Bigarren aldian, oraino gerlari gehiago bildu zen eta bidari lothu. Hastean hegaztinak alde agerturik, airean Rohaieko ondoraino hurbildu ziren. Han basa-gathu batek bidea pikatu zioten haatik. Basa-gathu bat bidean, zer jainkoe mehatxua! Berritz ere ukho egin zuten...

Hirugarrenean, bortz ehunez goiti baziren. Hitzartua zuten traba guzien gatik bururat helduko zirela, eta gauaz Rohaieko ondo-ondoraino heldu ziren. Hain xuxen, salbu bizpahirur atxo zahar eta zenbeit haur, Rohaitar guziak oihanean ziren, egoitza berrien egiten ari. Etsaiak etzuen beraz hainitz irriskatuko Rohaien sartu balitz: oro suntsitzen ahalko zituen nahi-nahirat. Bainan Jainkoa etzagon lo aldi huntan ere eta berritz salbatu gintuen.

Oren erdi baten bidean ziren Xodangetar gerlariak, gure elefantetarik bat, oihanean alhan ibilirik, biderean erdian tente eman zitzaioletarik. Ilhargi bafada batek oro argiturik hainbertzenarekin, etsaierik odola berehala hoztu zioten zainetan... elefant harek, eta etziren nahi baino laster-rago beren etxetarat heldu, zin eginik girixtinoak hilen zituela nahi zue-nak: ez, hekl...

Handik zenbeit egunen buruan mezua igorri zaukuten etzirela gehiago hasarre eta adixkidetu nahi zutela: «Egin nahi ginautzuen gerla etzen zuzena, gure jainkoek hirur aldiz trabak igorri dauzkutenaz geroz!»

Jainkoak lagundu gintuen oraino. Bethi bardin urrikal dakigula...

HOGOITA ZORTZIGARREN KAPITULUA

Aita Besombes, ederki lanean hasi orduko, hiltzen da

Kasik gure girixtinoen erdia galdu ginuen pikotarekin, eta zorigaitzez, Koxamen bederen hoberen hoberenak. Pikota ethorri aintzinean erran ditake girixtinoek egiten zutela Koxamen legea. Paganoek deusetan etzioten buru egiten behinere eta finka ditake kasik herri hori arras girixtino-tua zela, pagano bakhar-bakhar batzuekin. Nola, bertzalde, herriko buruzagiek deus ez baitzuten hasten misionestari bere baimena galdetu eta baizik, sekulan etzen makhurrik. Herriko buruzagi on horietarik bat baizik etzen haatik gehiago bizi: Hemur. Ondikotz, zahartzen hasia hau ere! Etzioten beraz gehiago hainbertze behatzen. Hemen gaindi nausi izateko, ez da indarra eta bihotza bezalakorik, eta bigak galtzen dire adinarekin. Gaizo Hemur!

Hau ere aithortu behar dut: paganoetan bakhar batzu baziren oraino gure erakaspeneri aski begi gaixtoz behatzen zutenak. Aintzinean gordetzen bazuten, kopeta altxatzen hasi zuten girixtinoak gutitzean. Elhea goraxago zuten; jada eztabaida batzuetan zuten kontra ibiliak! Eta horra nun Koxame hauzo-herri batekin makurtzen den. Pagano eta girixtino, orori erran ginioten berehala zer zuten egiteko, zuzenki ibili nahi bazuten. Ez gintuzten entzun. Ez gintuzten entzun, diot, ezen biga baginen hola mintzatzeko: Aita Besombes berritz nerekin nuen. Begiak argitu zitzaizkion orduan eta ikusi ginuen gure elizadiari erroak eginarazteko, bertze lur batean landatu behar ginuela, edo bertze gisa batetarat bederen.

Hastean pagano herrien erdi-erdian egiten gintuen gure etxeak. Ez ginezaken bertzela egin, egia erran. Hola girixtino berriak irrisku guzien erdian ziren haatik. Horiatarik urruntzeko, norapeit herriz kanpo ereman behar gintuen beraz. Hala deliberatu ginuen. Bakhotxa gure alde lanean hasiko ginen, toki hoberenetan. Ez ginuen dudarik salbaiek, gure landa ederrak ikusi eta, emeki-emeki gutarik hurbildu nahiko zutela: aski ginuen orduan guk eman legeak onhartu nahi zituztenak baizik ez hurbiltzerat uztea! «Hanbat gaixto gure herrietarik urruntzeak kalte zenbeit balinbadu mementoan! Hala-hala hemen bizitzea baino ez othe dugu hobe bertze nunbeit erroak ongi egitea»

Hemen gaindi lurra ez da nihorena. Bakhotxak nahi duena eta on iduritzen zaiona hartzea eta atxikitzea aski. Ez ginuen beraz beldurrik norbeitek kontra egin zezan hauzo-herrietarik. Halere eskuak bethe

giniozkaten, leanean hasi gabe, seguragoz. Girixtino batzuekin joan ginen, bakhotxa gure alde, jarraiki nahi etzaizkigunak aphez anamit baten eskue-tan utzirik. Hauiekin aise gururatzeko, ez ginen urrunegi joan. Eta lothu ginen lanari, jozak eta emak. Bainan Aita Besombesen lanak aipha detza-gun lehenik.

Xolangeko elizadia suntsituxea zen pikotarekin. Hil etziren girixtino bakharrak eskuin eta ezker joateko bezperan ziren Hadrongetarren bel-durrez. Aita Besombes galdetzerat joan zitzaioten eia nahi zuten herri bat egin harekin. Baietz, gogotik. Bainan guziak ongi adi detzatzuen, hitz bat erran behar dut Hadrongetarrez.

Motongeko hegoaldean badire lehenik zelhai handi batzu, gero mendixka lerro bat, eta gibelean aran eder eta aberatsenak. Haratago. mendi mazelan dagozi, Motongetik bi egunen bidean bezala, delako Hadrongetarrak. Gerla arras maite dute eta tzarrak dire. Lurrak hobere-netarik baitituzte eta ibil-errexak, emazteeri eginarazten diozkate lanak, berak Banharren kitzikatzerat joateko. Holako itzuli bakhotxean esklabo bat edo bertze erematen dute hemendik berentzat edo Laostarrerri saltze-ko. Gu hunat ethorritz geroztik ere, eskualde hartan ehun bat herri bada gutienetik Hadrongetarren lotsaz husturik. Eta orai horra eskualde bat osoa hain ibil-errexak litakelarik, larre doana! Hadrongetarren izena bera aiphatzea aski zaiote hemen gaundiko haurrerri ikhara jauzarazteko.

Aita Besombes ibili zen oihanaz oihan Xolangetik Hadrongetarren herriraino, nun atxemanen zuen lur hoberena eta herri baten egiteko ego-kiena. Han elizadi bat egin-eta, Hadrongetarrek etzirela alde huntarat gehiago abiatuko egiten zuen. Guk geronek ez dugu salbai horien beldur-rik. Ez daukute egundaino minik ez kalterik egin: berak lotsatuko dire gutarik ttipienari zimiko baten egiteko ere. Bainan gure meneko gizonak gu bezen aise utz othe letzazkete oihanetan, bat edo bertze preso ereman gabe, etzakitelakoan gure meneko zirela? Hori ez ginakien oraino, bainan Aita Besombes fida zen haren kopetak Hadrongetar tzarrenak lotsatuko zituela eta bide xuxenean atxikiko. Bere lagunekin hitzartu zuen beraz bera joanen zela lehenik hautatu tokirat eta landa bat ederra eginen langi-le batzuekin, uztaren mementoan makhurrik ez bazen, Xolangetar guziak joanarazteko.

Artean errateko, Aita Besombes bezalako gizon bihotzdun guti da: deusek etzion burua galarazten. Etzakien kezaketa zer den irrisku han-dienetan ere. Iduri zuen-eta kasik irriskua etzuela ikusten! Huna zerbeit Aita Besombes elhe guziek baino hobeki ezagutaraziko dautzuetena. Cochinchinan bizi zen orduan. Gau batez heldu zaizko basa-gathu handi

bat badela etxe inguruan. Hartzen du bere xixpa eta kanporat badoa. Hara bi argi sasia: basa-gathuaren begiak. Xuxen-xuxena badoa bi urha-tsetaraino eta tiro batez, zabal-zabala, marruma bat eginarazi gabe, sasia etzaten du basa-gathua. Bertze holatsuko zer-nahi erraten zuten hartaz, ongi ezagutu zutenek. Horra zertako salbaiek nahiago zuten hari fidatu armada oso bati baino. Horra ere zertako hain aise onhartu zuten harekin herri baten altxatzea, Hadrongetarren bide-bidean izanagatik...

1866garren urthearen ondarrean ginen, hola bakhotxak gure alde hartu ginuelarik. Xolangerat joan zen lehenik eta handik oihanerat. Aita Baoren beharrik etzen beraz gehiago Xolangen: Koxamerat igorri nuen, hango lanaren egiteko. Aita Besombes etzen bakharrik joan toki berrirat; hamazazpi edo hemezortzi lagun ereman zituen berekin. Hautarik sei Anamitak; bertze guziak salbaiek, ezkondu eta ezkongei. Oro, ordu arte, Aitaren muthil eta zerbitzari zirenak. Etzoazin urrun: doidoia orentsu baten biderat. Bainan sobera zen hori bera goizean eta arratsean egiteko: Aitak berehala etxola handi bat eginarazi zioten beraz han egoteko alde-rat eta etziren ondoan baizik hasi oihanaren erroitik atheratzen landaren egiteko eta irrisaren eraiteko.

Erran gabe doa holakoetan bethi lehen lanak direla bortitzenak eta Aita Besombes etzen hainitz jostatu lehen egunetan. Zenbeit ahuntz bai-nituen Annametik ukhanak, bizpahirur igorri niozkan. Hola, esne xorta bat bederen bazukeen, hasteko, bainan basagathu batek ebatsi ziozkan. Zaldi bat ere banion emana Xolangerat ibiltzeko; hura ere ebatsi zion basa-gathu berak edo bertze batek. Zaldirik gabe etzuen Xolangerat joai-terik eta gauak han iragan behar zituen nahi eta ez. Langileak hain lotsa ziren Hadrongetarrentzat, berak uzteko!

Eta egia erran, gaixok bazuten Hadrongetarrentzat lotsatzeko arra-zoina frango. Behin, Aita Besombes norapeit bazterturik, kanabera lan-dare batzuen bilha edo ihizi zerbeiten ondotik, Hadrongetarrak ustega-bean gainerat ethorri zitzaizkoten langileeri, eta neskatxa bat ebatsi zio-ten. Aita itzuli zelarik, oro nigarrez atxeman zituen eta, han irrisku sobe-ra bazela, ihes abiatzeko heinean. Aitak hitzeman zioten, munduko etsai guzien gatik, neskatxa joan bidetik itzuliko zela laster etxerat. Ohoinak nungoak ziren jakin zueneko, bi Anamita igorri ziozkaten eskutitz motz hunekin: «Neskatxa hori aitaso Kinh ongi ezagutzen duzuenarena baita, errazue zer gaizki egin dautzuen. Bainan hobenik ez badu eta zuzen kon-tra ebatsi badiozue, lehenbailehen itzuliko duzue». Eta Hadrongetarrek neskatxa itzuli zioten. Egundano menturaz etzioten nihori deusek hola itzuli! Bixtan da berri hori ere laster hedatu zela orotarat eta Aitaren fama

etzela ttipitu. Langileak etziren gehiago lotsa eta goizetik arratserat gogo onez ari ziren beren oihan zokhoan.

Zuhaitzak atheratu eta tokia garbitu zuten segidan, zikhin guziak errekik. Gero lurra aphaindurik, irrisa erain. Irrisa ederki abiatua zen jada, herriko-etxea landaren erdi-erdian hasi zutelarik. Gero, selhauruen aldi. Ezen selhauruak ere egin behar ziren, irrisa polliki horitzerat baitzoan! Zer egun goxoen esperantza! Baduk hoberik: horra nun eritzen den Aita Besombes, betbetan!

Berri hori ekharri zautedanean, berritz ere sukharrekin nintzen. Nere laguna ni baino eriago zitakeela, jeiki nintzen nere ohe txarretik eta bideari lothu. Lotsatzen hasia zen Aita Besombes. Etzakien batere zer zuen, bainan etzezaken jan eta edanik atxik. Mirikurik ez den tokietan ez da sendagailu bat baizik: othoitza. Gero sendatzea edo hiltzea, Jainkoaren gain!

Gau hura eriarekin iragan nuen. Biharamun goizean hobekixago iduri zuen. Kofesatu nuen halere eta nere etxerat itzuli nintzen, Andredena Mariak han iragaiteko. Bideak sukharra emendatu zautan oraino eta bi egunen buruan mandatua ekharri zautedalarik Aita Besombes gaizkitu zela, ez nintaken higi. Aita Bao joan zen beraz Xolangerat. Elhea galdua omen zuen ordukotz eri gaixoak. Ezagutza bazuen oraino eta zerbeit gisaz Aita Baori adiarazi zion berritz ere bere bekatuen barkamendua nahi zuela, eta Aita Baok barkamenduaren hitzak erratean eskua altxatu zuelarik eriaren gainerat, huni bi nigar gozo jauzi zitzaizkon begietarik. Berehala oliodura saildua eman zion. Horren beha bezala zagon Aita Besombes azken hatsaren emateko: 1867garren urthea eta agorrilaren hamaseia zen, Andredena Mariaren phesta biharamuna. Ez da dudarik Ama Onak deithu zuela bere ondolik aingeru eta sailduen egoitza ederrerat sar-arazteko.

Nork erran behinere Jainkoa zer xedek dabilkan! Horra misionest gazte bat. Gazte bezen kartsua da, eta iduri du Banharren elizadian ez ditakeela deus onik gehiago egin hori gabe. Eta horra nun, lanean hasi deneko, Jainkoak bere ganat deitzen duen! Gure Aita Zeruetakoa, halere bethi egin bedi zuk nahi duzuna! Neroni eri eta nere adixkide bakharra hila, nola erran nere bihotzmina!

Ez nuen Aita Besombes ehortzterat uzten ahal oraino arras finkatua etzen herri batean. Lan bat da haatik hemen gaindi gorphutz baten toki batetik bertzerat erematea, ezen salbaiek uste dute kutsua bidean ixurtzen duela. Egitekotz, bideko herri guzietan zerbeit eman behar zaiote... kutsuaren urruntzeko. Nik ez nuen holako antolamendurik onhartzen

ahal. Gerlarik ere ez nuen behar haatik. Anamita eta langileeri urez bertzaldetik ekharrazazi nioten gorphutza, nihungo herririk unkitu gabe. Gau bat osoa eman zuten bidean Rohaieraino heltzeko eta han neronek egin nituen elizkizun guziak.

Aita Besombes gaixoaz ez erratekorik gehiago izaiteko, berehala huna zer gertatu zen. Ogia utzi ala segitu behar zen? Hastean segitzea hobe zela egin nuen eta Aita Do harat igorri. Etzuen haintz denbora berritz, gurekin zela. Lan handi-handirik ez baitzen oraino eginik, lotsa zitaken.

Ez: etzen lotsatu eta hilak zerutik lagundu zuen. Uzta ederra sartu zen urthe hartan selhauruetan. Gero, orok elgar lagunduz egoitza berri batzu egin zituzten eta, hitzartuak ziren bezala, Xolangeko girixtino guziak ethorri zitzaizkoten han egoterat. Herri berriari «Tou-Er» eman ginion izena, ondo hetako ibai handi baten izenetik. Egungo egunean hirur ehun bat bizitzale bada han. Girixtino baino pagano gehiago oraino, bainan hurbiltzen ari zauzku emeki-emeki hauk ere, eta esperantza dut laster bertze girixtino berri andana eder bat ukhanen dugula.

HOGOITA BEDERATZIGARREN KAPITULUA

Bertze herri bat: Jo-Ri-Krong.— Lagun berri bat: Aita Suchet eta hunen heriotzea.— Banharren elizadia zertan den

Aita Besombes bere oihanean lanean ari zen denboran, hitz dautzuet ni ere ez nindagola eskuak gurutzaturik. Badakizue Koxamen hasten dela Rongaoko zelhai ederra, Bla ibaiaren bi aldetan egun baten bidean hedatzen dena. Eskuineko aldean hautatu nuen toki berria, Koxam eta Rohaien artean. Ez da lur ustel horiek baino aberatsagorik. Tresna on batzuekin laster baratze xoragarri bat iduri luke eremu guztiak. Urthe guziz uholdeek bustialdi bat ederra ematen diote alde batetik, eta bertetik ez ditake asma zenbat xirripa on heldu zaion mendietarik... irrisa aise landa ditaken zokho busti guzia aipatu gabe. Bainan salbaiek ez dute aski tresna holako lan bati lotzeko.

Eta egiazki orai arte bederen ongi egin dute ez lotzea! Esku hutsekin edo halatsu egin behar direlarik oro, ez du balio amets handiegitan hastea. Zertako uste duzue salbaiek maldak bilhatzen dituztela, edo mendiak edo oihanak, beren landen egiteko? Heien etsaiak handiena belharra baita, eta beren irrisa beheretan edo toki urtsu batean egiten badute, laster irrisa horri belharra nausituko baitzaio. Holako toki batean, sarraahala, belharra sortzen da, eta arratsean ez da ageri goizean nun zer sarraitu zen. Gehiago dena, ez da aski belharraren errotik atheratzea ere, berehala ez erretzekotan: ondoko gauean berean ihintzak egundaino bezala har-araz lezoke.

Koxametik urruntzeko jada eman dauzkitzuetan estakuruez kanpo, berze hau ere banuen beraz: bere lur txarrekin Koxam niholaz etzitateela gehiago zabal eta handi, hango patarretan golderik ez baitzitzen higi. Bada, ongi ikusten nuen girixtino berrieri baitezpada irakutsi behar niozkatela nekhazaritzako molde berriak, oihanetarat joan etziten. Oro toki aberats eta ibil-errex batean bilduz baizik ez nezaken gehiago zerbeit egin...

Ongi buruan ibiliak nituen oro: nere herri berria laborari etxe handi bat izanen zela, eta holako. Nere Anamitak lehenik igorri nituen Hagou deithu salbaietarat, idi eta basa-idi batzuen erosteko. Gero Cochinchinarat joan ziren golde eta gainerateko tresnen bilha. Nik bezala egin zuen Aita Dok, lurrak oraino nereak baino ibil errexago baitzuten, eta hainitz hur-

bilago. Nik baino lasterrago hasi zituen lan berriak: bainan, orduan eta gero, bethi elgar lagunduz egin ditugu gure urhats guziak.

On da orai bederen erran dezazuegun, izan dadien Europakoa edo Anamita, hemengo aphez batek zer langile eta laguntzaile duen bere etxean eta menea. Lehenik, zenbeit Anamita, berek nahi zutelakotz jarraiki zaizkonak, katixima, prediku eta gainerakoetan laguntzeko. Komentuetan bizi diren fraide kartsu batzuen lan ber-berak egiten dituzte. Katixima eta predikuez bertzalde, ez dire haatik lotsa zer-nahiri lotzeko, ala barnean ala kanpoan. Lur-lanetan trebe dire gutiz gehienak. Anamitek irakutsi diote salbaieri goldearen erabiltzen.

Aphez baten etxean bertzalde badire, esklabo izanik, aphezak erosi dituen sehi eta langileak. Eta artean errateko, sos gehiago baginu esklabo gaixoen erosteko! Bainan... bainan...! Esklabo hautan, oraino haur hutsak badire: erosi orduko bathaiatzen ditugu. Handiagokoeri katixima irakusten diotegu lehenik, gero bathaiatzeko esperantzan. Nere etxean ez dut esklabo-ohirik baizik. Badire erosi nituelarik jada ezkonduak zirenak. Hautarik ahal bezen guti erosten dut haatik, zuhaitza ez baita gogortu-eta hain aise plegatzen! Beraz arruntean nere sehi eta langileak ongi moldatu eta plegatuak dire eta ez dute errateko handirik. Adinerat heltzen direlarik, neronek ezkontarazten ditut, bakhotxari hobekienik doakion bezala. Ez dute ez notarian ez auzaphezaren aintzinean iragaitearen beharrik, nere ezkongeeik, egun handia ethorri zaiotelarik. Kofesatzen ditut... eta ezkontzen! Eta hogoi urthe baitu salbaien erdian bizi naizela, hau finka dezaket kopeta gorarik: hemen ez dela ezkontzako legeak hausten duenik! Bainan berritz itzul gaiten gure elherat...

Herriaren egiteko tokia hautatua nuen. Koxamarrak jarraikarazterat lehiatu nintzen orduan. Gutiz gehienek baietz ihardetsi zautedan lehenik, bainan dudak ethorri zitzaizkoten laster. Berritz bildu nituen... eta berritz hitza hartu zautedan. Dena dela, Koxametik joateko eguna ethorri zenean, handi handia, bi familia jarraiki zauzkitan! Ez dut ukatuko zerbeit egin zautala segurki nere arthalde guziaren han uzteak, bainan ez nezaken gehiago gibelat egin, Anamitekin bakharrrik bizi beharko banuen ere. Jarraiki zauzkitan bi familietarik bat ez dut erran beharrik Hemurrena zela. Herriz kanpoko aita-familiako batek galdeturik hura ere nerekin harnezan, baietz ihardetsi nion gogotik. Paganoa zen. Hamasei lagun bazituen berekin: hiruetarik biga bederen, haurrak eta ezkongeeiak.

1866garren urthea zen eta abendoa. Hemen gaindi hazilatik apherila arte ez baita euririk ez aro gaixtorik ez ginuen etxolak egin arte lotsatzekorik.

Zenbeit ilhabete lehenago nere langileeri lur batzu ibilaraziak niozkaten, harat orduko irrisaren eraiteko gisan. Ez ginuen beraz landetan denborarik galdu eta egoitzen egiten hasi ginen laster. Arratsak paganoeri katixima egiten iragaiten nituen supazterrean. Bertze guziak arraintzarat joaiten ziren denbora hortan. Eta gero, afal ondoan orok batean arratseko othoitza erranik, bakhotxa joaiten zen bere xokhorat, lo xorta baten bilha, lurra mihise eta zerua estalki. Zer bizi ederra osasunean denarentzat.

Nere etxea egin zuten lehenik: alde batean kapera, bertzean nere eta Anamiten egoitza, kapera handi eta ederrago baten geroxago egiteko xedearekin, haatik. Irrisa onthu gabe etxe guziak xutik ziren eta uzta eder bat sartu ginuen geroxago, Jainkoari esker. Irrisa hori nik partitu nuen, etxe bakhotxari jende arau berea emanez Urthe hura baino ederragorik ez dut uste ereman dutan nere bizi guzian! Oro bat ziren eta makhur baten itzalik nihun balinbazen, aski nuen ahoa idekitzea. Irrisa berriaren jaten hasi ginen egunean, hamabortz pagano bathaiatu nituen. Herria sortua zen beraz: Jo-Ri-Krong deithu nuen. Ororen loriak etzuen parerik eta Jainkoari eskerrak bihurtu giniozkan gogotik...

Ondoko urthea oraino aberatsago izatu ginuen, tresna berrieri esker. Hadrongetarrek eman elefant bat Annameko gobernuari diru phuska baten kontra saldurik, bertze zer-nahi tresna berri eta on erosi nuen. Salbaiek esku-gainik etzuten hortako. Nere tresnak ematen niozkaten beraz beren lanen egiteko. Anamitak han eta hemen nituen egun guziz, tresna horien erabiltzeko moldea irakusteko. Aldeko herrietarik noiz-nahi nere langileen ikusten frango bazabiltzan. Urthe hartako uztak oro harritu zituen. Jo-Ri-Krong bi aldiz handiago zen beraz bertze urthe baten buruko. Ikasleak ere emendatuz zoazkidan arratseko katiximetan: gizon, emazte eta haur, bethi etxearen bethe banuen...

Bainan mila aldiz hobe da herri bat ez dadin lasterregi handi. Aise adituko duzue zertako. Salbai bat herrirat bakharrrik heldu zitzauteanean, nahiko denbora banuen hartaz artha hartzeko eta nere molde berezian moldatzeko. Ehun edo berrehun ethorri balauzkit batean, lanari nihundik ez nion bururik egiten ahalko. Ez nituen beraz galdeak nola-nahi eta berehala onhartzen. Nihor ez nuen herrian sartzerat utziko, gutienetik ez bazioten jaingo faltsoeri egiten diozkaten ximinokeria zozeri berehala ukho egin nahi, eta oraino gehiago, zinez hitzematzen beren makhurretan nihori etzirela jazarriko. Alabainan, hemen hasten diren auzi eta gerlak zertarik heldu dire hamarretarik bederatzietan? Hortarik, jada errana dutan bezala. Nihor ez nuen bortxatzen girixtinotzerat: bortxaz girixtinotua ez litake sekulan girixtino on bat. Nik galdetuak onhartzen zauzkite-

dan beraz eta hainitzek beren haur ttipiak bathaia-arazten ere. Ethorritz geroztik, ezagutza zutenak laster abiatzen zauzkitan katiximan. Larrietan badire haatik hain bil-errexak ez direnak. Bakhar batzuek deus ez dute aditu nahi. Agian denborak eta Jainkoak bilduko dituzte...

Joanak eta ahantziak dire segurki orai lehen denbora hetako oren latzgarri eta lotsagarriak. Nihork ez gintuen ikusi nahi orduan: gure etxola txarrak, geronek egin behar gintuen oihanean. Ahal dena jan behar ginuen. Orai orotarik badugu: irrisa nahikoa, arthoa ausarki. Artho bihitik ez dugu haatik oraino irin egiterik, ehotzekorik ez baitugu! Errerik jan behar beraz artho burual!

Eskual-Herriko arthoa hemengo irrisa-irinetik egin ogia baino hainitzez hobe da, neretzat bederen. Eyhera bat baginu, hainitz balio luke guretzat: arthoak ez du irrisak bezenbat arthatzeko beharrik. Ez du belharraren beldur handirik, irrisak bezala, lasterrago handitzen delakotz.

Artho eta irrisaz bertzerik ere badugu orai gure etxeetan: oilo, xerri, ahuntz, idi, basa-idi, uso eta ere zenbeit zaldi. Elefantak bertzalde. Bainan zaldiz ibiltzeko, zerbeit badugu oraino eskas: bideak. Orai arte zaldiz ez dut Aita Doren etxerainokoa baizik egiten ahal, Rohaietik Jo-Ri-Krongerat bide pollit bat eginarazia baitugu geronek! Elefantak, alabainan, karga handien ibiltzeko dire. Badute jada zer egin irrisaren landatik etxerat ekhartzeko. Zenbeit aldiz Annamerat ere igortzen ditugu haatik muthilekin, gatzaren bilha, bai-eta Frantziatik igortzen dauzkuten phuska guzian...

Horiek oro ez dire jada guti. Eta horien gainerat nik hau erran dezaket: Jo-Ri-Krongeko erregea naizela. Egia aithortzeko, nere erregetasuna ez doa urrun, bainan Bezkoitzen edo nun-nahi bigarren baino ez othe dit hobe hemen lehen? Onik badu nere erregetasun ttipiak: horri esker, laster ez bada noizpeit, hemengo jendea egiazko Jainkoaren ganat itzuliko da. Egin ditudan obra guzietan, ez dut egundaino bertze xederik ukhan. Aita Do Rohaien ni hemen bezen jaun handia da. Handiago ez bada!

Eta halere hau aithortu behar lañoki: lurrean ez dela zorion osorik. Jatekoa ausarki... eta ezin gehiago jan, nik! Haragirik ezin gehiago har, barnea unhatuegia nuetakotz! Jatekorik ez ginuen denboran, idi bat janen nuen kasik. Orai idiak ba... eta ez jastatu behar! Zenbeit denbora bazuen jada jaun aphezpikuak errana zautala pausatzerat eta sendatzerat haren ganat joaiteko. Herri berria egin-eta joanen nintzela ihardetsia nion. Eta herria egin orduko, Aita Besombes hila! Ez netzazken salbaia aphezik gabe utz.

Behin, egun ilhun batekin, gogoetan ari nintzen nere buruarekin, sekulan hiltzerat heldu banintz edo bertze norapeit joaiten, Banharren elizadiaz berehala suntsituko zela segur. Horra nun urhats arrotz bat aditzen dutan hainbertzenarekin, athean. Itzultzen naiz. Eta zer ikusten dut? Misionest xuri bat. Aita Suchet..

Ez ditake asma zer loriak hartu ninduen. Lorietan zagon misionest gaztea ere. Begietarik, begitartetik, bere urhatsetik beretik ageri zuen hala zagola! Hogoita lau urthe zituen. Bi musu gozoren artetik, huna zer erran zautan: «Aita Dourisboure, Jainkoak igortzen nau zure ganat. Badakit eri zarela eta ezintzen hasia. Nik aldiz indar frango badut, eta ongi lagunduko zaitut!»

Ongi lagunduko! Sukharrek berehala hartu ez balute, ba! Bi ilhabete gabe hil ez balitz, ba! Jainkoak geroa ezagutarazten balauku, ez litake zorionik. Badaki segurki zer ari den, oro gordez. Aita Suchet ethorri zelako berria laster hedatu zen herrian eta atseginak gairi egin zuen bihotz guzietan. Nihor etzen lanerat joan egun hartan eta orok, lerro-lerro, itzuli bat egin zuten gure etxeraino Misionest berriari agur baten errateko. Aita Suchetek etzakien mintzaira; nik ihardesten nioten beraz haren partez: «Ikusten duzue zoin maite zauzten Jainkoak! Lotsatzerat zinoazten, eri naizelakotz, nere heriotzeak umexurtx utziko zintuztela. Orai nik badut ordaina, eta zuek aita. Nik atsegin handi bat badut bihotzean: zuek ere alegeratu behar duzue nik bezala. Aita berri hunek bere aitamak eta hamahirur haurride etxean utzi ditu: froga hoberik othe ditake egiazki maite zaituztela? Guziz, zuen arimak maite dituela? Nola ez duzue beraz ordainez maitatuko? Eta bereziki zuen arimak nola ez dituzte hobeki maitatuko?»

Segurki frogatu nuen laster lagun bat ona baino hobea igorri zaute-dala: kartsua zen, ixila eta bihotz onekoa. Ez nezaken adixkide hoberik asma eta gutizia. Hel-eta bizpahirur egunen buruko jaun aphezpikuari hitz bat igorri zion salbaietan jada lakhetua zela. Denbora berean erraten zion ni arras eri nintzela eta segurki jaun aphezpikuak ongi eginen zuela lehenbailehen bere etxerat deitzen baninduen, arthatzeko. Nere Jaun Charbonnier onak galdea igorri zautan beraz. Ondikotz, galde hori heldu zitzautanean, Aita Suchet jada hila zen. Sukharrek ereman zuten. Kutxa bat baitzen neretzat egina, hartan sartu ginuen eta ehortzi. Hobiaren gainean azken hitz batzuen erraten hasi orduko bi ilhabetez Aitak eman zauzkun etsenplu eder eta esperantza handiez, nigarrek itho ninduten eta ez nuen ahorik idekitzen ahal izan. Oi, bethi egin dadiela halere Jainkoaren nahi saildua!

Jaun Aphezpikuari berri hauk igorri niozkalarik, ohartarazi nuen berritz nere xokhoari egundaino bezen estekatua nintzela, eta ez nintzela, eri izanagatik, mugituko bertze galde bat ukhan arte. Berehala ihardetsi zautan haatik: «Zer irabaziko dute Banharrek, hor hiltzen bazitzaio? Ez othe dute hobe zenbeit denbora zutaz gabetzea, berritz azkartua itzul zakioten? Ez duzu gehiago luzatzerik: zato. Zatozkit lehenbailehen!»

Orok uste ginuen Cochinchinako aireak sendatuko ninduela. Gaizkirik baizik etzautan egin... eta jaun aphezpikuak zenbeit denborarentzat igorri ninduen... Frantziarat.

Egungo egunean zortzi-bederatzi ehun Banhar bada bathaiaturik, zazpi herrietan kokatuak oro. Rohai baita erdian, handik herri urrunenerat egun baten bidetsua da. Jo-Ri-Krong eta Rohaieko inguruetan Cochinchinan bezalako irrisa landa eder batzu orai ikus ditazke nun-nahi. Abere ere badituzte aspaldiskoan salbaiek. Etxaldeek ageri dute gorthortzen ari direla.

Aita Dok behin igorri dauzkit Frantziarat hango berriak. Salbaiek nere beha omen daude segurki. Artho opilaren egiten ikasteko erraten da, eta artho-irin egiteko tresna zerbeit ereman dezadan gibelaratekoan.

Bainan hango elizadiak baluke bertze zerbeiten beharra ere: xixpa zenbeitena. Xixparik ez duteno, gure girixtinoak bethi irriskuan izanen dire, Hadrongetar eta bertze holako batzuen ondoan. Eta aldiz xixparen izenak berak urrunarazten ditu ohoin handienak!

Jainko Onak bethi atxik detzala hango girixtinoak eta egin dezadala berritz hetarat itzultzeko grazia!
Liburu hau irakurtuko dutenek othoitz bat egin nahiko dute Banhar gaxoentzat...

Aita DOURISBOURE

ASKEN SOLAS

Adixkide maiteak,

...Nere girixtino gaixoek etsitua ninduten. Asma zazue beraz zer atsegina ukhan zuten berritz ikusi nindutelarik. Oro arras ongi zoatzin. Makhur ttipi guziak bizpahirur ilhabeteren buruko xuxenduak ziren, eta girixtino berri zenbeit egin nituen. Bainan Jainkoak frogatu nahi gintuen oraino, eta martxoan zigorrada bat igorri zaukun behinere baino handia-gokoa. Beha.

Irrisaren eraiten hasterat ginoazin. Horra nun bertze orduz Pharaon urguilutsuari bezala Jainkoak otte beltzak igortzen dauzkun. Zenbeit egunen buruko, ogi, belhar, hosto eta oro iretsiak zituzten. Bizpahirur alditaraino gure eraintzak egin izan behar gintuen debaldetan. Otteak urrundu zirelarik, denbora joana zen deusetako. Gosete ikharagarrienari ginauden. Zorionez, Jainkoa urrikaldu zitzaunkun eta euri gozo batek kanpoak phiztu zituen, galduak uste gintuen irrisak parte bederen atheratu ziren eta urtheko doia bildu ginuen.

Hortan gelditu balire guziak, deusik etzen izanen. Bainan nola eskualde hautan egundaino ez baitzen otte beltzik ibili, debruaren mandatariek berehala fama hedatu zuten guk ekharrarazi gintuela segur nunbeitik. Gezurra handiago eta bidea lasterrago egiten du. Hala egin zuen hunek ere eta hainitzek arras begitan hartu gintuzten. Guri hurbil bizi ziren salbaia gaixoek etzuten haatik holakorik sinhetsi eta gure alde hartu zuten, gure ontasunak heienak bezala larrutuak izatu zirela. Bainan gure etsaiak hain azkarrak ziren! Eta guk hain haixtur motzak gezurrari hegallak pikatzeko!

Jazartzen hasi zauzkun beraz laster eta gau batez bortz neskatxa eba-tsi zauzkuten, preso ereman eta esklabo bezala nunbeit saltzeko. Bertze behin zazpi gizon hil zauzkuten eta berrogoi bat kolpatu. Zenbeit ilhabete ikaragarriak iragan gintuen hola. Gauaz zaintzaileak kanpoan utzirik ere, ez nuen lo onik egiten. Gaztean martirgoa gutiziatua nuen segurki eta ez ninduen oraino hiltzeak lotsatzen. Bainan hiltzekotz, Jainkoaren gatik hil nahiko nuen, eta ez otte tzar batzuen gatik! Guzuen buruan horien gatik hil behar banu oraino egun batez egin dadiela Jainkoak nahi duena!

Irriskua joantxea da orai. Ez da gehiago salbai hainitz otteen ethortzea gure gain ematen duenik. Bainan deusek ez daut burutik khenduko hemen gaindi urhats handi baten egiteko, orok xixpa bana eskas dugula bi

zangotako gau-xori tzar batzuen urruntzeko herri huntarik eta inguruko oihanetarik. Aspaldi sarraraziko nituen Annamen gaindi, nik, bainan jaun aphezpikua bethi lotsa da.

Lagun berri bat badut zenbeit denbora huntan: Aita Hugon. Bertze bat ere ethortzekoa omen zen: Aita Geoffroy, bainan Annamen geldiarazi dute. Aspaldian ez nuen Aita Anamitik baizik nerekin. Ikusten duzue beraz aise nahigabe hortan zer jasan dukedan bakharrik, bethi bakharrik! Ez bainaz oraino arras lotsatu! Holakoetan aithortzen da gogotik zoin guti den gizona! Badakit Parisen ukhan duzuela segurki jasaiteko: nik ere ukhan dut nere doial Othoitz egizue beraz, eta eginaraz neretzat.

Aita D.